

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 33
(том 2)

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2020

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 14 травня 2020 р.)

Редакційна колегія:

Бондар В.І. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, факультет педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України.

Долинська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України.

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Крагель К.О. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова

Матвісіно О.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та методики початкового навчання, заступник декана факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова з наукової роботи.

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Мсдішківа Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Митник О.Я. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри практичної психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Можийко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв.

Прихолько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України.

Stapaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Рецензенти:

Липченко І.О. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Майданюк І.З. – доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування.

Упорядники:

Можий Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова.

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 33 (том 2). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 162 с.

ISBN 978-966-949-444-3

У збірнику подано наукові статті за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (30 квітня 2020 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України, Польщі та Білорусі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

ISBN 978-966-949-444-3

© Автори статей, 2020
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020
© ТОВ «ТВОРИ», 2020

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 33
(volume 2)

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
LLC «TVORY»
2020

Members of Scientific Board:

V.I. Bondar, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters and International Relations

K.V. Krahel, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.V. Matviyenko, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor at the Department of Pedagogy and Methodology of Primary Education, Assistant Dean of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy for Academic Matters

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

O.Y. Mytnyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Chair of the Department of Practical Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy
M.O. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Methodology of Humanities of Belarusian State University of Culture and Arts

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski.

Reviewers:

Maydanyuk I.S., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies Department, Faculty of Humanities and Pedagogy of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Lapchenko I.O., PhD in Psychology, Associate Professor, Chair of the Department of Psychology and Pedagogy of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

Compiled by:

mgr Wiktor Możgin, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

S.S. Rusakov, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 33 (volume 2). Vinnytsia: LLC «TVORY», 2020. 162 p.

ISBN 978-966-949-444-3

This collection features scientific articles based on materials of the II International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (April 30, 2020), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine, Poland and Belarus address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

ISBN 978-966-949-444-3

© Article authors, 2020

© M.P. Drahomanov National University of Pedagogy, 2020

© LLC «TVORY», 2020

TWO FACES OF PIŁSUDSKI ON THE EXAMPLE OF CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE

mgr Joanna Kukier

PhD student, Maria Curie-Skłodowska University

kukier.joa@gmail.com

A few words about media discourse

Discourse is a communication event thanks to which it is possible to convey a message using language, determine the state of knowledge and hierarchy of values and communication through media channels [1]. On the other hand, media discourse is: “a set of ways of purposeful, not accidental use of language to communicate information, opinions, values, concepts, media views on various topics”. Małgorzata Lisowska-Magdziarz assumes that media texts located in contemporary communities should be discussed as part of the aforementioned discourse [2, pp. 6-18]. Nowadays we cannot imagine a world without media: they are a source of information; they describe the world that surrounds us and dictate interpretations. Press, television and internet users should acquire skills for critical and thoughtful reception of media content. Discourse determines what both parties of the communication process know about the world and how they can apply this knowledge in any given situation. It is conditioned in a cultural, social and historical way. Teun van Dijk considers discourse to be a structure that we can perceive in three dimensions: the act of using the language itself, inclusion of an idea in discourse and establishing social interaction [3, p. 10]. For the purposes of this article we will focus on one of the functions of discourse: the unveiling of the relationship between power and society and the positioning in the social hierarchy of value of a charismatic politician who has incited extreme feelings both in the past and today.

The purpose of this article is to look at the cult of Józef Piłsudski and a dualistic approach to him on the example of contemporary media discourse. The article will be an attempt to answer how we look at the legend of the Marshal from the perspective of the 21st century and what remains of his symbol. Another important aspect that is worth addressing is the dispute about the person of the Commander and showing how Józef Piłsudski is included in the media discourse from two perspectives of his opponents and supporters.

The materials on which the article is based are primarily historical magazines, which are a good piece of knowledge worthy of scientific analysis. In contrast, two video materials will allow for an assessment of the atmosphere in contemporary discourse. The text will be an attempt to synthesize media science issues with a historical introduction.

At the source of the legend

Józef Piłsudski (1867-1935) has served as marshal since 1920. He gained

military experience and worked to regain independence. From 1918, he was the commander-in-chief of the Polish Army and created the Polish Legions. We must not forget that he was a politician [4]. Considering the public opinion and the position of those in power, we can conclude that modern society respects Marshal Józef Piłsudski and his media image is characterized positively. However, how we perceive this historical figure depends on the environment in which we live every day. Józef Piłsudski is a person who raises a lot of controversy. Regardless of that fact, he is still one of the most colorful characters who are on the pages of our history. In 1928, Wojciech Kossak painted "Marshal Józef Piłsudski on Kasztanka". Kossak presented battle-scenes and history in his art. He identified with these kinds of paintings because he was a soldier himself. In 1927, the Marshal posed for the famous painter. Józef Piłsudski dominated the canvas in a majestic pose on his favorite chestnut colored mare. In the picture, the main character is depicted in the prime of life, although at that time Józef Piłsudski was already past that time. The image was to evoke the chief's greatest successes, which is why the image evokes associations with the battlefield. The soldiers surrounding the commander symbolize his good contact with subordinates [5]. How does Polish society currently perceive the image of Józef Piłsudski? Some looking at the picture would describe the Leader as a confident, majestic figure proudly looking at the battlefield. Others, however, would see more of a propagandist dimension of the image than deserved idealization. Nowadays Józef Piłsudski is the patron of many streets, squares and schools. Monuments and commemorative plaques were created - including one on Litewski Square in Lublin, and the figure of the Marshal inscribed in the canon of Polish national heroes.

Chief or collaborator?

The cult of Józef Piłsudski began to function even when he himself held a leadership position. Why did it start so early? First, the biography of the Commander was already intriguing, his attentive observers sought controversy in him and interpreted the details of his life in a way that worked for their advantage. Secondly, this situation was compounded by the multitude of thread of hope provided by Józef Piłsudski. For many, he was the embodiment of the dream of a free homeland. They saw him as a hero and compared him to great Polish personas such as Mickiewicz, Słowacki, Kościuszko or Poniatowski. Interest in his person began already at the beginning of World War I, prior to the events which brought fame to Józef Piłsudski. After Poland regained independence his cult began to grow. He was titled commander, resurrectionist of Poland or commander-in-chief. This term is marked positively. Also, the term "Grandfather", which evokes a negative association, was to emphasize his role in Polish society.

National Democrats used the echoing Battle of Warsaw of 1920 for social manipulation, which involved the mythologization of Józef Piłsudski. According to E. Maj: *they attempted to degrade Piłsudski in the process of preparing and*

implementing the Battle of Warsaw plan and tried to present negatively the image of the winner from Kiev, they denied perceiving him as a political genius and, when referring to previous achievements, they argued that the enforcement of Polish actions in the fight for independence by establishing Legions, did not play a key role in the case of Poland [6, p. 500]. Attempts at degradation also occurred in other historical fields. Józef Piłsudski was accused of making political mistakes: he misdiagnosed the European situation, sympathized with central states and had anti-national preferences. Even remembrance dates became the subject of investigation by the oppositions, e.g. the celebration of the name day on March 19 was criticized and the celebration of May 12-14 was questioned. Opponents of Józef Piłsudski set the public to disapprove of symbolic signs or recognize “Miracle on the Vistula” only as interference of the higher forces. To diminish the role of the “legend” they called the Marshal “a fallen legend” [6, p. 512]. Adolf Nowaczyński, Władysław Grabski or Stanisław Stroński are just a few characters who instigated public opinion against the uncritical adoration of the Marshal.

Józef Piłsudski died in 1935. Crowds came to his funeral and worshiped him. That the society would develop in the spirit of Piłsudski was to be ensured by the specially appointed Supreme Remembrance Committee. One of the aims of the organization was to provide patronships for organizations to ensure that they would not ridicule the chief. An extreme example was the desire to canonize him; to recognize him as a patron or to name part of land after him [7, p. 244]. After the death of Józef Piłsudski, various people wrote about him - some of them interacted with him every day, while others haven't seen him. It was widely believed that one should talk about the Hero as much as possible. Some of the publications had to be withdrawn from the bookstores due to their weak substantive value [8, p. 12]. One such publication was the book of general Felicjan Sławoj-Skądkowski. Nationalists in every function of Piłsudski depreciated his merits and refused to have the politician as a resurrectionist of Poland [6, p. 524]. In 1938, the Sejm adopted the Act on “Protection of the property of Józef Piłsudski, the first Marshal of Poland”. It dictated a sentence of up to five years imprisonment if anyone dared to desecrate the memory of the deceased. It was an attempt to regulate the Marshal's worship. The act was signed by politicians such as Ignacy Mościcki, who served as president at the time, Felicjana Składkowski and Witold Grabowski. It did not take long for the act to sow its crops. In 1938, Stanisław Cywiński in *Dziennik Wileński* presented an article in which he called Józef Piłsudski a “cabotine”. The offices of *Dziennik Wileński* were demolished by officers and the author himself was beaten and arrested. This controversial case became popular and acted as inflammatory link for the creation of the Act on the Protection of the Name [9]. The conflict over the Marshal was already under control when in 1926 the supporters of Józef Piłsudski took over. In the official discourse a positive image of the Chief was prominent. The extremist defenders of the good name of Józef Piłsudski resorted to physical violence. This shows not only the example of Stanisław Cywiński, but also Tadeusz Dołęga-Mostowicz,

the creator of “Career of Nikodem Dyzma” or Adolf Nowaczyński, also a man of letters [7, p. 244].

The charismatic figure that Józef Piłsudski was, was also met with negative interpretations. Opponents of the Marshal closely watched his every move before him supporters began to dominate the political scene. The opposing encampment built an alternative biography, dragging out unsavory facts from Piłsudski’s life. They tried to belittle Marshal’s merits: he was a socialist and agent for them; a socialist whose actions brought harm to the nation. Today we would call it a black PR. The Battle of Warsaw was also reminisced, according to skeptics the victory did not belong to Józef Piłsudski. According to Wojciech Mazurek, he treacherously separated the party and formed the Polish Socialist Party. Mazurek assessed Józef Piłsudski as an egoistic snob who resented objections and should not be called a chief. Positive qualities that he saw in the Marshal were good organization and skillful use of politics to create legends about himself (like the alleged role in the Battle of Warsaw). Other battles: at Komarow and on the Nemunas were to have been won by his associates. After being released from prison, he was to claim all the services that had contributed to regaining independence [10]. The author didn’t mince words: *Inflation, poverty, political and social chaos raged in Poland, which was somewhat stopped by the financier Władysław Grabski, when Piłsudski only unconsciously spread his hands or terrified watered flowers in Sulejówek* [11, p. 502]. This was a typical operation of the Marshal’s opponents, depreciating him by referring to his life in Sulejówek. Skeptics often refer to the May Coup, which, in their opinion, Józef Piłsudski began only because he was not satisfied with the state of affairs at the time. Economic problems, social tensions and difficulties in international contacts have ensured Piłsudski that radical steps were needed. From 1923, he did not hold a public office, but instead settled in Sulejówek, surrounding himself with friendly officers. To date, the May revolution is considered a turning point in the history of our country [12, p. 195]. When planning to take power through a coup d’état, the Marshal had already developed views on internal and foreign policy. In the first years of independence, a lot was achieved: the three territories that had belonged to the partitioners for one hundred years were merged into one state, the vast borders were fought for, the unformed country was defended against the Bolsheviks, the introduction of a new system, recovery from post-war destruction and the adoption of the March constitution happened. The country was surrounded by unfavorable countries, so it was important to maintain an army that would maintain order on the borders, especially the eastern ones. Internal relations were also tense. A large percentage of the population were national minorities, whose representatives did not identify with the new state. The former partitions, apart from the Prussian partition, were neglected and underdeveloped. In addition, there were ethnic and social conflicts at the borders, lack of jobs in cities and overpopulated villages [13]. Propaganda against Józef Piłsudski worked well, but also encountered failures, such as the resolution of 1928, which clearly stated that the Marshal deserved the nation.

Other repressions affected people associated with the world of science. Feliks Koneczny and Waclaw Sobieski lost their jobs at the Jagiellonian University. Koneczny in one of his works recognized Józef Piłsudski as a “representative of the Turanian civilization”. Sobieski, in French history, did not include the leader in his merits in winning Battle of Warsaw [7, p. 245].

From II to III RP

With the fall of the Second Polish Republic the cult of the Marshal did not die - after 1945 the authorities tried to cover up commemorations of Piłsudski from public space. However, the legend in people’s imaginations kept growing. The authorities understood that the more they try to eradicate the memory of the great Pole, the stronger will the memory become. At the end of the 1980s, keeping political moods in mind, attempts were made to incorporate the memory of the Marshal into the philosophy of the Polish People’s Republic, e.g. by playing the “First Brigade” at rallies or by legally celebrating Independence Day. In a spirit of freedom post 1989 Józef Piłsudski enjoyed unwavering fame. He was the symbol of the previous “liberated Poland”. Economic successes were highlighted, disputes or ambiguities were discussed in the academic world. The situation after regaining independence was compared with the new socio-economic problems that our country faced after the fall of communism [7, p. 251]. When Lech Wałęsa became president, he attempted to refer to Piłsudski in his statements. The reception was obvious – for many Wałęsa played the same role in 1989 as Piłsudski in 1918. Wałęsa even referred to the fact that his grandfather fought alongside Piłsudski in the Polish-Bolshevik war. Other politicians did not hide their sympathy for the head, giving the impression that a positive statement about him was politically correct. In one of the interviews, the Kaczyński brothers stated that they believed that they would continue his leadership. It is worth adding that during the 2005 debate, Lech Kaczyński and Donald Tusk replied unanimously that the most outstanding politician of the 20th century was Józef Piłsudski. On November 11th, we see in the media how representatives of the ruling party lay wreaths at the Piłsudski monument. Politicians also refer to the Marshal during election campaigns – like President Bronisław Komorowski, who told a journalist that whenever he is in Kraków he visits the crypt in which the body of Piłsudski rests.

The annual anniversaries of the May coup arouse a lot of controversy: in 2006, a draft resolution caused a storm. Most political groups have presented their ideas for the anniversary celebration. Three parties (SLD, PSL and LPR) submitted the most extreme ideas. They mentioned putting the good of the individual over the citizens, giving in to the lust for power and despising democracy. The representatives of the Civic Platform gave a diplomatic vote, encouraging reflection on the complicated history of our country. This situation could have been a political scuffle against PiS. For these reasons, the forecasts for the future are worrying - it is possible that the legacy of Józef Piłsudski is becoming outdated and does not match current political standards, and the once-

favorite leader will have to give up his immunity [7, p. 245].

If Pilsudski lived in the 21st century

Dual approach to Józef Piłsudski by the public was covered until this point of the article. In this subsection we will consider how these approaches come across in contemporary media discourse. On one hand we will analyze material from an independent channel with right-wing views, while on the other - an entertainment television program.

On May 31 of 2017 program entitled “Face-to-face” led by Marcin Rola was released on YouTube. The episode featured Rafał Ziemkiewicz as a guest - a Polish journalist and publicist who identified with conservative-liberal views. He was promoting his book „The Sinister Shadow of the Marshal”. In the introduction Ziemiński recalls the authority of his favorite writer: - *It is difficult to say whether it is a negative positive book. It is a book that fulfills the postulate (...) of my idol Joseph Conrad, who said that the role of literature is to do justice to the world seen (...) to do justice to its time (...).* Then he began to belittle the role of Piłsudski and listed his failures: - *He did everything for us, he won independence alone, he created legions, he created Poland (...) a pile of nonsense (...). There is, of course, a second trend that speaks of a terrible agent, a Freemason, a Jew (...) on the government of American financiers, on the government of Lenin and Trotsky, which he sabotaged, he destroyed Poland as much as he could, he harmed Poland (...) Poland was formed, then he caused her more harm, an assassination (...).* Ziemiński during the interview approves the term “myth”: - *We have great admiration for the figure of Piłsudski, this is the myth of a great statesman and leader (...) this book is primarily about this myth that it harms us and why it harms us and how it operates today (...) there is some element in it that lies in Piłsudski’s biography, especially in the part we know the least, i.e. the part of PPSowska, before the times of legions, (...) even if it was, and that’s just scratching the surface, the constant repetition of Piłsudski’s legions (...), he did not create any legions, legions were created against Piłsudski (...).* The journalist emphasized that the Marshal had contacts with the intelligence services and his rule was dictatorial: - *Those who knew something about Piłsudski’s cooperation with intelligence (died)... many lives were lost, of course there are people who deny that (...) Piłsudski is being defended with this tactic, or several tactics, including the traditional one, that the good tsar had bad advisers, i.e. Piłsudski wanted to do well, but he did not know what was happening, this is bullshit, the main defense is this, there was no other way because they were unable to govern, regain independence (...). These years of his dictatorship (...) appointing incompetent people (...) positions filled with legions.* The interviewer, Marcin Rola, interrupted and juxtaposed the Marshal’s activities to Jaruzelski’s work: - *Jaruzelski did the same (...) of course I am not comparing (...) but the mechanism was the same.* The publicist pointed out that in the past he was also fooled by the myth of Józef Piłsudski: - *For my generation, the second Republic of Poland was a lost paradise, not really knowing that (...) the Polish reform (SANACJA) was*

like the People's Republic of Poland. Even in the language: the strength of the nation, a spit stained dwarf (...). The Polish People's Republic mentality shaped the pattern of Sanacja Poland, after a period of Stalinization. Red sanation returned when Gomułka was in power (...). He continued his reflection on the mentality of Poles: We are some kind of subhuman tribe that cannot cope with their own country and must come Piłsudski who will take the murder, he will be brilliant, wonderful he can beat us after this murder (...), he does it out of fatherly love. This is what unfortunately lies in the Poles (...) half Piłsudians (...) each one of them wants to be a leader, he is in his little swamp, where they listen to him (...). The times when the writing of the truth about the marshal was threatened by the fate of professor Cywinski or other people who were visited by the Sanat bandits passed, thankfully [14].

Ziemkiewicz does not hide his dislike of Józef Piłsudski - we increasingly see him as a “specialist” in historical programs. The journalist is skeptical about the Marshal.

Another example, to counterbalance, will be the entertainment program *Drunk History - half a liter of history*, in which Józef Piłsudski is portrayed in a positive light. The production's philosophy is that slightly intoxicated celebrities tell stories of famous characters. The narrators present historical events with a grain of salt and the actors play scenes adequate to the narrated content. The characters playing in the productions try to hit the phrase and most accurately convey the emotions of the story. The program has been added to Comedy Central in October 2017. The hero of the first episode was Józef Piłsudski and the story was presented by Katarzyna Kołeczek, an actress. The program's assumption is that it is to be loose and playful. In the introduction, the authors of the program inform: - *The following stories were based on historical events (...) some facts may have been blurred.* Kołeczek starts telling a story: - *I want to tell a very short story of Piłsudski and Osowski (Osowiecki) (...) there is nothing to laugh about is a very serious story. Piłsudski was a mischief, he took children on his knees, stroked fawns (...) but in fact he would shoot the deer pif paf! (...) I'm sorry I have a small cheat sheet, because as you may know I am terrible at dates. In 918 (1918) he was a great hero of the nation, he created a government and in this government he had his own buddies: Józef Beck, Felicjan Składkowski and Aleksander Prystor (Prystor). He would tell his friends: not like that, no no, no it was not (...) that was the truth, he was terrible, and then one day (...) All these ministers could no longer stand him (...) and it turned out that Aleksander Prystor was his greatest friend (...) said that he would do something about it (...) He knew what Józek liked best. Józek liked most solitaire, esoteric, meeting with stars now he will arrange a meeting for him with such a great, mega popular Ossowiec (...). Everyone was inside: Józef Beck, Felicjan (Składkowski) and most importantly Aleksander Prystor, all with their wives, finally women were in the salons. They were in frock coats (...) and suddenly Marshal Piłsudski enters from the left, Ossowiecki from the right. The marshal says: Ossowiecki will read what I wrote on a sheet of paper which was placed in an envelope, Ossowiecki did not*

*see it (...). Ossowiecki struggled with the envelope, crumpled it in his hands and said: Marshal, I respect you very much, but I don't give a s***. Everyone froze, terrified, how could he (...) The marshal shows what was inside (on a sheet of paper): I don't give a s*** [15].*

As the fragment above shows, the actress uses colloquialisms and profanities. The way in which she told the stories confirmed that, according to the program assumptions, she is under the influence of alcohol. Despite the simple language used respect for the figure of Józef Piłsudski comes thorough. The actor points out that he was liked by the society, but at the same time he was harsh. From the story we can also conclude that people around him were faithful, relied on his opinion, were cautious of his tantrums and did everything to avoid them. Katarzyna Kołeczek referred to Piłsudski's acquaintance, Stefan Ossowiecki, who was famous in Warsaw's circles for his clairvoyance and who sometimes organized sessions for the Marshal himself. The very fact that the hero of that first episode of the show is Józef Piłsudski emphasizes the importance of production. The appearance of this historical figure in the entertainment program indicates a never-ending interest.

Both passages present extreme approaches. In the first material we were faced with a witch hunt against Józef Piłsudski. Despite erudition and eloquence Rafał Ziemkiewicz brings up negative emotions. In the second material, despite the puerile form of the program, the hero of the episode is presented in a positive light.

Summary

After regaining independence Józef Piłsudski had a great responsibility - he had to put his visions and dreams aside to build what was necessary and possible at that time . Józef Piłsudski became a symbol of the struggle for independence, which was why he was in the spotlight. He had the character of a warrior; a revolutionary, permanently enrolled in the history of our country and became a symbol of the struggle for independence. Back in the times of the Marshal there was some conflict between supporters and opponents of the politician. It was prominent in public opinion and contemporary media such as newspapers or newsletters. Political polemics of two positions affect the perception of the Chief of State in media discourse. Although extreme positions are also present in the space and discourse of modern media, the image seems ultimately positive. Modern skeptics who create media hype may be supporters of Roman Dmowski, with whom Józef Piłsudski remained in conflict for almost the entire twenty years of war. In the media discourse, we often find page-based opinions – it is rare to find representatives of two environments who allow themselves to discuss and dialogue in direct communication. In modern media discourse, voices are heard from two sides. Every year, on the anniversary of regaining independence, both become more prominent. It is important to listen to them and reflect on them in an axiological and media studies oriented way.

BIBLIOGRAPHY:

- I. Loewe, Dyskurs medialny – przegląd stanowisk badawczych, „Forum Lingwistyczne” nr 1, 2014.
- M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
- T. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001.
- M. Sremeckie, *Józef Piłsudski w chwale*, Accessed May 15, 2019. <http://dzieje.pl/artykuly-histeryczne/kult-pilsudskiego>.
- Ł. Miłoszewski, *Historia w obrazie #7 – Marszałek Józef Piłsudski na kasztance*, Accessed May 15, 2019. <http://historyk.eu/wpis/historia-w-obrazie-7-marsza%C5%82ek-j%C3%B3zef-pi%C5%82sudski-na-kasztance>.
- E. Maj, *Komunikowanie polityczne narodowej demokracji 1918-1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Kusiak P., *Legenda i kult Józefa Piłsudskiego. Jak w Polsce Doby integracji europejskiej interpretować postać marszałka?* COLLOQUIUM Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych Rocznik II/2010, Gdynia 2010.
- A. Kochańczuk, *Spotkania z Piłsudskim*, [w:] *Akcent. Literatura i Sztuka. Józef Piłsudski w dziełach kultury i w świadomości społecznej*, red. B. Wróblewski, Lublin 2017.
- M. Stremecki, *80 lat temu Sejm przyjął ustawę ochronie imienia marszałka Piłsudskiego*, Accessed May 10, 2019. <http://dzieje.pl/aktualnosci/7-kwietnia-1938-r-sejm-przyjal-ustawe-o-ochronie-imienia-marszalka-pilsudskiego>.
- W. Mazurek, *(Nie)Święty Marszałek, czyli o tym czy Piłsudski był bohaterem?* Accessed May 11, 2019. <http://archhistorii.blogspot.com/2014/09/nieswiety-marszaek-czyli-o-tym-czy.html>.
- Z. Landau, *Wpływ zamachu majowego na gospodarkę Polski*, *Przegląd Historyczny* 53/2, Warszawa 53/3, s.502. Accessed May 16, 2019. http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przegląd_Historyczny/Przegląd_Historyczny-r1962-t53-n3/Przegląd_Historyczny-r1962-t53-n3-s502-519/Przegląd_Historyczny-r1962-t53-n3-s502-519.pdf
- M. Kruszyński, *Konsekwencje przewrotu majowego dla stosunków polsko-sowieckich, maj-grudzień 1926*, *Przegląd Nauk Historycznych*, R. V, nr 2(10), Lublin 2006 r., s.195.
- B. Kubisz, *Musiało dojść do przesilenia*, Accessed May 17, 2019. <http://www.polska1918-89.pl/pdf/musialo-dojsc-do-przesilenia-,2102.pdf>.
- Ziemkiewicz na OSTRO! Piłsudski był jak Jaruzelski? Była agentem czy bohaterem? Sanacja jak PRL? Accessed March 17, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=qhDDoy9IFL0>.
- Drunk History, *Piłsudski, naczelnik z wizją*, Accessed March 17. <https://www.youtube.com/watch?v=KK0DSU7Dc0Y>.
- A. Nowak, *Ni to Kostiusko, ni to Korsikan – Józef Piłsudski w polityce polskiej*, [w:] *Akcent. Literatura i Sztuka. Józef Piłsudski w dziełach kultury i w świadomości społecznej*, red. B. Wróblewski, Lublin 2017.

BEZPIECZEŃSTWO EDUKACJI W SYTUACJI KRYZYSU EPIDEMICZNEGO W POLSCE- RAPORT Z BADAŃ

Dr Beata Świątek

Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu

Bea17@vp.pl

Mgr Marta Kuliś

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

martakuliss@gmail.com

Summary

Education is the basis for the development of children and young people in civilized societies. The state should create appropriate legal regulations and educational infrastructure. Staff involved in the preparation, conduct, enforcement and control of the didactic and educational process of teachers should be guaranteed. It can be assumed that the announcement of the state of the epidemic in Poland disturbed the sense of security among the recipients of the education process, i.e. children and adolescents, but also among teachers and parents. The aim of the research was to present the level of educational safety in the situation of an epidemic crisis in Poland. The research was conducted among teachers and students of pedagogy.

Wstęp

Rozwój dzieci i młodzieży jest determinowany możliwościami i odpowiednimi warunkami, które stwarza państwo w zakresie edukacji, dotyczy to głównie dostępu do edukacji i jej poziomu. Kwestie związane są z tzw. bezpieczeństwem społecznym. Bez względu na różne ujmowanie bezpieczeństwa społecznego, w obszarze zainteresowań tej dziedziny bezpieczeństwa zawsze pozostają społeczności lokalne, w tym rodzina – będąca najważniejszą i pierwotną komórką społeczną, w ramach której kształtują się postawy i wzorce obywateli [Wojakowska, 2019, s. 94].

Kryzys epidemiczny w edukacji

Gdyby zastanowić się nad pytaniem, czym jest kryzys i czy, znany jest moment w historii ludzkości, który byłby wolny od kryzysu? Jest prawdopodobne, że ostatecznie trudno byłoby taki moment wskazać. Kryzys jest procesem rozciągniętym w czasie, ma swoje mniej lub bardziej jawne przyczyny, ma swoją dynamikę - raz jest łagodniejszy, innym razem przybiera ostrzejszą formę, ponadto skutkuje określonymi konsekwencjami. Kryzys z reguły ma swój początek i koniec, bywa przewyciężony całkowicie, częściowo lub utrwalony jako stan, do którego wszyscy zdążyli się już przyzwyczaić [Domeracki, 2016]. Kryzys jest pojęciem tak pojemnym, że trudno zliczyć jego definicje, przejawy i rodzaje. Termin „kryzys” pochodzi od greckiego „krisis” [Morawski, 2003, s. 9] i oznacza moment rozstrzygający, okres przełomu, załamanie się dotychczasowej linii rozwoju [1995, s. 586]. Jest to zdarzenie nagłe lub narastające, zagrażające różnym sferom życia gospodarczego i prowadzące do czasowego spadku aktywności życia gospodarczego [Nosek, Pietrzak, 2009, s. 170]. Według słownika terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego „kryzys to sytuacja powstała w wyniku załamania się stabilnego dotąd procesu rozwoju, grożąca

utrata inicjatywy i koniecznością godzenia się na przyjmowanie niekorzystnych warunków, wymagająca podjęcia zdecydowanych kroków zaradczych”[2002, s. 62]. Inaczej definiując pojęcie kryzysu jest to „kulminacyjna faza narastającej sytuacji zagrożenia, powstająca w wyniku pojawiających się niespodziewanych okoliczności. W fazie tej dominującą rolę odgrywa fakt prawdziwej lub odczuwalnej utraty kontroli nad rozwijającą się sytuacją oraz brakiem koncepcji na jej opanowanie”[2002, s. 62]. W. Otwinowski, kryzys rozumie jako wynik spóźnionej w czasie reakcji na nagłe zagrożenie, którego odparcie wymaga zaangażowania sił i środków, niekiedy przekraczających możliwości lokalnej[2010, s.83-89].Amerykański Institute of Crisis Management wyróżnia natomiast cztery grupy źródeł powstawania kryzysów, w tym czynniki losowe, problemy techniczne, błędy ludzkie czy błędne decyzje kierownictwa [Barton, 1993, s.12]. M. Clarke twierdzi, że trzy elementy powodują pojawienie się kryzysu: presja czasu, ewentualność zasadniczego zagrożenia i zaskoczenie oraz fakt, że jest ono rezultatem zarówno niebezpieczeństwa, jak i okoliczności, w jakich ono występuje [1995, s.5]. Podczas obecnego kryzysu epidemicznego zagrożona jest jedna z najważniejszych wartości jaką jest zdrowie publiczne. Zagrożenie to pojawiło się niespodziewanie, chociaż należałoby się zastanowić czy nie było możliwe przygotowanie się do nadchodzącego zagrożenia, w momencie, w którym wystąpił wybuch epidemii w Chinach, a następnie w Europie. Należy bowiem zaznaczyć, że skutki kryzysu epidemicznego związanego z wybuchem epidemii COVID-19 odczuwa równocześnie wiele państw stąd można określić go mianem kryzysu ogólnoswiatowego [Nosek, Pietrzak, 2009, s. 170]. Państwo polskie zostało zmuszone do podejmowania natychmiastowych decyzji mających na celu ochronę zdrowia publicznego. Podjęte w ramach sytuacji kryzysu decyzje rzutują jednak na stan całej gospodarki. Liczne ograniczenia w działalności przedsiębiorstw przy braku odpowiedniego wsparcia prowadzą do ich upadku a co za tym idzie do pogłębiania bezrobocia. Według M. Clarke’a charakterystycznym problemem w procesie sterowania kryzysem jest nadmiar informacji. Podczas gdy kryzys się rozwija napływa ilość informacji jakiej system nie jest w stanie przyjąć, przez co decydenci tracą obraz sytuacji jakiej mają zaradzić [1995, s.5]. Należy zaznaczyć, że od momentu stwierdzenia zagrożenia epidemicznego pojawia się wiele, nieraz sprzecznych informacji dotyczących źródeł pojawienia się, przebiegu oraz skali zakażenia, a także nakazów oraz zakazów do jakich stosowania obowiązuje się obywateli. Rozważając obecną sytuację można przypuszczać, że kryzys epidemiczny doprowadzi do powstawania wielu innych kryzysów. U wielu ludzi może doprowadzić do kryzysu w życiu osobistym rozumianego jako kryzysu psychologicznego wywołanego izolacyjcy stresem związanym z troską o zdrowie swoje oraz bliskich. Dodatkowo niezaprzeczalnie panuje obecnie kryzys społeczny oraz ekonomiczny wywołany ograniczeniem swobody prowadzenia niektórych działalności gospodarczych oraz wzrostem bezrobocia tym spowodowanych. Innym pojęciem jest sytuacja kryzysowa rozumiana jako „sytuacja będąca następstwem zagrożenia i prowadzącą w konsekwencji do zerwania lub znacznego naruszenia więzów społecznych przy

równoczesnym poważnym zakłóceniu w funkcjonowaniu instytucji publicznych (...) taka sytuacja wywołuje szok, nierzadko poczucie lęku (...) w czasie sytuacji kryzysowej pojawia się niedobór informacji na temat przyczyn, przebiegu i skutków kryzysu” [Kitler, Wiśniewski, Prońko, 2000, s.43]. W niniejszym opracowaniu, kryzys rozpatrywany jest w odniesieniu do stanu epidemii wprowadzonego w Polsce dnia 25 marca 2020 roku i odnosi się do systemu edukacji, który obejmuje ogół działań, regulacji prawnych, infrastruktury i kadr zaangażowanych w przygotowywanie, prowadzenie, egzekwowanie, a także kontrolę przebiegu procesu dydaktyczno-wychowawczego w formalnym nauczaniu szkolnym, od przedszkolnego po zawodowe i licealne, na technicznym kończąc [Kitler, Wiśniewski, Prońko, 2000, s.43]. Jedną z pierwszych bowiem decyzji podjętych przez polski rząd w obliczu zagrożenia epidemicznego było ograniczenie działalności placówek edukacyjnych.

Minister Edukacji Narodowej wydał odpowiednie rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 [Dz.U. 2020 poz. 410]. Akt ten określa okres oraz zakres ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty. Ograniczenie funkcjonowania dotyczy jak stanowi akt zarówno publicznych jak i niepublicznych jednostek, w tym przedszkoli oraz innych form wychowania przedszkolnego, wszystkich typów szkół, placówek oświatowo- wychowawczych, placówek kształcenia ustawicznego oraz centrów kształcenia zawodowego, placówek artystycznych, placówek zapewniających opiekę i wychowanie uczniów poza miejscem stałego zamieszkania oraz kolegów pracowników służb społecznych [Dz.U. 2020 poz. 410]. Pośród placówek, których ograniczenie to nie dotyczy znalazły się szkoły i przedszkola specjalne organizowane w podmiotach leczniczych i jednostkach pomocy społecznej, w specjalnych ośrodkach szkolno- wychowawczych, w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych i w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii, a także w szkołach w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz przy zakładach karnych i aresztach śledczych. Pomimo, że ograniczenie nie dotyczy zatem uczniów i wychowanków szkół i przedszkoli specjalnych, to rodzicom pozostawia się możliwość podjęcia decyzji o nieuczęszczaniu dzieci na zajęcia w nich prowadzone. Takiemu rodzicowi przysługuje, jak każdemu rodzicowi, który pozostaje w domu z dzieckiem z powodu ograniczenia działalności placówek oświatowych, prawo do zasiłku opiekuńczego.

Kolejnym rozporządzeniem Minister Edukacji Narodowej doprecyzował, że ograniczenie działalności szkół prowadzących kształcenie zawodowe dotyczy także zawieszenia zajęć w ramach praktyk oraz wskazał, że zadania jednostek systemu oświaty mają być realizowane z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość, chyba, że dane zadania nie mogą być realizowane w taki sposób- wówczas dyrektor placówki ma ustalić w porozumieniu z organem prowadzącym inny sposób ich realizacji [Dz.U. 2020 poz. 410].

Należałoby zastanowić się, w jakim stopniu podjęte decyzje wynikające z kryzysu epidemicznego rzutują na bezpieczeństwo w edukacji oraz jak mogą

wpłynąć na jej przyszłość oraz przyszłość młodego pokolenia?

Bezpieczeństwo

Podjmując próbę oceny wpływu panującego kryzysu epidemicznego na bezpieczeństwo w edukacji nie sposób pominąć definicji bezpieczeństwa dostępnych w literaturze. Należy zaznaczyć, że w zależności od dziedziny jaka posługuje się tym pojęciem jest ono w różny sposób definiowane oraz rozumiane. Ogólnie rzecz ujmując bezpieczeństwo definiuje się jako stan danego podmiotu (jego poczucie bezpieczeństwa) lub jako proces polegający na zapewnieniu poczucia bezpieczeństwa danemu podmiotowi [Koziej, 2018, s.20]. Według L. Korzeniowskiego bezpieczeństwo to „stan obiektywny polegający na braku zagrożenia, odczuwany subiektywnie przez jednostki lub grupy” [Korzeniowski, 2000, s. 437]. Autor wskazuje zatem na dwie perspektywy bezpieczeństwa – obiektywną, czyli zewnętrzne uwarunkowania bezpieczeństwa dotyczące otoczenia, w tym bezpieczeństwa państwa, finansowego czy zdrowotnego oraz subiektywne dotyczące odczucia jednostek lub grupy. Przeciwnością bezpieczeństwa w tym ujęciu jest zagrożenie. Opisując poczucie bezpieczeństwa w obiektywnym ujęciu uwzględnić należy obecną niestabilną sytuację rynkową oraz regulacje prawne, a z drugiej strony należy uwzględnić odczucia ludzi związane z tym związane.

W innym ujęciu bezpieczeństwo jest definiowane jako „stan spokoju, pewności lub poczucia pewności, wolności od zagrożeń, strachu lub ataku”. Według D. Freia stan bezpieczeństwa może przybrać kilka postaci, w tym [1977, s. 17] stanu braku bezpieczeństwa, gdy zagrożenie jest duże i właściwie postrzegane; stanu obsesji, jeśli zagrożenie nie jest duże, ale jest postrzegane jako duże; stanu fałszywego bezpieczeństwa, kiedy zagrożenie jest poważne i postrzegane jako niewielkie; stanu bezpieczeństwa, gdy zagrożenie zewnętrzne jest nieznaczne i właściwie postrzegane. Natomiast według R. Kuźniara bezpieczeństwo jest pierwotną, egzystencjalną potrzebą jednostek, grup społecznych i państw- w postaci gwarancji przetrwania integralności czy niezawisłości, a także bezpieczeństwa rozwoju [Pokruszyński, 2009, s. 175].

W odniesieniu do zagrożenia epidemicznego wobec którego stanęły obecnie rządy państw należałoby przytoczyć również definicję bezpieczeństwa narodowego, według której „Bezpieczeństwo narodowe jest to proces lub stan zapewniający funkcjonowanie państwa w podstawowych dziedzinach, umożliwiający przetrwanie, rozwój i swobodę realizacji interesów narodowych w konkretnym środowisku (warunkach) bezpieczeństwa, poprzez podejmowanie wyzwań, wykorzystywanie szans, redukcja ryzyka oraz przeciwdziałanie wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla jego interesów” [Ciupiński, Pawłowski, 2002s. 34]. Na bezpieczeństwo narodowe składają się bezpieczeństwo polityczne, ekonomiczne, militarne, publiczne, ekologiczne, informacyjne, społeczne, kulturowe oraz religijne [Pokruszyński, 2009, s. 183]. Celem bezpieczeństwa narodowego jest między innymi „zapewnienie bezpieczeństwa ludności cywilnej, zorganizowana ochrona życia i zdrowia ludzi w zakresie niezbędnym do przetrwania ludzi przed skutkami działań człowieka przeciwko człowiekowi

lub sił natury” [Kitler, Skrabacz, 2010, s. 65].

Można przypuszczać, że pojawienie się wirusa COVID-19 w Polsce wywołało znaczny niepokój wśród ludności oraz zachwianie odczuwanego bezpieczeństwa, wymusiło na władzy publicznej podjęcie radykalnych środków mających na celu zapobieganie oraz zwalczanie zakażenia u ludzi.

Metodologia badań

Celem badań było omówienie poziomu bezpieczeństwa edukacyjnego w sytuacji kryzysu epidemicznego w Polsce. Postawiono następujące pytania badawcze: Jaki jest poziom bezpieczeństwa edukacyjnego w sytuacji kryzysu? Jak oceniają działania antykryzysowe w edukacji nauczyciele i studenci? Jak szanse wyjścia z kryzysu oceniają nauczyciele i studenci? Przyjęto hipotezy badawcze:

H1 –Ogólny poziom bezpieczeństwa edukacyjnego w sytuacji kryzysu jest wyższy u osób młodych oraz u osób z dużym stażem zawodowym;

H2 - Działania antykryzysowe w edukacji oceniane są bardziej krytycznie przez osoby zaangażowane zawodowo w pedagogikę niż przez studentów bez praktyki szkolnej;

H3 –Bardziej liberalne prognozy stawiają osoby młodsze, z niższym wykształceniem niż osoby starsze, bardziej wykształcone, które dostrzegają więcej zagrożeń długoterminowych dla edukacji.

Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego, techniką badawczą była ankieta, a narzędziem badawczym kwestionariusz ankiety. Grupą badawczą byli studenci Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu, Studenci Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej w Jeleniej Górze oraz nauczyciele placówek oświatowych na Dolnym Śląsku, którzy wyrazili chęć wypełnienia anonimowej ankiety, rozsyłanej drogą elektroniczną. W badaniach wzięło udział 146 osób, z czego 11% (16 osób) to mężczyźni a 89% (130 osób) to kobiety. Jeśli chodzi o wykształcenie to 54,8% badanych (80 osób) posiada wykształcenie wyższe, a 45,2% badanych (66 osób) posiada wykształcenie średnie. W grupie badawczej znalazło się 47,9% nauczycieli (70 osób) i 52,1% studentów (76 osób).

Wyniki badań

W pierwszym kroku analizy danych obliczone zostały statystyki opisowe wskaźników oceny bezpieczeństwa w edukacji (oceny wpływu kryzysu na edukację, oceny działań antykryzysowych, oceny zaleceń w sprawie pracy zdalnej). Otrzymane wartości statystyk pozwalają przyjąć, że w większości przypadków zmienne wykazują istotne rozbieżności od rozkładu normalnego.

Chcąc sprawdzić, czy i w jaki sposób uzyskane rozkłady różnią się od teoretycznego rozkładu normalnego obliczono testy Kolmogorowa-Smirnowa. Zaobserwowano wyraźne cechy asymetrii oraz kurtyczności (wartość bezwzględna kurtozy przekracza podwojony błąd statystyczny, więc mamy kurtyczność). W rozkładach zmiennych przeważa wyraźna platykurtyczność.

Jeśli chodzi o różnice pomiędzy formułowanymi przez badanych ocenami to zasadne wydaje się wskazać najważniejsze z nich. W zakresie oceny wpływu kryzysu na edukację można zauważyć, że większość badanych nauczycieli i

studentów dostrzega dość duże zagrożenie, aż 25,7% nauczycieli, uważało, że kryzys wpłynie w bardzo dużym stopniu na edukację, 24,3% nauczycieli uważało, że kryzys wpłynie w dużym stopniu na edukację, a 35,7% nauczycieli podało, że kryzys w pewnym zakresie wpłynie na edukację, tylko 14,3% nauczycieli widzi słaby wpływ kryzysu na szkołę. Podobne nastawienia prezentują studenci pedagogiki. Zdaniem 35,5% ankietowanych, kryzys wpłynie znacząco na edukację, a zdaniem 38,2% badanych kryzys wpłynie w średnim stopniu na szkołę.

Jeśli chodzi o ocenę działań antykryzysowych państwa to badani odnieśli się do nich dosyć sceptycznie. Aż 44,3% badanych nauczycieli oceniło źle i bardzo źle wprowadzone działania antykryzysowe w edukacji, a 45,7% nauczycieli oceniło wprowadzone działania średnio. Tylko 10% nauczycieli oceniło je dobrze i bardzo dobrze. Z kolei aż 55,3% studentów oceniło źle i bardzo źle wprowadzone działania antykryzysowe, a 34,2% oceniło je średnio. Tylko 10,5% studentów pedagogiki odniosło się do działań antykryzysowych optymistycznie.

W przypadku oceny pracy zdalnej nauczyciele oceniają ją: bardzo źle - zdaniem 15,7% ankietowanych, źle - w przypadku 31,4% nauczycieli, średnio - w przypadku 38,6% badanych oraz dobrze i bardzo dobrze - w przypadku tylko 14,3% badanych. Z kolei w przypadku studentów tylko 6,6% badanych oceniło ją bardzo źle, 32,9% badanych oceniło ją źle, 31,6% badanych oceniło ją średnio, natomiast 27,6% ankietowanych oceniło ją dobrze a 1,3% oceniło ją bardzo dobrze.

Jeśli chodzi o formułowane przez badanych prognozy na temat wpływu na dalszą przyszłość edukacji to w przypadku nauczycieli aż 47,1% badanych uważało, że kryzys epidemiczny odbije się w przyszłości na edukacji, a tylko 21,4% podało, że w kryzys nie będzie miał dalekosiężnych skutków w edukacji. Bardziej liberalne poglądy wyrażali studenci, którzy w większości oceniali, że kryzys nie będzie oddziaływał na przyszłość edukacji. Podało tak 72,4% badanych studentów.

Chcąc porównać opinie nauczycieli i studentów zastosowano TestManna-Whitney'a -Wilcoxon, który jest stosowany w przypadku, gdy rozkład danych nie odpowiada kryterium dopasowania. Stosujemy go, gdy chcemy porównać dwie grupy pod względem analizowanych zmiennych ilościowych lub porządkowych. Wyniki testu wskazują, że w przypadku wskaźników: ocena wpływu kryzysu na edukację, ocena działań antykryzysowych oraz ocena nauczania zdalnego grupy nauczycieli i studentów nie różnią się istotnie pomiędzy sobą. Wskaźnikiem, gdzie odnotowano różnice były formułowane przez badanych prognozy na temat wpływu kryzysu na edukację w perspektywie długoterminowej ($p < 0,001$). Można przyjąć, że oceny nauczycieli w tym obszarze różnią się znacząco od opinii studentów.

Nauczyciele wypowiadając się na temat oceny sytuacji w edukacji w perspektywie długoterminowej, wypowiadają znacznie bardziej negatywne opinie niż pozostali studenci ($U_n = 51,82$; $U_s = 93,47$). Pewne różnice można zauważyć w zakresie oceny zaleceń dotyczących pracy zdalnej, gdzie nauczycieli

oceniają tą znacznie formę gorzej niż badani studenci ($U_n=67,44$; $U_s=79,09$).

Następnym krokiem byłoby badanie związków między wskaźnikami dotyczącymi formułowanych opinii wiekiem (tabela 3) i wykształceniem (tabela 4). Przeprowadzono analizę korelacji w oparciu o test korelacji Tau-b Kendalla, którego właściwości pozwalają na analizę danych porządkowych i skal o małych zakresach, którego właściwości pozwalają na dobre oszacowanie współczynników korelacji w przypadku rozkładów normalnych i odbiegających w sposób istotny od rozkładu normalnego (Brzeziński, 2001, Field, 2009). Analizy wykonane zostały dla ogółu badanych oraz dla poszczególnych grup (studenci vs nauczyciele).

Omawiając związki pomiędzy wiekiem a formułowanymi ocenami można przyjąć, że wraz z wiekiem u osób bardziej doświadczonych zawodowo (nauczycieli) wzrasta krytycyzm w zakresie formułowanych ocen na temat wpływu kryzysu na edukację ($b=0,209$; $p=0,02$). Ogólnie wraz z wiekiem może słabnąć krytycyzm w zakresie formułowania długookresowych prognoz ($b=-0,135$; $p=0,03$), ponadto w przypadku studentów wraz z wiekiem spada ocena zaleceń w sprawie pracy zdalnej ($b=-0,210$; $p=0,01$).

W obrębie wyników ogółu osób badanych zaobserwowano, że wraz z wykształceniem wzrastał negatywizm w zakresie formułowanych prognoz ($b=0,383$; $p<0,001$), jednocześnie wraz z wykształceniem nieznacznie spadała ocena działań antykryzysowych ($b=-0,161$, $p=0,03$). Wśród studentów wraz z wykształceniem spadanieznacznie akceptacja dla pracy zdalnej ($b=-0,195$, $p=0,06$) oraz w stopniu słabym spada ocena działań antykryzysowych ($b=-0,184$; $p=0,07$).

Wnioski

Celem badań było omówienie poziomu bezpieczeństwa edukacyjnego w sytuacji kryzysu epidemicznego w Polsce. Potwierdziło się założenie, że ogólny poziom bezpieczeństwa edukacyjnego w sytuacji kryzysu jest wyższy u osób młodych. Można sądzić, że wraz z wiekiem, u osób bardziej doświadczonych zawodowo (nauczycieli), wzrasta krytycyzm w zakresie formułowanych ocen na temat wpływu kryzysu na edukację. Z drugiej strony u osób z dużym stażem zawodowym może słabnąć krytycyzm w zakresie formułowania długookresowych prognoz edukacyjnych. Wyniki badań są zbliżone z badaniami S Radonia (2014), który podaje, że z wiekiem wzrasta negatywizm, zmienia się także jego zakres i zaczyna dotyczyć samego podmiotu. Autor jest zdania, że „W późniejszym wieku spada nasilenie ruminacji o świecie społecznym, a zaczyna dominować negatywne myślenie o sobie” (Radoń, 2014, s. 62). Jeśli chodzi o ocenę wpływu kryzysu na edukację, to występowanie bardziej liberalnych ocen u młodych osób może wynikać z jednej strony z mniejszej znajomości praktyki edukacyjnej, z drugiej strony ze świadomości, że w zawód nauczyciela wiąże się z wieloma trudnościami nie wynikającymi z kryzysu epidemicznego. Warto zaznaczyć, że w przypadku studentów wraz z wiekiem spada ocena zaleceń w sprawie pracy zdalnej.

Potwierdziło się założenie, że osoby młodsze, z niższym wykształceniem

stawiały bardziej liberalne prognozy niż osoby starsze z wyższym wykształceniem. Może się to wiązać, z jednej strony z dostrzeganymi przez studentów wieloma innymi problemami związanymi z zawodem nauczyciela osłabiającymi działanie czynników epidemicznych. Badania przeprowadzone przez D. Piróg (2018, s. 505-506) wskazują, na świadomość młodych osób podejmujących karierę pedagogiczną odnośnie trudności w szkolnictwie, np. konieczności podejmowania kilku niepełnych etatów w celu utrzymaniu zatrudnienia oraz koncentracji uwagi na dostosowaniu kwalifikacji do potrzeb rynku pracy. Pedagog, który pracuje jednocześnie w kilku szkołach czyni wysiłki, aby logistycznie wywiązać się z powierzonych mu zadań (Piróg 2018). Wiąże się to ze stresem zawodowym oraz obniżoną efektywnością pracy (Steffy, Wolfe, 2001; Day, 2002). Nadto badania wykazały, że wpływa to niekorzystnie na satysfakcję zawodową, osłabia więzi z wychowankami, rodzicami i kolegami (Roce, Malen, 2003). Biorąc pod uwagę wymienione czynniki, można uznać, za uzasadnione, że nauczyciele wypowiadając się na temat oceny sytuacji w edukacji w perspektywie długoterminowej, wypowiadają negatywne opinie dotyczące rozwoju sytuacji w edukacji.

W niewielkim zakresie potwierdziło się założenie, że działania antykryzysowe w edukacji oceniane są bardziej krytycznie przez osoby zaangażowane zawodowo w pedagogikę niż przez studentów bez praktyki szkolnej. Ogólnie w obu grupach badani bardzo sceptycznie oceniają działania antykryzysowe w edukacji. Tylko niewielka część badanych (10% i 10,5%) oceniła pozytywnie działania antykryzysowe. Zaobserwowano, że wraz z wykształceniem wzrastał negatywizm w zakresie formułowanych prognoz, jednocześnie wraz z wykształceniem nieznacznie spadała ocena działań antykryzysowych. Wśród studentów wraz z wykształceniem spadała nieznacznie akceptacja dla pracy zdalnej oraz w stopniu słabym spadała ocena działań antykryzysowych. Warto podkreślić, że prowadzone badania wymagają rozszerzenia. Ograniczeniem jest to, że przeprowadzone zostały w środowisku małych miast (Wałbrzych, Jelenia Góra oraz gminy ościenne). Zebrane dane mogą mieć charakter wyizolowany i nie mogą być rozciągane na szerszą populację.

BIBLIOGRAFIA:

1. Barton R. M. (1993), *Crisis Management*. Oxford.
2. Ciupiński A., Pawłowski A. (2002) *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* wydany przez Akademię Obrony Narodowej, Warszawa: AON.
3. Clarke M. (1995) *Charakterystyka zachowania się w kryzysie*, maszynopis wykładu wygłoszonego w Brukseli w 1995.
4. Day, Ch. (2002). *School reform and transitions in teacher professionalism and identity*. *International Journal of Educational Research*, 37.
5. Domeracki P. (2016) *Pedagogika czy antypedagogika? Wokół kryzysu współczesnej edukacji z perspektywy filozoficznej*, *Annales I - Philosophy and Sociology*, Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, VOL. XLI, 1.
6. Frei D., *Grundfragen der Weltpolitik*, Stuttgart 1977, s. 17.
7. Kitler W., Skrabacz A. (2010) *Bezpieczeństwo ludności cywilnej. Pojęcie, organizacja i zadania w czasie pokoju, kryzysu i wojny*, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Warszawa.
8. Kitler W., Wiśniewski B., Prońko J. (2000) *Wybrane problemy zarządzania kryzysowego*

w państwie. Warszawa: AON.

9. Korzeniowski L. (2000) Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie, ochrona, [w:] Zarządzanie bezpieczeństwem, red. Tyrała P., Kraków: PSB.

10. Koziej S. (2018) Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja [w:] Bezpieczeństwo narodowe, II-2011/2018.

11. Morawski W. (2003) Kronika kryzysów gospodarczych. Warszawa: Trio.

12. Nosek A., Pietrzak A. (2009) Efekt domina, czyli międzynarodowa transmisja kryzysów – na przykładzie współczesnego kryzysu Finansowego [w:] W. Michalczyk (red.) Wybrane problemy gospodarki światowej pierwszej dekady nowego wieku, Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.

13. Nowa Encyklopedia Powszechna PWN. Tom 3. Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, 1995, s. 586

14. Otwinowski W. (2010) Kryzys i sytuacja kryzysowa [w:] Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 2, Poznań: Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu.

15. Piróg D. (2018) Kariera zawodowa nauczycieli w warunkach przemian w systemie edukacji: zarys stanu badań, Przedsiębiorczość – Edukacja 2018/14, Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.

16. Pokruszyński W. (2009) Współczesne bezpieczeństwo narodowe [w:] Kultura i Polityka: Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej, Kraków: Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera.

17. Radochoń S. (2014) Kwestionariusz Ruminacji-Refleksyjności (polska adaptacja The Rumination-Reflection Questionnaire), Psychoterapia 2 (169).

18. Roce, J.K., Malen, B. (2003). The human costs of education reform: case of school reconstruction. Educational Administration Quarterly, 39(5).

19. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19 (Dz.U. 2020 poz. 410)

20. Steffy, B.E, Wolfe, M.P. (2001). A Life-Cycle Model for Career Teachers. Kappa Delta Pi Record, 38(1).

21. Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi (Dz.U. 2008 Nr 23 poz. 1570)

22. Wojakowska M. (2019) Przemoc w rodzinie – kryzys autorytetu czy nieskuteczne kształtowanie bezpieczeństwa społeczności lokalnych, Zeszyty Naukowe SGSP 2019, Nr 69/1/2019.

ZADANIA I OSOBOWOŚĆ NAUCZYCIELA WOBEC ZMIENIAJĄCEGO SIĘ ŚWIATA

Leśniewski Paweł

*Asystent Uniwersytet Łódzki-Wydział Nauk o Wychowaniu
plesniewski@uni.lodz.pl*

*Promotor – dr hab. Hanna Żuraw,
prof.Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach*

Wstęp

Zawód nauczyciela jest jednym z najstarszych zawodów świata. Bowiem nauczanie dzieci i młodzieży zaliczane było zawsze do najbardziej tradycyjnych

obowiązków każdego społeczeństwa. Wraz z rozwojem społeczeństwa zmieniały się i doskonaliły funkcje społeczne i zawodowe nauczyciela. Zasób umiejętności stanowiący właściwą treść, jaką nauczyciel przekazywał swemu uczniowi - traktowany był jako zdobytą sztuką osobista, jako dorobek, na który składał się niekiedy trud i mistrzostwo reprezentantów kilku pokoleń. Dyskusja nad osobowością nauczyciela jest tak stara, jak sam zawód. Początkowo uważano, że jakakolwiek praca dydaktyczno-wychowawcza oraz zwłaszcza jej efekty, są głównie funkcją określonych cech psychofizycznych nauczyciela-wychowawcy. Różne są również poglądy na genezę i źródła cech osobowych idealnego nauczyciela. Jedni autorzy katalogują te cechy jako wynik badań empirycznych, inni mówią o cechach obowiązujących w danym momencie czasowym, jeszcze inni wywodzą je z określonego systemu filozoficzno-normatywnego. Są i tacy, którzy konstruują model cech pozytywnych lub negatywnych na podstawie psychofizycznego systemu powszechnie obowiązujących norm lub ze względu na obecną lub przyszłą funkcję oświaty i szkoły [13].

1. Nauka wobec powinności nauczyciela

Badaniem powinności i obowiązków nauczycieli zajmuje się nauka – deontologia nauczyciela. Zawód nauczyciela należy do tych zawodów, którego przedstawicieli cechuje świadomość służby społecznej, swoiste powołanie, jak również stanie na straży obowiązujących już systemów normatywnych. Od nauczyciela wymaga się nie tylko wysokich kwalifikacji zawodowych, ale również odpowiednich postaw i zachowań moralnych. Praca nauczyciela ma to do siebie, że wiele zależy od niego samego, od jego zalet, sprawności, uzdolnień, kwalifikacji moralnej. Zatem decydującą rolę w pracy nauczyciela odgrywać będzie aspekt osobowy stosunku między nim a uczniem, relacji, w której manifestuje się cała osobowość nauczyciela – a powinna to być osobowość bogata, dojrzała, prawdziwa, moralnie odważna, bogata w miłość. Wartości te stanowią źródło podstawowych celów i zadań, jakie winne być realizowane w ramach złożonej rzeczywistości szkolno-wychowawczej. Na ich czele stoją takie zadania, jak:

- wspólne poszukiwanie przez nauczyciela i uczniów prawdy w obszarze dostępnej im wiedzy o świecie, do którego należą i który współtworzą;
- wzajemne otwarcie się na otaczającą rzeczywistość i życie społeczne przez równoczesne uczestniczenie w nim i jego antycypowanie;
- ustawiczne dążenie do współkreowania postaw moralnych, których przedmiotem są obiektywne wartości etyczne, pojawiające się w polu świadomości wszystkich podmiotów procesu wychowania [14].

Szczególną rolę w rzeczywistości wychowawczej spełnia trzecie zadanie pedagogiczne, jakim jest kształtowanie postaw moralnych zarówno nauczyciela wychowawcy, jak i ucznia-wychowanka. Spotkanie tych dwojga, przyjmujące postać autentycznego kontaktu interpersonalnego, dokonuje się za sprawą odkrywania wartości etycznych, które pozwalają każdemu z nich widzieć z jednej strony samego siebie i drugiego jako wartość autoteliczną, z drugiej zaś jako źródło doświadczeń i zobowiązań moralnych.

Nauczyciel-wychowawca z racji istoty wykonywanego zawodu, nie może ograniczać się tylko do postrzegania norm postępowania, u podstaw, którego leży jego rzeczowo-instrumentalne przygotowanie profesjonalne związane z treścią przyswojonej wiedzy merytorycznej oraz nabytych umiejętności i doświadczenia pedagogicznego. Niewątpliwie znajomość określonej dyscypliny wiedzy naukowej, jak i teorii pedagogicznych oraz umiejętność stosowania optymalnych metod i środków dydaktycznych, a także sprawne posługiwanie się metodami badań własnych wyników i osiągnięć pedagogiczno-metodycznych są istotnymi czynnikami rzutującymi na jakość procesu nauczania, którym kieruje nauczyciel.

O osobowości nauczyciela-wychowawcy można mówić w trojakim aspekcie:

- psychologicznym, który dotyczy wartości osobistej nauczyciela i jego stosunku do własnej osoby,
- socjologicznym, czyli stosunku nauczyciela do społeczeństwa,
- pedagogicznym, dotyczącym stosunku nauczyciela do uczniów.

Szczególną uwagę poświęca się regulacjom moralnym w tym zawodzie. W środowisku nauczycielskim idzie głównie o zespół norm etycznych regulujących relacje nauczyciel - uczeń. Lista tych powinności, podporządkowanych normie naczelnej etyki zawodu nauczyciela, mówiącej o odpowiedzialności za los dziecka, za jego perspektywę, jego przyszłe miejsce w społeczeństwie oraz odpowiedzialności nauczyciela wobec dziecka, więc za te decyzje i zachowania, które mają miejsce w codziennej pracy pedagogicznej, jest bardzo bogata. We współczesnym świecie, gdzie coraz częściej celem ludzi jest zabezpieczenie lub poprawienie bytu materialnego, giną wartości moralne i etyczne. W świetle tych przemian problem odpowiedzialności nauczycieli jawi się w sposób szczególnie istotny. Słownik języka polskiego określa odpowiedzialność, jako „konieczność, obowiązek moralny lub prawny odpowiadania za swoje czyny i ponoszenie za nie konsekwencji, odpowiadanie przed kimś, wobec kogoś lub za coś” [20].

W psychologii odpowiedzialność definiuje się, jako „sytuację osoby, od której można zażądać, by zdała sprawę ze swoich czynów. Przyjęcie odpowiedzialności zakłada milczące albo wyraźne sformułowane przyzwolenie” [17]. Jednakże w świecie obowiązujących praw społecznych i moralnych uważa się, że człowiek jest odpowiedzialny nie tylko za czyny, których pragnął dokonać i dokonał sam, ale i za czyny, których wprawdzie nie chciał dokonać i nie dokonał, ale od niego zależałyby, aby im zapobiec.

Karol Wojtyła łączy odpowiedzialność za drugiego człowieka z miłością do niego. Mówi On: „W poczuciu odpowiedzialności za osobę kryje się troska o jej prawidłowe dobro - kwintesencja całego altruizmu, a równocześnie nieomylny znak jakiegoś rozszerzenia własnego „ja”, własnej egzystencji, o to drugie „ja” i o tę drugą egzystencję, która jest dla mnie tak bliska jak moja własna”.

W ujęciu pedagogicznym odpowiedzialność traktowana jest jako ważna cecha postępowania człowieka, będąca rezultatem sterowania tym postępowaniem w stosunku do innych i samosterowania własnym rozwojem.

Jak pisze W. Okoń:

„U dzieci nie ma jeszcze poczucia odpowiedzialności za siebie i za innych, kierują się one zakazami i nakazami ze strony dorosłych, których darzą zaufaniem. Stopniowo jednak - w miarę jak zaczynają pojmować zasady sprawiedliwości i obowiązku - wzrasta udział ich własnych decyzji o kierowaniu własnym postępowaniem (...). Pełne poczucie odpowiedzialności pojawia się w wieku młodzieńczym, stając się stopniowo podstawą do rozstrzygnięcia tak ważnych spraw życiowych jak wybór zawodu, wybór partnera życiowego, czy pełne ponoszenie odpowiedzialności za czyny własne i ich skutki” [12]. W perspektywie powyższych rozważań na temat odpowiedzialności w wychowaniu jawi się ona jako odpowiedzialność za osobę, którą wychowujemy.

2. Osobowość i etyka nauczyciela

Nauczyciel - wychowawca dźwiga na swych barkach obowiązki zarówno nauczania, jak i wychowania. Sytuacja ta wzmacnia odpowiedzialność zawodową osób pracujących z dziećmi i młodzieżą. Odpowiedzialność za nauczanie i wychowanie jest nie tylko obowiązkiem zawodowym, ale i etycznym. Nauczyciel poddawany jest więc ciągłej ocenie swych zobowiązań zawodowych, odpowiada nieustannie za wiązane z jego zawodem oczekiwania dotyczące umiejętności zawodowych i odpowiedzialności etycznej. Jak pisze T. Kotarbiński: „odpowiedzialność zawodową nauczyciela określić można, jako skłonność do przestrzegania w swoim zachowaniu przyjętych norm zawodowych, wypełniania obowiązków wynikających z realizowanych ról nauczycielskich i gotowości ponoszenia konsekwencji za własne czyny. Dodać przy tym należy, że odpowiedzialności nauczyciela nie można ograniczyć do konsekwencji „za coś” i odpowiedzialności „przed kimś” (...). Pojawia się problem odpowiedzialności „za kogoś” - za ucznia, jego zdrowie, bezpieczeństwo i rozwój..”

„Praca nauczycieli, ich czynności zawodowe i sposób ich wykonywania a przede wszystkim ich podmiot, którym jest uczeń - niejako zwiększają pod pewnymi względami roszczenia moralne, powodują wzrost wrażliwości na określone wartości moralne. Uprawianie zawodu nauczycielskiego wiąże się z respektowaniem między innymi takich wymogów moralnych, do których przestrzegania nie jest zobowiązana reszta społeczeństwa” [6].

Podsumowując, celem i wartością pracy pedagogicznej jest dziecko i jego dobro, zatem główną wartością pracy nauczyciela nie jest tylko realizacja programu, wykształcenie sprawności, liczba przeczytanych lektur, odbytych wycieczek. Wszystkie te elementy pracy pedagogicznej są wartościowe tylko o tyle, o ile wzbogacają umysł dziecka, jego uczucia, dopingują do wartościowych społecznie działań. Podstawową relacją w procesie nauczania i wychowania był, jest i pozostanie nauczyciel. Przewidywania, że w wyniku rozwoju środków masowej informacji oraz kształcących i wychowawczych funkcji innych instytucji będzie malała rola nauczyciela, nie znalazły potwierdzenia w ewolucji systemów oświatowych. Również fascynacja pewnymi nowymi rozwiązaniami dydaktycznymi, np. nauczaniem problemowym, technizacją procesu nauczania, która miałaby zastąpić nauczyciela, należy raczej do przeszłości. Zaznacza się

natomiast wzrost roli nauczyciela w procesie wychowania i zdobywania wiedzy. Podstawowym zadaniem nauczyciela jest przygotowanie dorastających pokoleń do pracy i życia w zmieniającym się społeczeństwie. Człowiek opuszczający szkołę musi być wyposażony w postawy, umiejętności i wiedzę pozwalające mu na aktywne, twórcze i podmiotowe funkcjonowanie w dorosłym życiu.

Do spełnienia tych zadań w zakresie kształcenia dzieci, ich wychowania i opieki, potrzebne jest właściwe przygotowanie zawodowe nauczyciela. Musi on posiadać odpowiednią wiedzę o dziecku i jego rozwoju psychofizycznym, o środowisku rodzinnym ucznia i innych uwarunkowaniach jego postępów w nauce.

Poznanie i rozumienie rzeczywistości wychowawczej i dydaktycznej powinno być oparte na wiedzy psychologicznej, socjologicznej i pedagogicznej. Na podstawie tej wiedzy przebiega proces tworzenia różnych rozwiązań praktycznych, oceny stopnia ich użyteczności, oryginalności i adekwatności, to znaczy dostosowania do realnych warunków i do zamierzonych celów.

Aby nauczyciel mógł kształtować jednostki twórcze, sam musi posiadać w wystarczającym stopniu postawę twórczą do życia, swoich zadań zawodowych i głęboką życzliwość dla swoich uczniów. Dialog między nauczycielem a wychowankiem możliwy jest wówczas, gdy wychowawca „widzi” dziecko, jako odrębną indywidualność. Przy braku empatii dialog zmienia się w monolog oparty na perswadowaniu i tłumaczeniu. Poprawne działanie dla kierowania rozwojem ucznia jest możliwe, gdy wychowawca wyzwoli między sobą a podopiecznym szereg emocjonalnych zależności. Służyć temu może: twórczy styl kierowania klasą, dostarczanie wzorców osobowych, głęboka indywidualizacja wychowanka, wzmoczona aktywność samo wychowawcza nauczyciela” [15].

Nauczyciel powinien nieustannie pracować nad swoją osobowością. Praca nad sobą w życiu nauczyciela - jak pisze J. Legowicz - „bez przerwy towarzyszy bezpośrednio jego działalności dydaktycznej i wychowawczej, która wymaga o niego ciągłej gotowości. Wynika to z faktu, iż stanowi dla ucznia coś w rodzaju przystani, w której spodziewa się on znaleźć wsparcie i odpowiedź na nurtujące go problemy i pytania” [10].

Współcześnie, w ostatnim dwudziestolecu w literaturze pedeutologicznej, ukazano wiele koncepcji kształcenia nauczycieli opartych na modelach krajów zachodnich oraz próby reformowania edukacji w tym zakresie. Na podkreślenie zasługują prace H. Kwiatkowskiej, J. Rutkowiak, T. Lewowickiego, B. Gołębiak, S. Dylaka i wielu innych. Podjęto również próby przedstawienia koncepcji modelowych A. Feldmana, A. Persona, ukazano badania szwedzko – polskie nad efektywnością kształcenia nauczycieli pod kierunkiem J. Rutkowiak oraz wiele innych opracowań, które nie znalazły zastosowania w polskiej rzeczywistości kształcenia nauczycieli. W kształceniu studentów nie rozwija się twórczego warsztatu pracy, stąd też duże zainteresowanie ukazującymi się na rynku wydawniczym scenariuszami, poradnikami, programami, które w pracy wykorzystuje się bez zastanowienia, refleksji krytycznej ogarniającej stan wiedzy i możliwości uczniów. Brak umiejętności diagnozowania, czyli całościowego

poznania uczniów (jego zdolności, zaniedbań, deficytów, opóźnień), powoduje dezorientację w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Wynika to z stąd, że w procesie kształcenia nauczycieli zabrakło miejsca na samodzielne doświadczenie praktyczne, rozwijanie przewidywalności, umiejętności prognozowania w oparciu o diagnozowanie, rozwijanie kreatywności i odpowiedzialności. Aktualny program kształcenia nauczycieli jest skoncentrowany na odtwarzaniu, rekonstruowaniu, przekazywaniu i akceptacji; brak w nim miejsca na ustawiczną pracę refleksyjną, aktywne uczestnictwo w szkole i środowisku.

Uczelnie wyższe kształcące nauczycieli poszczególnych przedmiotów często redukują ich praktykę do minimum godzin. „Praktyka ta ma formę jedynie aplikacji teorii, a nie poznawania praktycznego działania zawodowego nauczycieli” [8].

A przecież istotnym składnikiem w kształceniu nauczycieli jest praktyka nabywania umiejętności zawodowych. Bez doświadczenia praktycznego wiedza nauczyciela może pozostawać jedynie wiedzą o nauczaniu, nie wystarczy wiedzieć, by prawidłowo realizować w praktyce zadania edukacyjne. Opanowana wiedza teoretyczna może nie mieć żadnego związku z praktycznym działaniem nauczyciela. „Można tworzyć potężną konstrukcję, cały system obejmujący istnienie i historię świata, a samemu bynajmniej nie mieszkać w tym ograniczonym wyniosłym pałacu, ale w szopie obok, albo, co najwyżej w stróżówce” [9].

Jakość przygotowania praktycznego jest najbardziej zaniedbanym odcinkiem systemu kształcenia nauczycieli w uniwersytetach i szkołach wyższych. Praktyka służy tylko do stosowania wyuczonej teorii często niezgodnej z rzeczywistością edukacyjną. „Brak miejsca na praktykę, jako źródło wiedzy, brak warunków do uformowania u studentów osobistej wiedzy pedagogicznej, nie zbliża do nauczycielskiej pracy zawodowej” [2].

Rangę zawodu nauczyciela trafnie akcentuje B. Suchodolski pisząc: „Jakimi więc osobowościami są dzisiejsi nauczyciele i wychowane przez nich młode pokolenie, takim będzie jutrzejsze społeczeństwo, jakie cele przyświecają nauczycielowi, takimi pokieruje się ukształtowany przezeń człowiek przyszłości” [19].

Mimo tego, że zawodem nauczycieli od lat interesują się pedagodzy, filozofowie, psycholodzy, socjolodzy to jednak problematyka ich roli, funkcji, czynności i zadań w edukacji pozostaje dalej otwarta, wciąż aktualna i ważna. Mimo upływu czasu od 1970 roku tj. od czasu zlikwidowania kształcenia nauczycieli na poziomie szkoły średniej, a następnie na tzw. drugim stopniu kształcenia na szczeblu wyższym bądź uniwersyteckim, nie mamy dotąd w teorii, jednolitego dobrze opracowanego obrazu kształcenia nauczycieli, pod względem strukturalnym i funkcjonalnym. Nie ma również rejestru cech psychodydaktycznych, stanowiących podstawę oceny osobowości kandydatów na studia pedagogiczne, czyli tzw. wstępnej selekcji do zawodu nauczycielskiego, które w połączeniu z wysokim poziomem wiedzy pedagogicznej i bogatym warszatem praktycznym, gwarantują wysoką, jakość kształcenia i wychowania.

Jesteśmy świadkami mnożenia wiedzy o nauczycielskiej profesji, czynnościach i umiejętnościach związanych z pełnieniem pedagogicznych funkcji. Mimo to, stale powraca pytanie: Jakie wartości i cechy gwarantują nauczycielowi skuteczność i efektywność w jego aktywności dydaktyczno-wychowawczej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych?

3. Jaka szkoła - jaki nauczyciel

Tak jak przed laty, tak i dziś, stoimy przed nierozwiązanym problemem: „Szkoła jest tyle warta, ile wart jest nauczyciel”. Te słowa wypowiedział F.A.W. Diesterweg przed 170 laty, które nic, a nic nie straciły na swej aktualności [5].

Kto ma ulepszać szkołę? Czy mają to czynić debiutanci w tym zawodzie, którzy do tego zawodu są słabo przygotowani przez system kształcenia nauczycieli, czy mają to czynić nieufni wobec szkoły rodzice, względnie urzędnicy ministerstwa? Dotychczasowe wieloletnie poczynania władz oświatowych w zakresie dydaktyczno-wychowawczym są działaniami tylko doraźnymi, pozorowanymi i zastępczymi. To typowa „strusia polityka” władz oświatowych, jak i politycznych decydentów zasiadających w sejmie i senacie.

Budowanie społeczeństwa opartego na wiedzy [21] i w ramach niego reformowanie systemu edukacji narodowej wymaga bardzo dobrze przygotowanych nauczycieli w zakresie zarówno nauczanego przedmiotu, jak i pełnych umiejętności kształcenia. Mają oni mieć szeroką wiedzę ogólną i pedagogiczną. A tym czasem przez czterdzieści lat nie udaje się rozstrzygnąć podstawowego dylematu: jak kształcić nauczycieli, czy zaczynać od przygotowania do roli w tym zawodzie, a następnie przysposabiać w przedmiocie nauczania, czy stosować kolejność odwrotną?

Nikt nie daje jednoznacznej odpowiedzi, jak obecnie ich przygotowywać, a także z myślą o przyszłości? Aby nauczyciele mogli właściwie wykonywać funkcje dydaktyczne, wychowawcze i opiekuńcze, uczniowie winni postrzegać ich, jako autorytety [1]. Dobrze byłoby, gdyby w swej aktywności wzorowali się na fenomenie nauczyciela charyzmatycznego [11]. Taki nauczyciel rozumie potrzeby i dążenia dzieci i młodzieży. Potrafi zaspokoić ich pragnienia oraz współdziałać ze społecznością nauczycieli, rodziców i środowiskiem lokalnym. Pociąga on uczniów: cechami przywódczymi, siłą psychiczną, kompetencjami, przewidywalnością, wiarygodnością, umie odsonić tajemnice rzeczywistości, budzić radość poznania, stawiać uczniom i sobie wysokie wymagania. Taki nauczyciel ma umiejętność prowadzenia fascynujących lekcji oraz zaciekawienia, wywołania zainteresowania i rozwijania zamiłowań przedmiotem, którego ma nauczać.

Zmiany w edukacji wymagają, więc trafnego „uniwersalnego” określenia zadań systemu kształcenia nauczycieli. Wszystkie poczynania związane z edukacją i doskonaleniem nauczycieli dadzą się sprowadzić do następujących zasad:

- jednolitego kształcenia ich na poziomie wyższym i programowo-organizacyjnej drożności kształcenia;

- pedagogiczno-psychologicznego i praktycznego przygotowywania;
- wielowątkowości metodyczno-organizacyjnej w kształceniu przez wysoce profesjonalnie przygotowane uczelnie, pieczołowicie wyselekcjonowane z najlepszych, jako zakłady kształcenia nauczycieli oraz ustawicznego doskonalenia zawodowego [20].

Każdego roku uczelnie te opuszcza duża grupa „wykwalifikowanych nauczycieli”, znacząco przewyższająca zapotrzebowanie systemu oświaty na nowych nauczycieli. Jednostki kształcące (a jest ich blisko 670) promują corocznie - w zależności od liczby studentów i możliwości własnych uczelni - od kilkunastu do kilku tysięcy nauczycieli. W sytuacji niedofinansowania kształcenia na uczelniach wyższych, np. kształcenia praktycznego i braku zagrożenia deficytem nauczycieli, jest to stan nieracjonalny i niczym nieuzasadniony [22].

Dokonujące się zmiany w systemie kształcenia i doskonalenia nauczycieli trzeba widzieć nie tylko w kontekście „toczącej się reformy” [4] lecz także z dłuższej perspektywy czasu z pozycji nauk o edukacji, ponad opcjami politycznymi, w aspekcie wielopłaszczyznowych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych (zwłaszcza kapitału ludzkiego) oraz wymagań społeczeństwa wiedzy [21].

Pojęcie osobowości można również używać w znaczeniu szerszym lub węższym. W tym pierwszym ujęciu według J. Warrena i G. Carmichela jest ona „jednolitą psychiczną organizacją ludzkiej istoty [...] obejmującą charakter, intelekt, temperament, uzdolnienia, postawy moralne i wszelkie inne postawy wytworzone w ciągu życia człowieka”. W węższym znaczeniu definicja, którą podaje R. Schulz wydaje się najbardziej adekwatna. Osobowość dla niego oznacza „całokształt nabytych (w odróżnieniu od wrodzonych) zachowań i dyspozycji behawioralnych człowieka; odnosi się do względnie trwałych i wyuczonych sposobów reagowania jednostki w określonych sytuacjach społecznych w związku z pełnieniem przez nią takich lub innych ról w życiu zbiorowym”.

Po dokonaniu tych rozróżnień i uściśleń semantycznych można podać określenie czym jest osobowość nauczyciela. Za klasyczną definicję uważa się sformułowanie opracowane przez W. Okonia. Według jego koncepcji osobowość nauczyciela należy rozumieć jako „stopień zaawansowania nauczyciela w poznawaniu, rozumieniu i wartościowaniu stosunków panujących w świecie, ze szczególnym uwzględnieniem procesów kształcenia i wychowania oraz w twórczym przekształcaniu tych stosunków”.

Z omawianym problemem pedagogzy i psycholodzy wiążą różne terminy. I tak, J. Wł. Dawid stawia pytania o to, co sprawia, iż ktoś jest nauczycielem z urodzenia lub powołania; co wpływa na sukces wychowawczy? Całe dzieło sprowadzone jest do egzemplifikacji trzech dyspozycji nauczyciela, które są niezbędnymi warunkami wychowawczego wpływu. Są nimi: miłość dusz, skłonność do społecznego oddziaływania oraz zalety etyczne, takie jak: potrzeba doskonałości, poczucie odpowiedzialności, obowiązkowość, moralna odwaga itp.

S. Baley używa również terminu „osobowość”, ale pojawia się u niego

określenie psychika nauczyciela. Autor ten uważa, iż najważniejszą cechą nauczyciela w tej psychice jest „zdatność wychowawcza, będąca swoistym zbiorem cech umożliwiających wychowanie”. Do tych cech można zaliczyć m. in.: przychylność dla wychowanków, rozumienie ich psychiki, cierpliwość, talent pedagogiczny, entuzjazm itd.

W wielu publikacjach pojawia się również określenie talent pedagogiczny. Według S. Szumana talent jest „zespołem pewnych zdolności, a zdolności to posiadanie pewnych wrodzonych cech psychicznych o silnym natężeniu”.

W najnowszych publikacjach pedagodzy i psycholodzy najczęściej odwołują się do klasycznych określeń i definicji, co oczywiście nie oznacza, że nie ma prób nowego, współczesnego patrzenia na problematykę osobowości nauczyciela. Dla przykładu można podać pogląd Z. Włodarskiego, który ukazuje pięć cech osobowości nauczyciela-wychowawcy. Są to: nastawienie na innych ludzi, respektowanie podmiotowości drugiego człowieka, zainteresowania stającym się człowiekiem, poczucie odpowiedzialności za innych oraz empatia i talent. Jak widać, to wyszczególnienie uwzględnia najnowsze badanie psychologiczne i pedagogiczne.

Na koniec tego krótkiego przeglądu literatury pedeutologicznej dotyczącej osobowości nauczyciela należy wspomnieć o jeszcze jednym określeniu, które staje się coraz bardziej powszechne. R. Schulz posługuje się pojęciem osobowość nauczyciela twórczego. Ukazuje całą panoramę cech nauczyciela-nowatora, odwołując się do wielu badań prowadzonych w Polsce i za granicą. Kwintesencją tych rozważań jest katalog cech osobowościowych nauczyciela-nowatora, jakie otrzymał A. Windakiewicz w swoich badaniach ankietowych, a na które powołuje się R. Schulz. Oto one:

1. Stałe wzbogacanie wiedzy i umiejętności.
2. Duża wiedza merytoryczna i zawodowa.
3. Twórcza inwencja i pomysłowość.
4. Aktywność zawodowa i zaangażowanie w pracy.
5. Upór w pokonywaniu trudności.
6. Wewnętrzny spokój.
7. Odwaga.
8. Chęć współpracy i upowszechnianie osiągnięć.
9. Umiejętność nawiązywania kontaktów z młodzieżą.
10. Realizm w zamysłach i działaniu.

Odrębnym problemem w pedagogice jest odbiór nauczycieli przez uczniów. Teoretyczne dywagacje na temat, jaki powinien być wychowawca, muszą być zweryfikowane empirycznie w badaniach wychowanków.

Konkluzja

Zamieszczone rozważania, jak również zdefiniowane niektóre pojęcia i procesy, powinny stanowić swoisty drogowskaz w ocenie procesu kształcenia nauczycieli, przedstawionego w niniejszej publikacji. Mogą by one również pomocne w konfrontacji zaprezentowanych procesów edukacyjnych szkolnictwa

nauczycielskiego z kształceniem nauczycieli w dobie współczesnej, w zakresie ich profesjonalności i kompetentności w przygotowaniach do procesu nauczania i wychowania oraz osobowości i etyki nauczycielskiej.

BIBLIOGRAFIA:

1. Brzeziński K, *Budowanie autorytetu nauczyciela*, "Gazeta Szkolna" 2004, nr 19 i 20.
2. Dylak S, *Nauczycielskie ideologie pedagogiczne a kształcenie nauczycieli*, [w:] W. K. Kruszewski, (red), *Pedagogika w pokoju nauczycielskim*, Warszawa 2000.
3. Dymara B, *Autorytet nauczyciela a przestrzenie współzycia z uczniami*, [w:] Edukacja jutra, IX Tatrzańskie Seminarium Naukowe, red. K. Dynek, T. Koszycz, M. Lewandowski. Wrocław 2003; J. Kuźma, *Nauczyciel przyszłej szkoły*, Kraków 2001, [w:] *W kręgu edukacji, nauk pedagogicznych i krajoznawstwa*, red. E. Kameduła, I. Kuźniak, E. Piotrowski, Poznań 2003.
4. Hausen T, *Oświata i wychowanie w roku 2000*, Warszawa 1974
5. Korzeniowska W, (red): *Przemiany edukacyjne w Polsce i na świecie a modele wychowania*, Kraków 2001.
6. Kotarbiński K, *Pisma etyczne*, Wyd. Ossolineum, 1987.
7. Książek W, *Odbijanie się od ściany do ściany*, „Gazeta Szkolna” 2003, nr 7.
8. Kwiatkowska H, *Pedeutologia - stan i kierunki rozwoju w latach 1995-2004*, „Rocznik Pedagogiczny” 2004, nr 27, s. 199-200.
9. Kwiatkowska H, *Źródła inspiracji nowego myślenia o edukacji nauczycielskiej*, [w:] H. Kwiatkowska, T. Lewowicki (red), *Źródła inspiracji współczesnej edukacji nauczycielskiej*, Warszawa 1997.
10. Legowicz J, *Życie dla życia*, Warszawa 1975
11. Mączyńska-Dilis K, *Sila nieuchwytna i niezdefiniowana*, „Gazeta Szkolna” 2004, nr 41; M. Zymomyra, *Osobowość nauczyciela: geneza zasad kształcenia*, [w:] Edukacja jutra, X Tatrzańskie Seminarium Naukowe, red. K. Denek, T. Koszycz, M. Lewandowski, Wrocław 2004.
12. Okoń W, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.
13. Olubiński A, *Podmiotowość roli nauczyciela i ucznia w świetle analizy opinii społecznej*, Toruń 2001
14. Pikus S, *Etyka nauczycielska jako problem*, [w:] *Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki*, red. K. Kaszyńskiego, L. Żuk-Lapińskiej, Zielona Góra 1965, s. 8.
15. Pilch T, *Rozważania wokół etyki zawodu nauczyciela*, O - W - T nr 4/1996
16. Por. luminarz - człowiek wybitny, zwłaszcza w dziedzinie nauki, oświaty, kultury; znakomitość, [w:] *Słownik wyrazów obcych*, PWN Warszawa 2000.
17. *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1985.
18. Smołalski A, *Osoba i zawód nauczyciela – w polskiej myśli pedagogicznej do 1939 roku*, Wrocław
19. Suchodolski B, *Problem wychowania w cywilizacji nowoczesnej*, Warszawa 1969
20. Tchórzewski A, *Dyskurs wokół wartości i powinności moralnych nauczyciela*, [w:] *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczycieli*, red. M. Tchórzewski, Bydgoszcz 1994, s. 7.
21. Wierzbicki A.P., *Najnowsze tendencje w tworzeniu wiedzy; L.W. Zacher, Przyszłość myślenia strategicznego w społeczeństwie opartym na wiedzy. „Przyszłość. Świat – Europa - Polska”*, [w:] Biuletyn Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, nr 2, 2005
22. Wiłkomirska A, *Ocena kształcenia nauczycieli w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych. Ekspertyzy. Rekomendacje. Raporty z Badań. Warszawa 2005
23. Wojtyła K, *Miłość i odpowiedzialność*, WTD KUL-u, Lublin 1986.

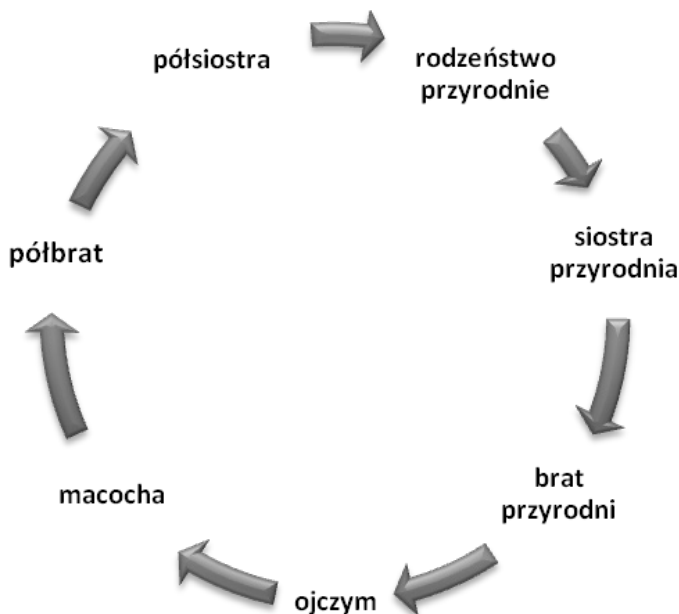
RODZINA ZREKONSTRUOWANA ROLA MACOCHY I OJCZYMA BUDOWANIE RELACJI Z PASIERBAMI

Magdoń Marta¹
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Rzeszowski

Wstęp

Powstaje przez ponowny związek mężczyzny i kobiety, z których przynajmniej jedno jest po rozwodzie. Zwana także rodziną patchworkową. Oprócz wspólnych dzieci do rodziny należą także dzieci z poprzednich małżeństw lub nieformalnych związków. Terminem tym określa się „posklejane” rodziny. W psychologii tego typu rodziny określa się mianem rodzin zrekonstruowanych.

Rodzina zrekonstruowana to pierwotna grupa połączona więzami biologicznymi, do której dołącza nowy niespokrewniony członek. Nazwa rodzina zrekonstruowana lub rekonstruowana jest dosyć nowa, ale sama instytucja jest znana od dawna, czego potwierdzeniem jest istnienie i używanie do dzisiaj następujących wyrazów:

Różne ujęcia definicji rodzin zrekonstruowanych według następujących

¹ Dane kontaktowe: martamagdon.mm@gmail.com

autorek:

Definicja Anny Kwak opisuje ten proces w następujący sposób: „[...] rekonstruowane rodziny – powstają w sytuacji, gdy przynajmniej jeden z małżonków wprowadza do nowego związku małżeńskiego dziecko (lub dzieci) z poprzedniego układu małżeńskiego”.

Według Barbary Kromolickiej rodziny zrekonstruowane powstają po dezintegracji małżeństwa, tworzą niepowtarzalną, tylko im właściwą organizację rodzinną, wymagającą odrębnego traktowania.

Typy rodzin zrekonstruowanych:

1) RODZINA Z MACOCHĄ; w których mężczyzna jest biologicznym rodzicem,

2) RODZINA Z OJCZYMEM; w których kobieta jest biologicznym rodzicem wspólnie wychowywanych dzieci,

3) ZE WSPÓLNYMI RODZICAMI; w których wychowują się wspólne dzieci danej pary,

4) POŁĄCZONA RODZINA ZREKONSTRUOWANA; w których każde z partnerów w momencie tworzenia nowej rodziny posiada własne dzieci.

TYPOLOGIA RODZIN ZREKONSTRUOWANYCH WG. CLINGEMPEEL'A:

- **proste**, w których to kobieta sprawuje opiekę nad przynajmniej jednym dzieckiem z poprzedniego związku, mężczyzna natomiast nie ma dzieci, jest po rozwodzie lub jest kawalerem albo mężczyzna sprawuje opiekę nad przynajmniej jednym dzieckiem z poprzedniego związku, kobieta nie ma dzieci, jest po rozwodzie lub jest panną.

- **złożone**, w których obydwójce partnerzy mają dzieci z poprzedniego związku, ale mężczyzna może nie sprawować opieki nad swoimi dziećmi.

Typy rodzin zrekonstruowanych wg. Anny Kwak:

1) Rodziny z pozytywną więzią między członkami;

- występuje silny pozytywny związek między małżonkami;
- duża liczba zrównoważonych interakcji, również między matką a dzieckiem;

- pozytywne stosunki między ojczymem i pasierbem;

2) Rodziny z pozytywną więzią w diadzie mąż – żona oraz matka, a słabą w diadzie ojczym – pasierb;

- układy między małżonkami są zrównoważone, ale ich intensywność i jakość jest różna;

- najsłabszy układ pomiędzy pasierb – ojczym, układ pełen konfliktów, z małą intensywnością kontaktów;

- zrównoważony układ między matką – dzieckiem, z dużą liczbą ciepłych, pełnych;

3) Rodziny ze słabą więzią w diadzie mąż – żona oraz ojczym – pasierb, a pozytywną w diadzie matka – dziecko;

- stosunki między małżonkami są wyraźnie zrównoważone, ale w sensie negatywnym, mała liczba interakcji, zaburzone relacje;

4) Rodziny o pozytywnej więzi między małżonkami, a słabej między rodzicami i dziećmi;

- stosunki między małżonkami są zrównoważone, ale obciążone układami z dziećmi;

Wzorce zmian:

- **Jedno z rodziców**(ojciec lub matka dziecka/dzieci); „*nowa matka lub nowy ojciec i nowe dzieci i wcześniejsze dzieci*”;

- **Oboje byłych rodziców** (ojciec i matka dziecka/dzieci): nowy związek, w którym oboje kobieta i mężczyzna posiadają swoje dzieci;

- **Osoba – kobieta lub mężczyzna** – nowa rola nie tylko żony czy męża, ale też nowa rola względem „*nowych*” dzieci, którą pełni kobieta- „*macocha*” i mężczyzna - „*ojczym*”;

- **Dziecko (pasierbica lub pasierb)** staje się „*chciane*” bądź „*niechciane*” przez swoją „drugą matkę” lub „*drugiego ojca*” i vice versa w wyniku długotrwałego procesu „*wzajemnego docierania się żony/męża; ojczyma/macochy i pasierbicy/pasierba*”.

Warianty składu osobowego rodziny zrekonstruowanej:

1. **Dzieci**, które zostały wprowadzone do tej rodziny przez jednego z małżonków, bo drugi był stanu wolnego i nie miał dzieci.

2. **Dzieci** w nowej rodzinie pochodzą z poprzednich małżeństw i posiadają poza tą rodziną matkę lub ojca. Dzieci te nie są rodzeństwem, ale w przypadku większej ich liczby mają w swojej nowej rodzinie rodzeństwo.

3. **Dzieci** w nowej rodzinie mają biologicznego i przybranego rodzica, a drugi z biologicznych rodziców nie żyje lub został pozbawiony praw rodzicielskich.

W rodzinie zrekonstruowanej dładę stanowi para rodzice-dziecko. Rodzina musi ulec pełnej integracji, by odtworzyć silne więzi rodzinne, a czynnikiem integrującym może być wspólne dziecko nowych rodziców.

Relacje macocha – ojczym – dziecko - pasierb/ica:

Relacje macochy i ojczyma powszechnie uważane są za trudne, wymagające wielu działań ze strony dorosłych. Osiągnięcie bliskości emocjonalnej w relacjach macochy, czy też ojczyma z dzieckiem - pasierbicą/pasierbem zależy od wielu czynników w tym:

- sytuacji prawnej dziecka;
- wieku dziecka;
- poziomu zależności emocjonalnej dziecka od rodzica biologicznego, przy którym wyrokiem sądu pozostawiono opiekę nad dzieckiem;
- pozycji społecznej zajmowanej przez macochę lub ojczyma;
- od tego jak silnym uczuciem ojczym darzy żonę – matkę, a macocha męża – ojca;
- od tego jak silnym uczuciem żona darzy ojczyma dziecka/dzieci lub ojciec macochę dla swojego dziecka/dzieci;
- nasilenia więzi społecznych w rodzinie pochodzenia ojczyma/macochy i rodzica biologicznego dziecka (żony/męża);

- postaw społecznych wobec instytucji rodziny zrekonstruowanej i dochodzących rodziców;
- od tego jak silnym uczuciem ojczym darzy żonę – matkę, a macocha męża – ojca;
- od tego jak silnym uczuciem żona darzy ojczyma dziecka/dzieci lub ojciec macochę dla swojego dziecka/dzieci;
- nasilenia więzi społecznych w rodzinie pochodzenia ojczyma/macochy i rodzica biologicznego dziecka (żony/męża);
- postaw społecznych wobec instytucji rodziny zrekonstruowanej i dochodzących rodziców.

Jak się dogadać w „nowej rodzinie”?

Gdy przybrani rodzice wchodzą w życie rodziny powstaje multum pytań i problemów związanych ze zwykłym codziennym życiem. Konieczne jest wtedy jasne określenie pozycji nowego członka rodziny poprzez:

- głęboka rozmowa z dzieckiem i w miarę możliwości uświadomienie mu zaistniałej sytuacji w jak najprostszy i najbardziej klarowny sposób;
- każda rodzina jest specyficzna i inne w zależności od wieku dzieci, pamięci jaką darzą rodziców biologicznych, czy też utrzymują z nim kontakt;

Zalecane jest, aby „nowi rodzice”:

- nie narzucanie się;
- nie okazywanie sztucznej, wyolbrzymionej serdeczności;
- nie oczernianie biologicznego rodzica (**STANOWCZO NIE!!!**)

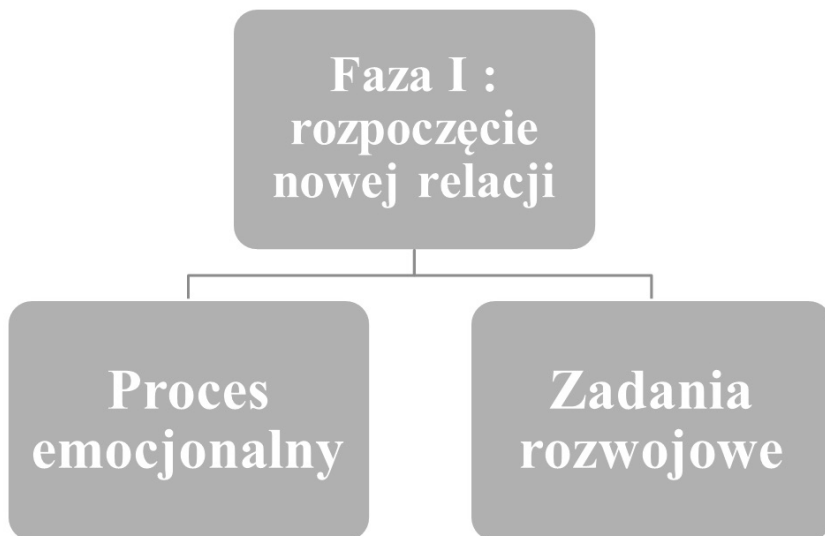
Problemy w rodzinie zrekonstruowanej:

Specyficzne problemy adaptacyjne i wychowawcze są częste i czasem nieuniknione w modelu rodziny zrekonstruowanej. Wszystkie one biorą się z błędów popełnianych przez strony konfliktu.

- np. gdy rodzic samotnie wychowujący dziecko;
- zdobywanie sympatii przed formalizacją związku;
- niedogodne sytuacje np. rywalizacja między dziećmi z pierwszego i nowego małżeństwa;
- liczność rodziny;
- wszechobecna zazdrość;
- organizowanie kontaktów dzieci z drugim rodzicem naturalnym;
- leżące w sferze emocjonalnej rodziny, mogące stać się źródłem złego samopoczucia, prowadząc w ten sposób do dezintegracji.

Modyfikacja cyklu życia rodziny:

Faza I – rozpoczęcie nowej relacji:

Faza II - Planowanie nowej rodziny

➤ **Proces emocjonalny:**

- dalsza praca nad własną relacją
- z byłym partnerem;
- akceptacja zmienionego modelu rodziny
- z przepuszczalnymi granicami;

➤ **Zadania rozwojowe:**

- rekonstrukcja więzi rodzinnych umożliwiającą włączenie nowego partnera i jego dzieci;
- ustalanie relacji i finansów z byłym małżonkiem;
- zostawienie przestrzeni na relację pomiędzy dziećmi i biologicznymi rodzicami;
- dzielenie się wspomnieniami i doświadczeniami, tak aby zintegrować rodziny;

Faza III – Powtórne małżeństwo i rekonstrukcja rodziny:

Proces emocjonalny

akceptowanie własnych obaw oraz obaw dzieci dotyczących nowego związku

Zadania rozwojowe

udzielanie pomocy dzieciom w radzeniu sobie z lękami i konfliktami lojalności w nowej rodzinie

wola dalszego utrzymywania relacji z byłym małżonkiem i odpowiedzialne dzielenie zobowiązań finansowych

praca nad otwartością w nowym związku

ustalenie na nowo relacji z rodziną pochodzenia, tak aby włączyć partnera i jego dzieci

kontynuowanie relacji dzieci z rodziną pochodzenia byłego małżonka

ZAKOŃCZENIE

MITY DOTYCZĄCE RODZINY ZREKONSTRUOWANEJ:

- 1) Rodzina zrekonstruowana jest taka sama jak rodzina biologiczna (nuklearna).
- 2) Śmierć rodzica biologicznego ułatwia zadanie rodzicowi przybranemu.
- 3) Obcowanie z pasierbami, którzy są tylko w czasie odwiedzin, jest łatwiejsze niż kontakt z pasierbami zamieszkującymi na stałe.
- 4) Wzajemna miłość między członkami nowej rodziny powstaje natychmiast.

STRESZCZENIE:

Rodzina zrekonstruowana powstaje przez ponowny związek mężczyzny i kobiety, z których przynajmniej jedno jest po rozwodzie. Oprócz wspólnych dzieci do rodziny należą także dzieci z poprzednich małżeństw lub nieformalnych związków. W powyższej pracy zostały przedstawione różne ujęcia definicji i typologii rodzin zrekonstruowanych. Zaprezentowane zostały wzorce zmian i warianty składu osobowego rodziny. Omówione zostały relacje z poszczególnymi członkami rodziny. Zaproponowane również zasady jak dogadać się w nowej rodzinie i radzić sobie z problemami dnia codziennego. Wyjaśniono także, w poszczególnych fazach modyfikację cyklu życia rodziny.

SŁOWA KLUCZOWE: rodzina zrekonstruowana, ojczym, macocha, pasierb, pasierbica.

BIBLIOGRAFIA:

1. Janicka I, *Rodzice i dzieci w różnych systemach rodzinnych*, Wydawnictwo: „Impuls”, Kraków 2005.
2. Jundziłł E, *Rodzina zrekonstruowana we współczesnej Polsce.[w]: Rodzina polska na przełomie wieków : przeobrażenia, zagrożenia, patologie*, pod (red.) Jana Żebrowskiego, Wydawnictwo: Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.

3. Kwak A, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Zak”, Warszawa 2005.
4. Witeczak J, *Pasierb – Macocha – Ojczym*, „*Problemy Rodziny*” 1983, nr 5.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОБРАЗІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ЯК СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МІФОТВОРЧІСТЬ

Майхрович Юрій Іванович
аспірант НМАУ ім. П.І. Чайковського
giorgiochivorio@gmail.com
Науковий керівник –
к. філос. наук, доцент Бабушка Л.Д.

В Україні, як в самостійній державній одиниці, майже 30 років поспіль відбуваються постійні зміни суспільного, економічного, політичного та культурного характерів. Зумовлені ці метаморфози різними чинниками, та, мабуть, найважливішим із них є саме стартовий пункт переходу із радянського соціалістичного устрою до абсолютно нової моделі демократичного світосприйняття, який розпочався на початку останньої декади минулого століття. Даний процес породив не просто зіткнення поколінь, що народилися до і після незалежності, що зумовило двополюсність поглядів, а й уприсутнив проблему їх радикальності щодо пріоритетності орієнтирів у всіх людських сферах діяльності загалом, та, зокрема, соціокультурній. І все це спостерігається впродовж десятиліть в нашій державі.

Не останню роль у даних соціокультурних процесах відіграють жителі сучасної Галичини як репрезентанти галицького культурного топосу. Зазвичай їхня почасти проактивна громадянська позиція зумовлена як і генетичною пам'ятаю, так й історичним досвідом минулих поколінь. Адже, сягаючи в історичну ретроспективу, варто зауважити їх перебування у складі Австро-Угорської імперії майже 150 років. Українці Східної Галичини природньо протиставлялися іншим етнічним групам, із якими проживали на одній території (полякам, німцям, гебреям) і соціальним утискам з їхнього боку. З іншого боку, відчуженість братів та сестер, які знаходились по той бік кордону іншої великої імперії, визначила самостійний західний вектор розвитку галичан зі збереженням національної ідентичності. Так, революційні події «Весни народів» 1848-1849 рр. надихнули українців Австро-Угорської імперії до проявів «національно-державницького самоствердження» [1, с.113]. Це, звичайно, не призвело до масових повстань на теренах Східної Галичини, але заклало традицію вічевого руху. Традицію, що давно була відома місцевому населенню, але

саме з середини XIX ст. вперше почала носити національне забарвлення і торкатися соціально-політичних та культурних вимог. Тому й не дивно, що ключові революційні події сучасної України знаходили відгук в серцях багатьох галичан, які, «захоплені священною і натхненною міццю» [2, с.28] стояли в авангарді захисту національних інтересів. І, якщо провідниками передових ідей державного значення для галичан XIX ст. були такі діячі, як К. Трильовський, С. Данилович та «пророк галицьких українців» І. Франко, то й образи сучасних лідерів народних рухів насамперед створюються за допомогою конструкцій міфотворчості, яка базується здебільшого на патріотичних та релігійних почуттях. Адже, міфологія була і залишається невід'ємною частиною культури.

Роки незалежності характеризувалися значною активізацією колективної пам'яті всіх українців, які вважали себе нацією з багатою історією та культурним надбанням, що завжди нівелювалося чужим імперіалізмом. Адже, реформи історичної пам'яті проводилися, зазвичай, за допомогою інструментарію ідеологічної міфологізації та залученням вже випробуваних кліше, а саме, сакралізація влади, титулів, антуражу царського двору, візантійська церемоніальна естетика тощо. І, якщо українці Східної Галичини в постаті І. Франка вбачали не просто ідейного лідера, але й «пророка», який, немовби, Мойсей передбачив вихід свого народу з «пустелі» країн третього світу в «обітованну землю» загальнолюдських ідеалів та цінностей, то вже в сучасній Україні з Моїсеєм багато хто порівнював В. Ющенко на піку його політичної кар'єри. Зокрема, і народні депутати (Віктор Матчук) і студенти філософського клубу при Тернопільському національному економічному університеті, які назвали гаранта «сучасним Мойсеєм». А старший єпископ Церкви християн віри євангельської України Михайло Паночко, цитуючи слова з Біблії «Будь сильний та відважний, бо ти зробиш, що народ цей посягне той край, що Я присягнув був їхнім батькам дати їм» [3, с.254], ясно адресував їх главі держави. І сказані останні були перед представниками майже всіх християнських конфесій в стінах собору наступного дня після інавгурації президента (24 січня 2005 р.). Це тільки додає символізму даних подій в її наближенні до благословення й духовної настанови «помазанця» на його відповідальному шляху правління. Навіть масові сходження лідера країни з тисячами прихильників на гору Говерлу, яка є для галичан та багатьох українців сакральним символом дотику неба і землі, навіюють на ті ж самі біблійні історії, в яких Пророк веде свій народ до гори Сінай на зустріч із Всевишнім.

Трагічні буремності в столиці 2013-14 рр., а згодом і військовий конфлікт в межах країни «актуалізують легендарні події піднесеного характеру» [2, с.29], описані в розповідях про опришків та вояків УПА, на яких виховувалося покоління тих галичан, що згодом відправилися на Донбас. На фоні відтворення історичних паралелей, де даний конфлікт сприймається місцевими жителями, як сучасна національно-визвольна

війна, ідеалізувалась жертвність героя, який віддає життя за рідний край. Прикладом такої ідеалізації є похоронні процесії, коли жителі Прикарпаття зустрічають мертві тіла своїх синів, стоячи на колінах і, схиливши голови в мовчазній пошані. А, знамениті в західноукраїнському регіоні, колядки на повстанську тематику («Сумний Святий Вечір», «Над полями України» та ін.) знову, як і в минулому столітті, стали доречною сакралізацією сучасності в народному музичному мистецтві.

Щодо подій релігійного значення, то надання автокефалії православній церкві України з боку Константинополя в 2018 р., до якої тодішній гарант П. Порошенко мав безпосереднє відношення, породжує паралель з Богданом Хмельницьким, який «зادля визнання законності політичної влади перебрав на себе патронат над православною церквою на кшталт східних правителів» [4, с.212]. Подібний підхід у баченні лідера держави спонукав до створення образу «сивочолого гетьмана», який відстоює інтереси батьківщини в політичному, соціальному та медіапросторі. Тому й дана духовна подія знайшла позитивний відгук не тільки серед православних вірян Східної Галичини, але й серед значної кількості греко-католиків, предки яких «мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу» [1, с.100].

Відтак, серед населення Східної Галичини спостерігається природний потяг до сакралізації образів сучасних подій, героїв та лідерів. Дані образи, витоки яких сягають біблійних сюжетів, вітчизняної історії козацтва, автохтонів, відповідають прихильності зі сторони суспільства тому, чи іншому міфу, крізь призму якого воно і сприймало дійсність. Отже, міфотворчість в сучасних соціокультурних процесах України стала її невід'ємною частиною. А соціальні міфи, скеровані на історію, віру та інші потреби народу, підтримують інтерес та причасність сучасних галичан до загального процесу державотворення.

Список літератури

1. Монолатій І. Цісарська Коломия. 1772-1918. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 312 с.
2. Элиаде М. Аспекты мифа. Москва : Академический Проект, 2010. 251с.
3. Біблія. Київ : Біблійне товариство, 2002. 1375с.
4. Демчук Р. Українська ідентичність у модусі міфологем. Київ : Стародавній Світ, 2014. 236с.

VEŠČI, ÒPI, KRÔSNIĀTA? KASZUBSKA DEMONOLOGIA O ISTOTACH CZYHAJĄCYCH NA DZIECKO

Małek Agnieszka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

agnieszka.malek0@gmail.com

Wstęp

Wierzenia demoniczne zajmowały poczesne miejsce w tradycyjnej kulturze ludowej, dziś stanowią zaledwie nikły cień dawnych praktyk i działań magiczno-religijnych. Relikty tych wierzeń obecnie znaleźć można w folklorze słownym, takim jak np. baśnie, podania, przysłowia, pieśni, jak również w sztuce ludowej [1, s. 5-6]. Współcześnie w koncepcji etnograficznej demonologią określa się dziedzinę zajmującą się badaniami nad sferą wierzeń ludowych, dotyczących wyobrażeń istot demonicznych, postaci półdemonicznych, jak również zjawisk parademonicznych i związanych z tymi wierzeniami praktyk i czynności magiczno-religijnych [1, s. 9]. Kaszubską demonologię, choć w wielu miejscach zbieżną z wierzeniami innych regionów Polski i innych ludów słowiańskich, cechuje także odrębność wyobrażeń istot demonicznych¹, co czyni ją oryginalną i wartą badań.

Granice współczesnych Kaszub wyznaczone są od wschodu przez Zatokę Pucką i Gdańską oraz miasta Gdańsk i Czersk, od zachodu – miasta Słupsk i Ustkę, południa – Chojnice i Człuchów, natomiast od północną – Morze Bałtyckie. Od reformy administracyjnej, jak miała miejsce w Polsce w roku 1999, cały obszar Kaszub znajduje się w granicach województwa pomorskiego, obejmując 43 gminy w 8 powiatach. Na rok 2005 liczba ludności kaszubskiej na tym terenie szacowana była na około 396 tysięcy, co stanowi ok. 56,7% całej populacji tego obszaru [3, s. 64]. Za historyczną stolicę Kaszub uznawane jest miasto Gdańsk, jednakże o miano stolicy walczą też Kartuzy i Kościerzyna; za duchową stolicę kaszub często uznaje się Wejherowo, za sprawą znajdującej się w tym mieście Kalwarii Wejherowskiej.

Mimo iż kultura ludowa Kaszub częstokroć uważana jest za kulturę lokalną, tworzoną przez i na potrzeby wąskiej społeczności, współcześnie wykracza daleko poza ten krąg, stanowiąc integralny element kultury ogólnopolskiej, a także europejskiej. Kaszubi dzielą wiele elementów kultury z mieszkańcami innych regionów etnicznych i kulturowych, jednocześnie prezentując wiele elementów oryginalnych. Pomimo wewnętrznego zróżnicowania, tożsamość kulturowa Kaszubów stanowi podstawę ich identyfikacji.

Celem podjętych badań jest przedstawienie istot demonicznych i postaci półdemonicznych, jakie zgodnie z wierzeniami ludności kaszubskiej stanowiły zagrożenie dla dzieci, szczególnie w okresie niemowlęcym. Dokonano ponadto ich charakterystyki, a także wskazano obecne w demonologii Kaszub sposoby

¹ Więcej nt. klasyfikacji istot demonicznych w pracy pt. „Polskie ludowe słownictwo mitologiczne”[2].

obrony dzieci przez poszczególnymi istotami magicznymi (magia ochronna). Zastosowano metodę analizy treści, zaś materiał źródłowy w niniejszych badaniach stanowiły opracowania poświęcone etnografii i folklorystyce regionu z XIX i XX w., a także prace stanowiące studia nad demonologią oraz mitologią ludową. Zachowano pisownię występującą w przywoływanym źródle.

Vešči (wieszcy)

Wśród istot demonicznych mogących zagrażać dziecku poczesne miejsce zajmował wieszcy. „Wieszczy² nazewa se po niemiecku wampir”, zaś polska nazwa tego demona to upiór, pisał w roku 1891 Leon Biskupski [5, s. 690]. Treder [6, s. 84] za Sychtą podaje tymczasem, że nazwa wieszcy występowała jedynie w okolicach Helu, Kępy Oksywskiej i centralnych Kaszub, podczas gdy na północy regionu występowała nazwa upiór, zaś na południu - ópi. Tymczasem pomimo stopniowo dokonującego się ujednoczenia znaczeń ópiego i wieszcza, w tradycyjnej demonologii kaszubskiej obie te postaci były wyraźnie odróżnialne [7, s. 151].

Według Kaszubów wieszczem stawało się dziecko urodzone w czepku, (inaczej mucce lub gaży). Takie narodziny, powszechnie uważane przez Słowian za zwiastun przyszłego szczęścia, na Kaszubach zwiastowały zły los, dlatego też czepiec z błon płodowych nazywano na Kaszubach wieszczbą [8, s. 207]. Jak bowiem wierzono „kiej chto má bec wieszczim, tej uón má, ga uón se rodzi, taką karpuze, taki flor decht biełi jak snieg na głowie, a skoro grotka za tim nie zdrzi, co uoną mu tego nie zejmie, tej uón bądze wieszczy” [5, s. 690]. I tak – w przeciwieństwie do mieszkańców Małopolski, Wielkopolski i Śląska, którzy czepkę przechowywali jako talizman – Kaszubi czepkę palili, ścierali i dawali do wypicia z mlekiem matki (w innej wersji z wodą, gdy dziecko zacznie siódmy rok życia), aby dziecko nie zostało w przyszłości wieszczym (inaczej też zwanym strżizem) czyli błędzącym duchem [5, s. 690] [9, s. 378] [10, s. 62] [11, s. 268] [12, s. 63-64] [13, s. 168] [14, s. 63]. Praktyka dawania dziecku do spożycia czepka miała swoje źródło w wierzeniu, iż wieszcz miał po śmierci doczesnej, ludzkiej powłoki, zjadać własne ciało. „Jak uón umrze, to uón ni má żodnego ubetku w grobie, żadnego mjire³. (...). Wieszczy kej pomrze, a bondze zacliowouny w żark, to uen se dostoune żgło i żwie⁴ je, aż nábleższech przejacelów, uojca, matkan, jednego po drugemu wicgne” [5, s. 690-691]. Zaś „po zjedzeniu ich wszystkich wściekła żarłoczność przenosi się na dzwony kościelne, zaczyna w nie bić i tam, dokąd niesie się ich dźwięk, wymiera wszystko, duży czy mały, stary czy młody człowiek” [15, s. 80].

Zgodnie z magią rezurekcyjną, aby pokonać wieszcza należało wykopać nieboszczyka, obciąć mu głowę łopatą, a następnie umieścić ją między stopami trupa; można też było spuścić z ciała kilka kropel krwi (u upiórów nie zastyga ona po śmierci), by następnie dać ją razem z wodą do wypicia bliskim [12,

2 Jak wskazuje Bohdan Baranowski demon nazywany wieszcy lub wieszcz, o cechach tożsamych z kaszubskim vešči, obecny był także w wierzeniach w części Wielkopolski oraz na Kujawach [4, s. 63 Baranowski,].

3 Spokoju.

4 Żuje.

s. 61]. Innym sposobem mającym zapobiec pojawieniu się wieszczego było czuwanie w czasie pustej nocy i obserwowanie nieboszczyka, czy „aby nie robi się czerwony na twarzy i czy nie zdradza jakichkolwiek oznak życia”. Aby nie dopuścić do przebudzenia się upiora w grobie do trumny trzeba było włożyć kartkę z książeczki do nabożeństwa, na której nie pojawia się słowo „amen”, co miało zmuszać upiora do wiecznego modlenia się w grobie bez możliwości zakończenia modlitwy. Do trumny starano się dorzucić mak, pokruszone cegły lub sieci rybackie powiązane w węzły (w północnym rejonie Kaszub), aby wieszcy, jeśli już poczuje chęć przebudzenia się w grobie, znalazł coś do gryzienia, a tym samym nie czuł już potrzeby żucia swych bliskich [16] lub w nieskończoność liczyć ziarna maku, rozkruszonej cegły albo rozplątywać węzły na sieciach - „miał robotę” [17, s. 77]. Inne źródła podają natomiast, że na Kaszubach zwłoki wieszczego grzebano w ubraniu z wieloma węzłami: zanim wieszcy porozwiązuje wszystkie węzły, co roku jeden, to zdążą już umrzeć wszyscy jego krewni, a ludziom obcym szkodzić on nie może [18, s. 114].

Òpi (Łopi)

Innym z zagrażających dziecku upiórów był òpi: „zmarły opuszczający mogiłę i błądzący po ziemi w zamiarze przyprawiania innych o śmierć, upiór” [19, s. 330-333]. Opim niechybnie miało stać się dziecko urodzone z dwoma zębami (przēnieśc sobie zębē” – urodzić się z zębami). Aby temu zapobiec zaraz po urodzeniu babka miała mu te zęby wyłamać [12, s. 64] [17, s. 77]. Zgodnie z przysłowiami kaszubskimi „òpi je gòrszi od wieszczego”, albowiem niósł śmierć nie tylko swym bliskim, ale całym wioskom. Podobnie jak Kaszubi, także mieszkańcy pozostałych regionów Polski (a także innych krajów słowiańskich) wierzyli, że dzieci urodzone z dwoma zębami nie czeka nic dobrego, stanowią one także zagrożenie dla wspólnoty [11, s. 126]. Zgodnie z przekazem źródłowym [11, s. 126] w poznańskim na określenie dziecka urodzonego z zębami funkcjonowała nazwa wieszcy; przez innych często ten demon nazywany był strzygą lub strzygoniem (męska postać demona) [4, s. 55]. Dziecku takiemu wrócono rychłą śmierć, wierzono także, że „ma dwa duchy, z których jeden po śmierci staje się upiorem”, zaś po śmierci takiego człowieka „drugi jego duch wydobywa się w nocy z grobu i ogląda się w koło: od tego powstają straszne ulewki i woda zatapia wszystko, co ten duch widział”; pojawienie się takich dzieci miało ponadto przepowiadać klęski [11, s. 126].

Kròsniãta (krośnięta)

Niemowłotom groziły ponadto krośnięta - małe duchy domowe, zazwyczaj o przychylnym charakterze. Krośnięta pomagały gospodarzom w codziennych pracach, jednakże potrafiły także być złośliwe – szczególnie gdy człowiek nie odwdzieczył im się za pomoc w gospodarstwie, np. zostawiając pożywienie (krośnięta lubią miód, chleb, masło czy piwo) w skorupkach od jajek [21]. Z licznych kaszubskich opowiadań i bajek [22] [23] możemy dowiedzieć się, iż krośnięta z dobrymi ludźmi chętnie dzieliły się swoim majątkiem, zaś niegodziwcom zdolne były nawet zgotować śmierć.

Ludzie obawiali się krośniąt z jeszcze jednego powodu: otóż te małe duszki

podmieniały ludzkie niemowlęta na swoje własne. Nie jest pewnym, dlaczego tak robiły – Sychta [24, s. 237] podaje, iż krośnięta porywając ludzkie dzieci dążą w ten sposób do ubogacenia swej krwi, u Hilferdinga [9, s. 378] znajdujemy zaś twierdzenie, iż ukradzione ludziom dziecko wychowywane było przez krośnięta by zostać u nich ksendzom (duchownym).

Kaszubi znali kilka sposobów mających chronić niemowlęta przed podmianą. I tak na przykład w izbie rodzącej umieszczano szkaplerze i inne poświęcone przedmioty: „(...) że prze tych rzeczach (urodzeniu) to je rozmaice, tam gupygoe (głupiego) nie je trzeba, a jeden mądry to moeże wiele, łoesoblewie jak z tymi krosniętami, to zaruz tacznych krzyżów na płachce narobią, a żebe to nie beło tych święconych rzeczy, korunczy, skaplerza i święconegoe żeli, tobe belo lecho, to te krosnięta zaruz dzecko ce wezną i dadzą inszy” [12, s. 54]. W celu zapobieżenia podmianie noworodka przez krośnięta na drzwiach kreślono kredą znak krzyża [25, s. 50]. Inne źródła mówią, iż powszechnym zabiegiem ochronnym było zawieszanie noworodkowi na szyi różańca lub medalika [24, s. 238]. Kaszubi wyznania ewangelickiego w celu ochrony niemowlęcia przed krośniętami wkładali do kołyski śpiewnik lub dodawali do kąpieli odwaru z ziół święconych [10, s. 94]. Jak podaje Hilferding [9, s. 378], sposobem ochrony noworodka przed zamianą było przesunięcie go tam i z powrotem przez otwór powstały przez rozdzielenie pasma niemytych i niebielonych nitek; inną metodą miało być ponadto podłożenie pod nowonarodzone dziecko *korunki* (książki z pacierzami) lub położenie noworodka pod ławę u pieca.

Istniało kilka przesłanek wskazujących na dokonaną przez krośnięta podmianę dziecka, niekiedy jednakże w zamianie orientowano się dopiero po kilku latach. Jeżeli natomiast matka nie zauważyła podmiany, wówczas dziecko takie pozostawało karłem. O zamianie świadczyć mógł dla przykładu wygląd dziecka – małe krośnię miało bowiem brzydkie, starcze rysy. Także ciągle płaczące i śliniące się dziecko, które do tego nie mówi i nie rośnie wedle wszelkiego prawdopodobieństwa było dzieckiem krośnięt, podobnie jak to, które z powodu obrzęku śluzówki krtani cierpiało na duszności [24, s. 237]. Jeżeli zachodziło podejrzenie, iż dziecko jest dzieckiem krośnięt, dla upewnienia się zalecano, by matka zrobiła coś, co wywołałoby jego głośne zdziwienie ujawniające prawdziwą naturę podmienca. Jedną z takich rzeczy mogło być warzenie piwa w skorupce od jajka lub przygotowanie potrawy z niejadalnych produktów. Wierzono, iż jedynie zbitcie podmienca po twarzy, aż do krwi, było sposobem na odzyskanie własnego (co prawda także pobitego) dziecka [10, s. 104] [24, s. 237].

Mora (zmora)

Niemowlęta w kołysce należało chronić także przed morą (zmorą). Była to dusza wychodząca z ciała pogrążonego we śnie człowieka, dusząca (dławiąca) ludzi, ujeżdżająca zwierzęta – szczególnie konie i młode bydło aż do ich całkowitego wyczerpania, wysysająca soki z drzew, dusząca ciernie i wodę. Jak za Sychtą wskazuje Dźwigoł [2, s. 56-57], zmora dusiła na wyraźne polecenie rozniewanego bożka snu – Gřeni.

Kaszubi wyobrażają sobie morę w postaci kobiecej [10, s. 93 Lorentz].

W morę przeistacza się w czasie snu osoba żyjąca, która często nie zdaje sobie sprawy z tej przemiany; jest to osoba zamieszkująca daną miejscowość, czasami może to być opuszczona kochanka lub kochanek znęcająca się nad sprawcą swego miłosnego nieszczęścia, stąd też na Kaszubach chłopiec i dziewczyna wzajemnie sobie wyrażają: „dožžë le, ñez le ja są w morą obróćą, tej ja ce uděšą kej, me ñe zčeš, tej ñex ce zto jinši tež ñe dostońe [19, s. 104].

Morą mogła stać się dziewczyna z powodu przeoczeń przy chrzcie lub wtedy, gdy rodzice mają siedem córek, a nie mają żadnego syna, wtedy najstarsza lub najmłodsza staje się zmorą, podawał Fischer [8, s. 71]. Zmora pojawia się w rozmaitej postaci: jabłka, gruszki, kota, mysz, ropuchę, węża, ćmę, kłębek wełny [19, s. 102], a także psa lub źdźbła słomy itd. [10, s. 93] [20, s. 188-189], piasku albo wiatru, „bywa też, że mora występuje pod postacią koła, które samo kula się drogą” [16, s. 238-239]; Baranowski [4, s. 70] podaje, iż w niektórych regionach mora mogła przybierać również postać igły lub konia. O wierzeniu ludu polskiego w zmorę wspominał – jak podaje Fischer [8, s. 71] – już Syreński w swym „Zielniku” wydanym w roku 1613.

Kaszubi wierzyli, iż mora przychodzi najczęściej między północą a 3 w nocy. Najczęściej wyszukuje nieochrzczone niemowlęta i położnice, a także osoby młode lub starsze kobiety; jeżeli mora w nocy dręczyła niemowlę, wówczas na jego ciele widoczne były sine plamy, wskazywano [10, s. 94]. Zabiegiem mającym moc ochrony przed morą miało być włożenie do kołyski różańca lub odrobiny wosku ze świecy wielkanocnej [10, s. 94]. Innym sposobem ochronnym miało być przybicie polnej różny nad wejściem do domu, zatkanie dziurki od klucza kłosem lub nasadą pióra szarej gęsi, kreślenie znaku krzyża nad łóżkiem lub sypianie z rękoma skrzyżowanymi na piersi; jako skuteczną metodę chroniącą przed morą podawano również spanie na brzuchu albo włożenie do łózka kłody drewna [19, s. 104].

Demony zbożowe:

Innym z demonów, które grożą dzieciom, była żytnia matka, inaczej żetnô baba, rżetno matka, rżana matka, żetnô mac bądź żarnô mac [6, s. 90] [8, s. 69] [26, s. 5]. Ta żytnia baba była postrachem dzieci, które – zgodnie z kaszubską demonologią – zjadała.

Żetnô baba wygląd miała odrażający: posturę olbrzymki o żabiej głowie i długich piersiach, z których wyciekała gorąca smoła [10, s. 106]; Sychta [19, s. 32] podaje także, że Kaszubi wyobrażali ją sobie jako kobietę z kosą, zielonymi zębami, plecionym ulem zamiast głowy, oczami jak gwiazdy bądź oślimi uszami. Jako olbrzymkę z głową żaby żetnô babę wyobrażano sobie także w innych rejonach Polski, np. w Wielkopolsce, na Śląsku i w Małopolsce, niekiedy nazywając ją zjadarką [26, s. 6-7].

Kania

Zgodnie z wierzeniami ludności kaszubskiej dziecko mogło zostać porwane także przez kanię [8, s. 70]. Wyobrażano ją sobie jako piękną dziewczynę, spadającą z obłoków i uprowadzającą dusze małych dzieci. Do porwania najczęściej dochodziło, gdy dzieci bawiły się bez dozoru. Kania znana była

szeroko poza kaszubszczyzną, lecz jej postać i sposób działania były wszędzie podobne [10, s. 108] [27, s. 29] [11, s. 261]. W związku z tymi wierzeniami pozostaje rymowana przestroga: „Uciekajcie dzieci, bo na was kania leci“! [28, s. 138], wypowiedziana przez rodziców na widok mglistej chmury.

Inne

Dziecko odmienić mogły także podobne do krośnięt bezimienne, złośliwe duszki⁵ [8, s. 70]. Najczęściej działo się tak, gdy matka w czasie pracy na roli odkładała swe dziecko na miedzy. Odzyskać swoje potomstwo mogła – podobnie jak to działo się w przypadku odmienienia przez krośnięta – bijąc podmieńca po twarzy aż do krwi, a następnie rzucając go na kupę gnoju [10, s. 106].

Zgodnie z kaszubskimi wierzeniami dziecko mogło zostać zamienione także przez Podziomki – kobiety mieszkające pod ziemią; aby temu zapobiec, przy dziecku zapalano świecę i kładziono mu do kołyski śpiewnik kościelny [11, s. 295].

Zakończenie

Zachowane w literaturze etnograficznej przedstawienia kaszubskich demonów oraz istot półdemonicznych pozwoliły wskazać te stanowiące zagrożenie dla dzieci w różnym wieku. Spośród czyhających na dziecko jako najczęstsze zagrożenie wskazywano wieszczego, łopiego i krośnięta, które należą też do najlepiej opisanych. Ludność Kaszub знаła nie tylko sposoby na rozpoznanie potencjalnego zagrożenia, ale też dysponowała licznymi środkami ochronnymi. Współczesne działania na rzecz ochrony dziedzictwa duchowego regionu pozwalają żywić nadzieję na „odpomnienie” demonologii Kaszub oraz wykorzystanie jej potencjału kulturowego.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Pełka L. J., *Polska demonologia ludowa*, Iskry, Warszawa 1987.
- [2] Dźwigoł R., *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej Kraków 2004.
- [3] Mordawski J., *Geografia Kaszub*, Wyd. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Gdańsk 2008.
- [4] Baranowski B., *W kręgu upiorów i wilkołaków*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź 1981.
- [5] Biskupski L., *O wieszczych czyli upiorach*, Prace filologiczne, t. 3, z. 3, Warszawa 1891, s. 690-692.
- [6] Treder J., *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje (na tle porównawczym)*, Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej, Wejherowo 1989.
- [7] Popowska-Taborska H., *Ślady dawnych wierzeń słowiańskich utrwalone w kaszubskiej leksyce*, Światowid 40, 1995, s. 144-157.
- [8] Fischer A., *Kaszubi na tle etnografii Polski. Studium Porównawcze*, Wydawca Instytut Bałtycki, Toruń 1934.
- [9] Hilferding A., *Ostatki Słowian na południowym brzegu bałtyckiego morza*, w: Kolberg O., Pomorze. Dzieła wszystkie, t. 39. Z rękopisów opracowali J. Kądziołka i D. Pawlakowa, red. tekstów gwarowych M. Gruchmanowa i Z. Zagórski. Red. J. Burszta. Wrocław-Poznań 1965.
- [10] Lorentz F., *Zarys etnografii kaszubskiej*, Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, S. Balticum, T. XVI, Toruń 1934.
- [11] Biegeleisen H., *Matka i dziecko w obrzędach, wierzeniach i zwyczajach ludu polskiego*, Wyd. Ateneum, Lwów 1927.

⁵ Fischer używa też na ich określenie nazwy *koboldy*, chociaż była ona używana raczej na zachodnich obszarach Polski [29, s. 470-471]

- [12] Nadmorski dr (właśc. Łęgowski J.), *Kaszuby i Kociewie. Język, zwyczaje, przesady, podania, zagadki i pieśni ludowe w północnej części Prus Zachodnich*, Czcionkami Drukarni Dziennika Poznańskiego, Poznań 1892.
- [13] Berka A., *Słownik kaszubski porównawczy*, odbitka z Prac Filologicznych, Druk Józefa Jeżyńskiego, Warszawa 1891.
- [14] Pawłowski S., Jakubski A., Fischer A., *Z polskiego brzegu. Przyroda i lud*, Książnica Polska, Lwów-Warszawa 1923.
- [15] *Niemcy o Kaszubah w XIX wieku. Obraz Kaszubów w pracach G. L. Lorcka, W. Seidla i F. Tetznera. Deutsche Berichte über die Kaschuben im 19. Jahrhundert. Das Bild der Kaschuben in den Abhandlungen von G. L. Lorek, W. Seidler und F. Tetzner*, J. Borzyszkowski (red.), Instytut Kaszubski, Gdańsk 2009.
- [16] Ostrowska R., Trojanowska I., *Bedeker kaszubski*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1978.
- [17] Odyniec W., *Kaszubskie obrzędy i obyczaje. Wstęp do etnografii historycznej Kaszub w XVI-XVII wieku*, Wyd. Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Gdańsk 1985.
- [18] Fischer A., *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1921.
- [19] Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 3, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- [20] Gulgowski I., *Kaszubi*, Nakładem Księgarni Geograficznej „Orbis”, Kraków 1924.
- [21] *Stolemy i krośnieta*, odc. 3 cyklu „Kaszubskie bóstwa i demony”: <http://magazynkaszuby.pl/2019/10/stolemy-krosnieta-lepiej-zebys-uwierzyl-cykl-filmow-o-kaszubskich-duchach-demonach/> [dostęp 20.04.2020].
- [22] Nagel A., *Bajki i bajeczki. Bójczy i bójeczki*, Wyd. Region, Gdynia 2016.
- [23] Schramke, G. J., *W wieczórny dōce. Niestworzone powiōstczy z Kaszëbszczi / W wieczornej mgle. Niesamowite opowieści z Kaszub*, Wyd. Region, Gdynia 2017.
- [24] Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 2, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
- [25] Bystroń J. S., *Słowiańskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z narodzeniem dziecka*, Wyd. Akademia Umiejętności, Kraków 1916.
- [26] Bystroń J. S., *Zwyczaje żniwiarskie w Polsce*, Wyd. Akademia Umiejętności, Kraków 1916.
- [27] Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, Seria XV, W. Ks. Poznańskie*, Druk Uniw. Jagiell., Warszawa 1882.
- [28] Wójcicki K., *Klechdy: starożytne podania i powieści ludowe*, t. 1, Druk w Drukarni Jana Jaworskiego, Warszawa 1851.
- [29] Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, T. I – VI, Akademia Umiejętności, Kraków 1910-1911.

LONELINESS IN JAPAN

Malimon Vitalii,
PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
vmalimon@ukr.net

Japan is one of the countries with the highest number of lonely people. This is due to historical, geographical and ethno-psychological factors. This trend has become especially widespread in recent years.

Part of the equation is that Japanese society is undergoing a seismic demographic shift. The birthrate is falling: last year just 864,000 babies were born – the lowest since records began in 1899. The number of single-person households is rising, up from 25% in 1995 to over 35% in 2015, according to census data. Declining marriage rates are contributing to the rise in people who live alone but so too is the fact that more seniors in one of the world's fastest-greying nations are becoming widows or widowers. As a result, amid these new demographics, how consumers behave and how businesses cater to them are changing.

«The purchasing power of singletons can no longer be ignored», says **Kazuhisa Arakawa**. He's a researcher at *Hakuhodo*, one of Japan's biggest advertising companies. He writes books about the economics of what he calls Japan's «*super solo society*» and estimates that 50% of the population aged 15 or older will be living in single-person households by 2040. «I believe the market will not grow without capturing these solo customers», he says. It's known as the «*ohitorisama*» movement: people boldly choosing to do things alone, the opinions of others be damned [6].

Megumi Ushikubo, a social trend analyst who brought terms like «*herbivore men*» and «*ohitorisama*» into vogue, pointed out that the third phase of *ohitorisama* culture has been booming since 2012. Unlike the first and second phase, where people enjoyed spending their time alone at cafes and restaurants, the third phase is extended to entertainment fields.

The key to the third phase boom lies in the popularity of smartphones and social media. Since being alone is not seen as pathetic anymore as social media allowed people to communicate with others while being alone, there are more people who go to Disneyland alone and watch fireworks alone.

Those who led the third boom are young women in their teens and 20s. They spend less time in enjoying the all-by-myself culture than previous generations [1].

Another feature of Japan is the *hikikomori* phenomenon. A *hikikomori* is defined by the *Health, Labor and Welfare Ministry* as someone who has remained isolated at home for at least six consecutive months without going to school or

work, and rarely interacts with people from outside their own immediate family.

A *Cabinet Office* survey released in March 2019 estimated that about 613,000 people from 40 to 64 across Japan had become withdrawn from society. More than half had been hikikomori for five years or longer, underlining that many people become stuck in this situation for an extended period.

The number of consultations and calls for advice about hikikomori also is growing. According to the health ministry, about 102,000 such consultations were made in fiscal 2017 to the 75 hikikomori regional support centers operated by prefectural governments and ordinance-designated cities across the nation. The number of consultations had about tripled from five years earlier. Some local municipalities, including the Soja city government in Okayama Prefecture, also have set up their own consultation counters. However, in many cases, the elderly parents become isolated from society and their community because they feel they cannot ask anybody around them for advice. These parents might be concerned about the feelings of the hikikomori, social prejudices or what other people might say. In fact, there have been hikikomori cases discovered only after an elderly parent died [3].

Japan became the world's first «*superaged*» society in 2006, when the share of the population age 65 and older exceeded the UN-defined threshold of 21 percent. Today, one in four Japanese is 65 or older, and by 2050, the share is projected to further climb to 36 percent of the total population, holding onto the country's position as the world's most aged society. Japan also boasts the world's longest life expectancies, and with the seven million baby-boomer generation reaching the age of 75 in the coming decade, the share of the population age 80 and older is projected to double, from 7.8 percent today to 15.1 percent by 2050 [5, p. 2].

The Japanese central government publishes an «*Annual Report on the Ageing Society*» which provides a snapshot of population and housing trends.

It notes a «remarkable» increase in the proportion of over-65s living alone in the past few decades. The share of over-65 women living alone nearly doubled from 11.2% in 1980 to 20.3% in 2010. Among men, the proportion rose from 4.3% to 11.1% over the same period [2].

According to a survey conducted by *Ipsos* on predictions for social issues in 2020, approximately 32 percent of Japanese believed it was likely that they would be feeling lonely most of the time in that year. The survey results revealed that about 33 percent of respondents worldwide thought that loneliness would be a concern in 2020.

Dr *Hiroshi Murayama*, from the *Institute of Gerontology at the University of Tokyo*, says numerous studies show social isolation is linked to adverse health outcomes such as increased mortality risk and the onset of diseases.

In Japan, there's also rising discussion of the problem of «*kodokushi*» – a solitary death at home which may go unnoticed for days or even weeks. «Social isolation causes not only adverse health condition but also a sad death», *Murayama* says. He believes that bonds in Japan, including kinship and local

community cohesion and neighbourhood ties, have weakened in recent times, a trend he suggests was exacerbated by the economic crash of the 1990s that led to more than a decade of stagnation.

«Social isolation is influenced by many factors – for example, financial problems, health conditions, family conditions, personality, and social relationships – therefore, only an approach from a single organisation/actor is not often effective» *Murayama* says [2].

Older Japanese adults are also more socially isolated than their counterparts in other high-income countries, with infrequent contact with neighbors or children who do not reside with them. The numbers of those living alone, *kodokushi* («solitary death») and suicides are on the rise. In Tokyo, 2,869 older people died alone in 2013.9 Of those, one-third of the corpses were found more than a week after death. Indeed, older adults are worried about dying alone. The Cabinet Office conducted a survey on the aging society in Japan in 2014 and found that 44.5 percent of citizens age 65 and older who live alone are seriously concerned about dying alone. This proportion is especially high – 63.4 percent – for those who live alone and have a conversation with others only once or twice per month [5, p. 4].

In her book, *Sekai Ichi Kodoku na Nihon no Ojisan (Japan's Old Men are the World's Loneliest)*, psychologist **Junko Okamoto** dubs Japan the «loneliness superpower». She told the *Financial Times*: «Society is not doing enough to address loneliness and people don't want to admit how unhappy they are».

For Japan, part of the answer to the growing loneliness is technology – and that technology is becoming increasingly life-like. Sony's Aibo robot dogs, for example, re-launched by maker *Sony* after being retired in 2006, inspire such an emotional bond with their owners that some hold funerals when the robotic pets stop working. Tech giant *Softbank Robotics* produces the Pepper robot, a humanoid designed to provide companionship, which some have taken to integrating into their family as substitute children or grandchildren [4].

Another innovative solution that was developed to utilize existing infrastructure is the «*watchover service*», which is built on the national network of *Japan Post Group*, a government-owned holding company. Japan Post first introduced the support services for older people in 2013 on a trial basis in six prefectures – Hokkaido, Miyagi, Yamanashi, Ishikawa, Okayama, and Nagasaki – and later expanded nationwide by the end of 2015. The initiative leverages the Group's network of postal offices and staff to monitor the health and well-being of older people and report back to their family members. One can subscribe to receive one 60-minute home visit for 2,480 yen (around USD 20) or daily phone call check-ins for a monthly fee of 980 yen for landlines and 1,180 yen for mobile phones (around USD 8-10). Japan Post Group operates 24,000 post offices around the country and has a workforce of 400,000, hence it is uniquely equipped to deliver this service to virtually every older citizen in the country. To improve the service quality and efficiency, the initiative is incorporating new technology. In 2015, Japan Post collaborated with IBM and Apple to provide

older subscribers with free iPads loaded with IBM-developed apps, which help to connect older people with services, healthcare, community, and their families [5, p. 6].

Thus, the study of the trends of loneliness in Japan suggests that there is a special «society solo» with its attributes, rituals, cultural values.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Japan Evolving into «Ohitorisama» Nation. URL: https://www.huffpost.com/entry/japan-evolving-into-ohito_b_13144474?guccounter=1&guce_referrer=.
2. Japan is fighting back against loneliness among the elderly. URL: https://apolitical.co/en/solution_article/japan-is-fighting-back-against-loneliness-among-the-elderly.
3. Japan's '8050 problem' pushing families into isolation. URL: <https://www.chinadailyhk.com/articles/90/158/11/1577598836767.html>.
4. Searching For A Cure For Japan's Loneliness Epidemic. URL: https://www.huffpost.com/entry/japan-loneliness-aging-robots-technology_n_5b72873ae4b0530743cd04aa.
5. The Aging Readiness & Competitiveness Report. Japan. URL: <https://arc.aarpinternational.org/File%20Library/Full%20Reports/ARC-Report---Japan.pdf>.
6. The rise of Japan's 'super solo' culture. URL: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200113-the-rise-of-japans-super-solo-culture>.

ZARYS HISTORII SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W BRZEZINACH W ŚWIEŁLE WYBRANYCH MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

Magdalena Milerowska

*Doktorantka na Wydziale Filozoficzno – Historycznym
Uniwersytetu Łódzkiego*

magdalena.milerowska@gmail.com

Wstęp

Brzeziny to niewielkie miasteczko położone w centralnej Polsce – na wschód od Łodzi, w dolinie rzeki Mrożycy – lewego dopływu Mrogi. Nie udało się ustalić daty założenia Brzezin, gdyż autentyczność przywileju Kazimierza Wielkiego (1366r.) potwierdzonego następnie przez Zygmunta Augusta (1566 r.) przysparza wiele problemów [10, s.415]. Ludność żydowska osiedlała się tu ze względu na to, że Brzeziny były miastem prywatnym¹ i nie obowiązywał *privilegium de non tolerandis Judaeis*, nadawany od XVI do końca XVIII wieku. Na terenach Rzeczypospolitej Żydzi chętnie osiedlali się właśnie w tych miejscach, gdzie dysponowali pełną swobodą gospodarczą.

Początki osadnictwa

Pierwsza wzmianka o starotestamentowych pojawiła się w połowie XVI wieku i dotyczyła ulicy Żydowskiej, wymienionej w dokumencie podziałowym

¹ Brzeziny w 1462 r. zostały zakupione przez Michała Lasockiego h. Dołęga i do 1852 r., czyli śmierci Izabelli Lasockiej – Ogińskiej, stanowiły własność dwóch rodzin Lasockich, o różnych rodowodach.

z 1547 roku [9, s.54]. Jerzy Kołodziej, historyk i wieloletni dyrektor Muzeum Regionalnego w Brzezinach uważał, że została wytyczona w początkach XVI wieku, w północnej części formującego się wówczas rynku [7, s.3]. W XIX-wiecznych publikacjach miejsce prawdopodobnie funkcjonowało pod szyldem ulicy Źródłowej [9, s.54], która po roku 1918 została przemianowana na Berka Joselewicza. Istotną kwestią jest to, że na tym obszarze skupiało się religijno – społeczne życie Żydów [4, s.1].

Nie są jasne do końca losy żydowskich osadników w Brzezinach na przestrzeni następnych 200 lat. Do naszych czasów nie dochowały się źródła, które mogłyby potwierdzać ich obecność. W księgach grodzkich i ziemskich prowadzonych przez szlachtę ówczesnego województwa łęczyckiego, nie odnotowano przeprowadzonych transakcji z Żydami z Brzezin, stąd też Hanna Źerek – Kleszcz przychyliła się ku stwierdzeniu, że w tamtym okresie wyemigrowali do innych miejscowości [13, s.118]. Nigdzie nie została wymieniona też nazwa *platea judaica* [13, s.118], która funkcjonowała wcześniej w XVI-wiecznej zabudowie miasta. Zachował się natomiast rękopis Z. Koniecpolskiego pt. „Zwierciadło dzieł w Koronie Polskiej”. Wspomina o nim Kołodziej w opracowaniu dotyczącym dziejów ludności żydowskiej w Brzezinach [4, s.3]:

1626. Zamordowanie w Brzezinach dziecięcia przez Żydy.

Cytat ten jednak nie może stanowić pewnego dowodu na istnienie społeczności starotestamentowych w mieście. Po ziemiach Rzeczypospolitej² [4, s.3] krążyły wówczas fałszywe przesady odnośnie wyznawców religii mojżeszowej. Zdanie to zatem odebrać można bardziej jako wyraz religijnego fanatyzmu miejscowej ludności. Ten sam badacz regionu wspominał jeszcze jeden przypadek napaści na ludność żydowską. Incydent miał zaistnieć w roku 1655, a ofiarami stały się żydowskie rodziny [4, s.4]. W czasie potopu szwedzkiego polscy Żydzi zostali pomówieni o sympatyzowanie z najeźdźcą. W kraju w wyniku napaści i pogromów ginęło ich wielu. Około 50 rodzin, które zamordowano wtedy w Brzezinach, mogło znaleźć się tam jako uciekinierzy z okolicznych miejscowości (np. Strykowa).

W latach 1793 – 1807 Brzeziny stały się częścią ziem podporządkowanych Królestwu Prus. Dokumenty z tamtego okresu precyzyjnie określały liczbę mieszkańców. W przeprowadzonej wśród ludności w roku 1793 ankiecie zaznaczono 833 mieszkańców, z czego 162 osoby pochodzenia żydowskiego [13, s.106]. Dane statystyczne podała również Źerek – Kleszcz, analizując podział brzezińskich domostw w oparciu o zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych [13, s.80].

² Zabobonna ludność sądziła, że Żydzi używają krwi ochrzczonych dzieci jako jednego ze składników do wypieku rytualnych mac. Podobne przekonania istniały w wielu krajach Europy.

Tabela nr 1

rok	liczba domów	uwagi dodatkowe
1775	242	145 domów „katolickich” i „żydowskich” (prawdopodobnie 16)
1790	209	12 żydowskich

Ta sama autorka w monografii dotyczącej historii miasta, podała opis domu z 1758 r.:

Dom określony jako wielki był drewnianym dwutaktowym budynkiem, składającym się z izby z alkierzem oraz kuchni z komorą. Dom ten został wówczas oddany w zamieszkanie na okres roku Żydowi brzezińskiemu Herszowi.

Kołodziej wysunął śmiały wniosek, że w 1765 r. istniał już brzeziński kahał i liczył 243 członków [4, s.3], ale autorka artykułu nie doszukała się argumentów na jego poparcie. Kahał, czyli gmina żydowska powinna posiadać funkcjonującą synagogę. W swoim opracowaniu Żerek – Kleszcz odnotowała, że 6 lat wcześniej na pewno jeszcze takiej w Brzezinach nie było. Informacja ta znajdowała się w zapiskach wizytatorów z tutejszej parafii [13, s.119]. Według opinii badaczki, Żydzi do miasta powrócili około 1736 roku, gdy to w aktach procesu wytyczonego miastu za niepłacenie podatków, znaleźli się wśród oskarżonych [13, s.118]. Usytuowanie ich domów nie jest znane, ale mieszkali z dala od kościoła parafialnego, mieszczącego się przy ulicy Kościuszki 48.

Pierwsza drewniana synagoga powstała prawdopodobnie w latach 70-tych XVIII wieku i 100 lat później uległa całkowitemu zniszczeniu w pożarze [3, s.14]. Tezę o początkach bożnicy w tym okresie potwierdza też nota z sądu w Komisji Krajowej, w której jako pozwany oznaczony był niejaki Hersz, senior „synagogi” brzezińskiej [13, s.168].

Ludność żydowska pod koniec XVIII wieku, oprócz handlu, zysków poczęła upatrywać w rzemiośle, a konkretnie w krawiectwie. Na przełomie 1793/1794 r. w Brzezinach w branży związanej z produkcją i przetwarzaniem tkanin, brało udział 63% ogółu rzemieślników [13, s.170-171]. Zachowała się także informacja o działalności żydowskiego chirurga w mieście [13, s.174], a przeprowadzona w 1799r. lustracja domów, wykazała, że w wokół rynku poczęli osiedlać się żydowscy kupcy [12, s.206]. Można przypuszczać, że u progu nowego wieku, pozycja społeczności możeszowej w życiu Brzezin, miała wyraźnie wzrostowe tendencje, a sami Żydzi odgrywali coraz większą rolę w kształtowaniu lokalnej historii.

Wiek XIX

Brzeziny, po roku 1815, znalazły się w Królestwie Kongresowym, co de facto oznaczało dostanie się w obszar wpływów Imperium Rosyjskiego. Tego stanu rzeczy nie zmieniły dwa powstańcze zrywy polskiego społeczeństwa zakończone surowymi represjami ze strony władz zaborcy. Wprowadzone po roku 1863 reformy miały na celu wyrównaniu wszelkich różnic na obszarze nieistniejącego już Królestwa Polskiego i upodobnienie funkcjonowania aparatu

administracyjnego do tego w cesarskiej Rosji. W 1867 r. Brzeziny stały się jednym z miast powiatowych w guberni piotrkowskiej.

Na początku XIX wieku, ostatnia właścicielka, Izabella Ogińska³ pragnęła, aby Brzeziny wzorem miast zlokalizowanych w sąsiedztwie Łodzi, stały się ośrodkiem przemysłowym [7, s.5]. Miasto rozwijało się szybko, a w granicach jego osiedlili się także niemieccy protestanci. W 1820 r. odnotowano 2444 mieszkańców, w tym 576 starotestamentowych [7, s.6]. Pojawiły się pierwsze budynki użyteczności publicznej. W jednym z zachowanych dokumentów widnieje informacja, że bogaty Żyd Kachelman wystawił z własnych pieniędzy *szlachtuz z dwoma pomieszczeniami na ubój i izbą dla stróża* [12, s.208]. Korzystali z niego wszyscy mieszkańcy miasta, niezależnie od wyznawanej wiary. Wystawiono również jatki rzeźniczo – piekarskie, na które fundusze przeznaczyła Rada Miasta i Kachelman [12, s.208]. Od roku 1816 Izabella Ogińska, która była przyjaźnie nastawiona wobec wyznawców judaizmu, wydzierżawiła gminie nieruchomości sąsiadującą z synagogą. Został w niej utworzony cheder (szkoła) oraz szpital, a w pobliżu pobudowano mykwę (łaźnię) [12, s.212]. Teren ten do pożaru w 1875 r. funkcjonował jako centrum religijno - kulturalne brzezińskich Żydów.

Rozwój miasta został zahamowany w latach 1840 – 1860 kryzysem w sukiennictwie. Stało się tak, gdyż brzezińskie wyroby nie wytrzymały konkurencji dużo tańszej bawełny [7, s.6]. Załamanie w gospodarce miasta nie odbiło się niekorzystnie na populacji ludności, która w połowie wieku wzrosła do 4783. Żydzi, których było 1787 [4, s.4], handlowali na jarmarkach, a bogatsi posiadali także własne sklepiki. W latach 40-tych XIX wieku nastąpiło uzależnienie samodzielnych brzezińskich sukienników od żydowskich nakładców. Problem ten opisuje Krzysztof Woźniak w czwartym rozdziale monografii dotyczącej historii Brzezin⁴[12, s.237].

Starotestamentowi uzyskali możliwość osiedlania się na stałe i budowania domów wśród chrześcijan, nie mieli jednak wciąż praw obywatelskich i nie mogli zgłaszać swoich kandydatów do władz miasta⁵ [4, s.4].

Kołodziej powołując się na sprawozdanie burmistrza Brzezin z 1860 roku, odnotował, że jest to moment, w którym w mieście zaczyna przeważać ludność wyznania mojżeszowego. Przyczyny tak szybkiego wzrostu liczby Żydów należy upatrywać w przyroście naturalnym oraz nowych, korzystniejszych prawach, które dawały większe możliwości na znalezienie pracy [7, s.8].

Kolejny napływ ludności żydowskiej na tereny Królestwa Polskiego nastąpił w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku. Byli to uciekinierzy z terenów Rosji przed dręczącymi represjami ze strony Mikołaja II Romanowa. Car chciał przenieść odpowiedzialność za ówczesne problemy polityczne i społeczne na wyznawców judaizmu⁶[8]. Exodus ludności (m. in. z Kiszyniowa i Odessy)

3 Izabella Lasocka wyszła za mąż za Michała Ogińskiego.

4 Żydzi dyktując tkaczom niekorzystne warunki finansowe, przejmowali kolejne warsztaty sukiennicze.

5 Żydzi w zaborze rosyjskim otrzymali prawo obywatelskie w 1861 roku.

6 Jednym z narzędzi propagandy stały się „sławne” Protokoły Mędrców Syjonu. Obszernie problem opisuje Göran

przyczynił się do rozwoju krawiectwa po roku 1901 w Brzezinach [12, s.239]. Trzy lata później stało się ono źródłem utrzymania dla około 4000 mieszkańców, w większości pochodzenia żydowskiego [12, s.239]. Rozwój krawiectwa pociągnął za sobą rozwój budownictwa. Pejzaż drewnianych i parterowych brzezińskich domków znika zastąpiony budownictwem murowanym. Kulminacją tego procesu nastąpiła na przełomie wieków, kiedy to Żydzi wzbogacili Brzeziny w kilkadziesiąt kamienic, w modnych wówczas stylu neorenesansu z domieszką secesji [4, s.6].

W 1893 roku została ukończona budowa nowej, murowanej synagogi⁷ [3, s.8] wg projektu Ignacego Markiewicza. *Ściany i zwieńczenia były misternie wykonane – zanotował Kołodziej – należała do najpiękniejszych w Polsce środkowej* [3, s.8].

Warto wspomnieć, że przy synagodze działał chór, w którym śpiewali chłopcy między 9 a 12 rokiem życia.

W XX wiek kahał brzeziński wkroczył jako bogata i silna organizacja, a w latach 1899 i 1901 jego przedstawiciele powołali do życia Żydowskie Towarzystwo Pomocy Biednym (liczące 460 członków) oraz Żydowskie Towarzystwo Dobroczynne [12, s.248].

Czas wojen i zagłada

Żydzi, od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej, uczynili z Brzezin największy ośrodek krawiectwa chałupniczego w Cesarstwie Rosyjskim. Brzezinianie głównie w Rosji szukali odbiorców swoich towarów. Mawiało się od teraz o Brzezinach, jako o mieście krawców lub stolicy krawiectwa, a tuż przed wybuchem I wojny światowej w profesji tej trudniło się około 3 tysięcy ludzi [7, s.9]. Była to praca ciężka, a warunki w jakich się odbywała (ludzie pracowali do 19 godzin na dobę), powodowała bardzo często gruźlicę⁸[7, s.11].

Tabela nr 2 pokazująca wzrost ludności miasta na przełomie XIX i XX wieku [12, s.224]:

rok	ogółem	Żydzi
1897	7 647 100%	3 917 51,0%
1909	14 919 100%	8 214 55,0%
1910	15 581 100%	8 532 55,0%
1914	17 108 100%	9 306 54,4%

* w jednym tylko roku 1907 osiedliło się 850 Żydów [4, s.6]

Larsson.

7 Drewniana synagoga uległa zniszczeniu w pożarze. Do momentu otwarcia nowej bożnicy, nabożeństwa odbywały się u rabina lub w prywatnych domach.

8 Pracowały w ciasnocie kuchni całe rodziny przy świedzie lamp naftowych i żelazek na węgiel drzewny.

Brzezińskie krawiectwo rujnuje pierwsza wojna światowa, gdyż linia frontu odcięła wschodnie rynki zbytu. Stosunki handlowe z Rosją uległy ostatecznemu zerwaniu po roku 1918, co wymusiło szukania nowych kontaktów w Małopolsce, Galicji oraz Zagłębiu Górn Śląskim. Zabieg ten pozwolił chałupniczym zakładom ponownie funkcjonować, jednak nie udało się powrócić do złotego okresu rozkwitu początku wieku [4, s.7].

Bardziej szczegółowe materiały o egzystowaniu społeczności starotestamentowych w mieście i jej relacje z chrześcijanami nie zostały opisane, jednak można przypuszczać, że Żydzi w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku powoli asymilowali się z miejscową ludnością. W okresie II Rzeczypospolitej wchodzili oni w skład Rady Miasta. Już w pierwszych wyborach uzyskali 11 mandatów, czyli tylko jeden mniej niż Polacy [11, s.277]. Wśród partii i organizacji, w których aktywnie działali żydowscy mieszkańcy, znalazły się m.in. Bund, Poalej – Syjon, Folkisi czy Syjoniści Ortodoksi „Mizrachi”. Odnotowano w tym czasie narastające konflikty między narodowcami a środowiskiem żydowskim [11, s.284].

Wiadomo też, że wśród brzezińskich starotestamentowych panowała duża nierówność majątkowa. Byli bardzo bogaci, którzy posiadali własne zakłady pracy i biedni, którym ledwie starczało na chleb. Brakowało ludności wykształconej [12, s.255], pomimo otwieranych w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku i na początku XX kolejnych chederów.

Zdawkowe są też informacje odnośnie życia religijnego wyznawców Mojżesza. Nie zachowały się wiarygodne źródła, z których można by odczytać nazwiska ludzi tworzących tutejszy kahał. Udało się ustalić, że w latach 1891 – 1904 rabinem brzezińskim był Izrael Feinkind [12, s.255].

Warto również wspomnieć, że od roku 1925 funkcjonowała w Brzezinach żydowska biblioteka, a także Towarzystwo Gimnastyczno – Sportowe „Makabi” [12, s.328]. Właścicielem kina „Bajka” był Żyd o nazwisku Frankensztajn [4, s.9].

Tuż przed wybuchem II Wojny Światowej Brzeziny liczyły ponad 13 000 mieszkańców, w tym 6 850 Żydów [4, s.9]. 8 września 1939 roku w rejonie przebiegały ostre walki, a same Brzeziny zostały częściowo zniszczone w wyniku bombardowania. Tego samego dnia niemiecka 18 Dywizja Piechoty wkroczyła do miasta [2, s.357]. Brzeziny zostały włączone do hitlerowskiej Rzeszy i przemianowane na Loewenstadt. Represje objęły zarówno Żydów jak i chrześcijan. W dniu 9 listopada Niemcy podłożyli ogień pod synagogę, a o czyn ten oskarżony został rabin Zelman Borensztajn [6, s.1]. Następnym aktem agresji wymierzonym w ludność żydowską był nakaz noszenia na prawym ramieniu żółtej opaski z napisem „Jude”. Obowiązywał on od 12 listopada 1939 roku [2, s.378]. Sześć dni później zakazano im handlu tkaninami wszelkiego rodzaju (surowce, półfabrykaty czy też wyroby gotowe), w wyniku czego upadł przemysł konfekcyjny w Brzezinach, a pracę straciło prawie 6000 mieszkańców [2, s.378]. Finalnym aktem ludobójstwa ludności żydowskiej w Europie były specjalnie utworzone getta, skąd większość osób trafiała do obozów zagłady

lub ginęła na miejscu. W Brzezinach getto utworzono w maju - 20.05.1940 r. był ostatnim dniem, w którym odbywały się przesiedlenia do zamkniętego obszaru. Ulokowanych zostało w nim ponad 6000 Żydów brzezińskich oraz z okolicznych miejscowości. Kołodziej opisał, że obszar getta mieścił się w śródmieściu Brzezin, lecz z wyłączeniem rynku. Zniwoleni Żydzi szyli i naprawiali mundury dla Wehrmachtu⁹ [6, s.1] do momentu likwidację getta brzezińskiego. Między 19-tym a 21-szym maja 1942 r. 3000 Żydów sprawnych fizycznie zostało przesiedlonych do łódzkiego getta, a kolejne 3000 (w tym 800 dzieci) skazano na śmierć w obozie w Chełmnie nad Nerem [6, s.2]. Przypieczeniem nazistowskiej zbrodni w mieście stało się wysadzenie ruin spalonej synagogi [2, s.402].

Nowy dialog

Przeprowadzona po kapitulacji III Rzeszy ewidencja miejska w Brzezinach wykazała 6160 mieszkańców, w tym 7 ocalałych z Holokaustu Żydów [2, s.438]. W roku 1947 odnotowano 15 osób wyznania mojżeszowego w granicach administracyjnych miasta. W niedługim czasie wyemigrowali oni z naszego kraju do Palestyny [2, 435].

Odwilż w relacjach z Żydami nastąpiła w 1988 r., o czym wspomina Kołodziej [5, s.1]. Wcześniejszym kontaktom nie sprzyjał ustrój polityczny, w którym Polska tkwiła od zakończenia II wojny światowej. Należy tu zaznaczyć, że utrudnienie w stosunkach polsko-żydowskich nastąpiło po wybuchu sześciodniowej wojny i od 1967 r. nasz kraj przestał utrzymywać stosunki dyplomatyczne z Izraelem.

Podsumowanie

Ziomkostwo Żydów Brzezińskich w Izraelu przez wiele lat kierowane przez Eliezera Zyskinda (1925–2008) ocalonego z getta w Łodzi [14], we współpracy z Zarządem Miasta i Muzeum Regionalnym, w 1990 r. odsłoniło trójjęzyczną tablicę poświęconą zbrodni na żydowskich mieszkańcach w latach nazistowskiego terroru. Jej projektantem był wspomniany tu wielokrotnie Jerzy Kołodziej [5, s.1].

Historia społeczności żydowskiej wpisała się na stałe w dzieje Brzezin, które na długi czas zyskały miano wielokulturowego ośrodka. Pozycja starotestamentowych w mieście zmieniała się na przestrzeni wieków - od pełnej izolacji w początkowym okresie zasiedlania miejscowości aż do początku XX wieku, kiedy to wspólnie z polskimi obywatelami walczyli o lepszy byt gospodarczy i społeczny Brzezin. Niestety dramat drugiej wojny światowej zakończył okres współistnienia obu środowisk, a po miejscach związanych z żydowską historią i kulturą praktycznie nie zostało śladu.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bergman E., *Brzeziny – studium historyczno – urbanistyczne na zlecenie Konserwatora Zabytków w Skierniewicach*, Warszawa 1993

9 W 1940 r. miesięczna produkcja wynosiła około 100 tys. kompletów umundurowania.

2. Jabłoński C., *Lata Okupacji Hitlerowskiej w Brzezinach 1939 – 1945*, [w:] Badziak K., *Brzeziny Dzieje Miasta do 1995 roku*, Łódź-Brzeziny 1997
3. Kołodziej J., *Dawna synagoga w Brzezinach (1893 – 1939)*, Brzeziny 1994
4. Kołodziej J., *Dzieje ludności żydowskiej w Brzezinach od poł. XVI w. do poł. XX w.*, Brzeziny 1992
5. Kołodziej J., *Ochrona historii kultury żydowskiej na terenie Brzezin*, Brzeziny 1992
6. Kołodziej J., *Zagłada brzezińskiego getta*, s.1, Brzeziny, rok 1995
7. Kołodziej J., *Zarys historii Żydów i krawiectwa brzezińskiego*, Brzeziny 1990
8. Larsson G., *Protokoły Mędrców Syjonu - prawda czy fałsz?*, Warszawa 2004
9. Nowak T., Rosin R., Wiklak H., *Brzeziny i okolice do schyłku XVI w.*, [w:] Badziak K.(red.), *Brzeziny Dzieje Miasta do 1995 roku*, Łódź-Brzeziny 1997
10. Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t.1, Warszawa 1880
11. Wachowska B., *Brzeziny w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] Badziak K. (red.), *Brzeziny Dzieje Miasta do 1995 roku*, Łódź-Brzeziny 1997
12. Woźniak K., *Brzeziny w czasach rozbiorów*, [w:] Badziak K. (red.), *Brzeziny Dzieje Miasta do 1995 roku*, Łódź-Brzeziny 1997
13. Żerek – Kleszcz H., *Brzeziny w XVII i XVIII wieku*, [w:] Badziak K. (red.), *Brzeziny Dzieje Miasta do 1995 roku*, red. Kazimierz Badziak, Łódź-Brzeziny 1997
14. <http://www.sztetl.org.pl/article/brzeziny/31,ziomkostwa/> [27.04.2020]

ЛЕПБУК У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

*Мельниченко Людмила Ігорівна,
аспірантка, викладачка кафедри
педагогіки, теорії і методики початкової освіти,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
lyu.mel19@gmail.com*

Культура мовлення є невід’ємною характеристикою професіоналізму майбутніх учителів початкової школи. Її формування вимагає врахування національних традицій, особливостей педагогічної діяльності, вимог часу, а відтак – внесення в цей процес нестандартних, творчих прийомів навчання, наприклад, виготовлення лепбуків.

Культуру мовлення досліджували Ф. С. Бацевич [1], Л. І. Мацько, Л. В. Кравець [5] та інші. Дидактичне значення лепбуку розкрили Н. М. Стрілецька, Ю. О. Лаврінчук, Н. П. Петренко [6].

Мета статті – теоретично обґрунтувати застосування лепбуку у формуванні культури професійного мовлення майбутніх учителів початкової школи.

За М. П. Кочерганом, мовлення – «конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації» [4, с. 429]. Мовлення вчителя має значний вплив

на формування мовної особистості підростаючого покоління; серед його характерних ознак – високий рівень грамотності, правильне застосування вербальних і невербальних засобів тощо.

За словами В. О. Сухомлинського, «у початкових класах, уже з перших кроків навчання, найважливішим елементом знань стає слово, точніше, реальний, навколишній світ, який виражається в слові і відкривається перед дитиною новими, зовсім не відомими їй до вступу в школу, гранями» [7, с. 46-47]. У зв'язку із цим майбутній учитель початкової школи має володіти культурою професійного мовлення, вміти відчувати смислові відтінки кожного слова та вдало послуговуватися ним.

Ф. С. Бацевич розглядає культуру мовлення як «володіння адресантом нормами усного і писемного літературного мовлення, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах, сферах, регістрах спілкування у відповідності з метою і змістом комунікації» [1, с. 330]. Згідно з твердженням П. С. Дудика, це «найраціональніше, стилістично вмотивоване користування усіма мовними одиницями, тобто тим, з чого витворилась культура мови» [3, с. 357].

Н. П. Волкова серед характеристик мовлення вчителя визначає такі: правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність, логічність, простота [2, с. 493-494].

Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів початкової школи є процесом, спрямованим на оволодіння студентами знаннями про мовні норми (орфоепічні, офографічні, стилістичні, лексичні та інші), стилі мовлення, правила етикету, вміннями висловлювати думку, вести діалог, публічно виступати тощо.

Л. І. Мацько та Л. В. Кравець визначили чинники, що впливають на формування культури мовлення особистості, серед них:

- система норм літературної мови (мовний компонент культури мовлення);
- сукупність етичних правил свого народу (етичний компонент культури мовлення);
- мета й обставини спілкування (комунікативний компонент культури мовлення);
- національні уявлення про красу мовлення (естетичний компонент культури мовлення);
- мовна освіта і загальна освіченість мовців [5, с. 8].

Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів початкової школи потребує чіткої його організації та застосування творчих дидактичних інструментів, серед яких – лепбук.

За визначенням Н. М. Стрілецької, Ю. О. Лаврінчук, Н. П. Петренко, лепбук – «тематична папка або книга, у якій замість сторінок – «конвертики», «складанки», «мінікниги», «розготки», «віконця» й інші деталі з наочною інформацією за певною темою» [6, с. 454].

Організація роботи з лепбуком у професійній підготовці майбутніх

учителів початкової школи, зокрема у формуванні культури професійного мовлення, дозволяє вирішити такі завдання:

- систематизувати знання та застосувати їх на практиці;
- організувати пошуково-дослідну діяльність студентів;
- розвивати творчість, критичне мислення майбутніх учителів;
- здійснювати індивідуальний підхід до кожного студента.

З метою формування культури професійного мовлення студентам спеціальності «Початкова освіта» можна запропонувати виготовити лепбук на такі теми:

- «Вербальні і невербальні засоби спілкування»;
- «Професійна етика майбутнього вчителя початкової школи»;
- «Правила ведення дискусії»;
- «Рекомендації щодо розвитку комунікативних умінь педагога»;
- «Публічні педагогічні промови»;
- «Відомі педагоги про культуру мовлення»;
- «Ораторська майстерність майбутнього вчителя початкової школи»;
- «Діалог як вид мовлення»;
- «Розповідь як один із методів навчання в початковій школі» тощо.

Проте тематикою, розробленою викладачем, обмежуватися не слід. Можна запропонувати студентам самостійно визначити тему роботи.

Виготовлення лепбуку створює можливості для усвідомлення студентами зв'язків між основними поняттями, вивчення ключових ідей і положень, практичного застосування набутих знань. Наприклад, під час роботи над темою «Публічні педагогічні промови» студентам необхідно розкрити сутність публічної промови й особливостей публічної педагогічної промови, її структури, процесу підготовки, підібрати зразки кращих публічних промов відомих педагогів та написати власну промову. Інформація може бути подана у вигляді тексту, схем, таблиць та супроводжуватися ілюстраціями, фото, аплікаціями тощо.

Виготовлення лепбуку охоплює такі етапи:

1) повідомлення завдання. На цьому етапі має бути сформульована мотивація студентів до виконання роботи, встановлення зв'язку із майбутньою професійною діяльністю;

2) практична робота. Передбачає пошук матеріалів студентами та їх аналіз і систематизацію. При цьому важливе значення має творчий підхід студентів до виготовлення лепбуку, його естетичне оформлення;

3) презентація результатів. Під час цього етапу студенти представляють виконані роботи, доповідають про отримані результати.

В організації роботи студентів із лепбуком необхідно дотримуватися таких вимог:

- чітка постановка мети і завдань;
- визначення часу для його виготовлення;
- повідомлення критеріїв, за якими оцінюватиметься робота.

Серед критеріїв доцільно розглядати такі:

- повнота викладення інформації;
- грамотність і логічність;
- акуратність, творчість в оформленні.

Отже, організація роботи із лепбуком у процесі формування культури професійного мовлення студентів спеціальності «Початкова освіта» забезпечує узагальнення та застосування знань, створює творчу позитивну атмосферу під час навчання, сприяє реалізації індивідуального підходу, що важливо у становленні мовної особистості майбутніх учителів початкової школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2009. 616 с.
3. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 464 с.
5. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
6. Стрілецька Н. М., Лаврінчук Ю. О., Петренко Н. П. Теоретичні аспекти розробки та використання лепбуку «Я і цифрові пристрої» (інформатична освітня галузь, 2 клас). Молодий вчений. № 5 (69). 2019. С. 453-459.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Київ : Радянська школа, 1988. 304 с.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦИРКОВОЙ ТРУППЫ ТЕАТРА ВНУТРЕННЕЙ МОНГОЛИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА КИТАЯ XX В.

Мэн Янь

*аспирант УО «Белорусский государственный
университет культуры и искусств»,
г. Минск, Беларусь
969113192@qq.com*

*Научный руководитель –
д. искусствоведения, проф. В. П. Прокопцова*

Цирковая труппа Национального художественного театра Внутренней Монголии, ранее известная как Национальная цирковая труппа Внутренней Монголии, была основана в 1960 г. и изначально являлась единственной профессиональной цирковой труппой во всем Автономном районе

Внутренняя Монголия. Данная цирковая труппа переняла традиционное цирковое искусство Китая и национальный колорит, выраженный в оформлении декораций для представлений и костюмов артистов. Благодаря высокопрофессиональным трюкам, артистическому исполнению, а также самобытной национальной музыке цирковая труппа снискала славу зрителей не только в Китае, но и за его пределами.

Цирковое искусство Внутренней Монголии стало формироваться в 1950-е гг. прошлого столетия благодаря совместным усилиям представителей цирковых и акробатических трупп Китая и деятелей циркового искусства Внутренней Монголии. В 1958 г. во Внутреннюю Монголию прибыли 29 артистов и педагогов цирковой труппы Китая [1, с. 27]. Благодаря невероятным усилиям нескольких поколений циркового искусства были достигнуты колоссальные успехи в создании и развитии монгольской школы циркового искусства. 20 августа 2017 г. в г. Хух-Хото был проведен Форум монгольской школы циркового искусства, приуроченный к 70-летию основания Автономного района Внутренняя Монголия [1, с. 27].

С момента своего основания цирковая труппа, выступая на международных и национальных конкурсах с различными классическими программами, завоевывала золотые, серебряные и бронзовые медали, снискав славу не только для Внутренней Монголии, но и для всего Китая в целом. Кроме того, данная цирковая труппа один за другим создала множество цирковых номеров с национальным колоритом, повысив степень узнаваемости монгольской школы циркового искусства во всем мире.

Наиболее известным является цирковой трюк «шесть акробатов подбрасывают ногами монгольские пиалы» (кит. 六人踢碗) или «подбрасывание монгольских пиал на высоких моноциклах (одноколесных велосипедах)» (кит. 高车踢碗), который был создан цирковой труппой Внутренней Монголии и передавался на протяжении восьми поколений цирковых артистов.

Количество артистов, участвующих в трюке, увеличилось от одного до шести, таким образом, появилась визитная карточка монгольской школы циркового искусства: «шесть акробатов подбрасывают ногами монгольские пиалы» (кит. 六人踢碗). В данном представлении искусно переплетены такие элементы монгольской культуры, как монгольские серебряные пиалы, монгольские танцы, национальная одежда, а также традиционный церемониал. 10 марта 2019 года цирковая труппа Национального художественного театра Внутренней Монголии завоевали премию «Золотой медведь» на XII Международном удмуртском фестивале циркового искусства, который проводился в г. Ижевск (Удмуртия, Российская Федерация).

Артистки, одетые в национальные монгольские костюмы, сидя на высоких моноциклах, под аккомпанемент народной музыки выезжают на сцену и обмениваются серебряными чашами, которые находятся у них

на голове или на ноге, перебрасывая их друг другу. Особый восторг у зрителей вызывает трюк высокой степени сложности, когда одна артистка ловит на голову высоко подбрасываемые другими пятью артистками вверх серебряные чаши. А кульминацией всего представления является трюк, когда одна артистка одну за другой себе на голову ловит 28 серебряных чаш, которые бросают другие пять артисток под оглушительные аплодисменты восторженной публики.

Деятельность циркового коллектива характеризует также и цирковое музыкально-танцевальное шоу «Прекрасная Маньчжурия: фантастическое путешествие» (кит. 《情动满洲里——梦幻之旅》) – музыкально-танцевальное шоу, посвященное национальному колориту Маньчжурии. Декорационное оформление отличалось большим разнообразием сменяемых мест действия. На фоне леса, озера Далайнор, городской площади, бескрайней снежной равнины парень с девушкой отправляются в сказочное путешествие через окно в Азию. На своем пути они встречают русалок, призраков и клоунов. В представлении есть русские танцы, монгольские танцы с пиалами и монгольская школа циркового искусства. Высокохудожественное представление в сочетании с песнями и танцами, цирковыми номерами и сценическим искусством предстает перед зрителями во всем своем великолепии и красочности.

Цирковая труппа Национального художественного театра Внутренней Монголии, взяв за основу уникальный колорит циркового искусства Внутренней Монголии, сочетает в своих представлениях разнообразные художественные элементы, такие, как иллюзионизм, цирковое искусство, монгольские песни и танцы. Например, иллюзионный спектакль «Дикий гусь» (кит. 《鸿雁》), созданный в стиле монгольской школы циркового искусства, в 2019 г. был удостоен гранта Китайского национального художественного фонда. А 30 августа 2019 г. состоялась премьера этого иллюзионного спектакля в театре Уланьцзэ (кит. 乌兰恰特) в столице Автономного района Внутренняя Монголия г. Хух-Хото» [2, с. 50].

Спектакль отличается гармоничным соединением монгольской школы циркового искусства, иллюзионизма, а также монгольских национальных песен, танцев и музыки и разделен на 4 части: «Гнездо гусей», «Детство гусей», «Любовь гусей», «Возвращение гусей». Воздушная гимнастика на шелковых лентах, балет на плечах, стойка на руке и другие захватывающие дух цирковые трюки и необыкновенные фокусы в сочетании с эффектным освещением и роскошными декорациями создают необыкновенное впечатление, артисты похожи на расправивших крылья и парящих в воздухе птиц.

Сценические декорации и освещение добавляют красок и колорита всему представлению, в прологе птичье гнездо как занавес из сети добавляет объема всей сцене и производит на зрителей мощное визуальное впечатление. Декорации и освещение отличаются минимализмом, создавая эффект незыблемой отцовской любви. Это представление не только отдает

дань национальной культуре и региональному колориту, но и поднимает на новый уровень монгольскую школу циркового искусства.

Таким образом, для монгольской школы циркового искусства характерно не только отражение традиций народной культуры, но и уникальная манера исполнения, оказавшая влияние на дальнейшее развитие театрального искусства Внутренней Монголии и Китая [3, с. 56].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. 王宏伟·《草原飞花·塞上情韵》·内蒙古：地方协会动态·2017年·С. 27 = Ван, Хунвэй. Летящие лепестки в степи, чудесные рифмы на заставе / Ван Хунвэй // Внутренняя Монголия: Дифан се хуэйдун тай. – 2017. – № 1. – С. 27.
2. 申莉·蒙派杂技魔术情景剧《鸿雁》的情与义·内蒙古：杂技与魔术·2019·№ 5·С. 50–51 = Шэнь, Ли. Настроение и содержание иллюзионного спектакля монгольского цирка «Дикий гусь» / Шэнь Ли // Внутренняя Монголия: Цзацзиюймо шу. – 2019. – №5. – С. 50-51.
3. 徐跃·蒙派杂技耀舞台·内蒙古：实践：思想理论版2018年 № 8·С. 56 = Сюй, Юэ. Арена монгольского цирка / СюйЮэ // Внутренняя Монголия: Ши цзяньсысян ли лунь бань. – 2018. – №8. – С. 56.

PRAGMATYZM UKRAIŃSKIEJ SZTUKI AWANGARDOWEJ NA TLE EUROPEJSKIEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

mgr Moźgin Wiktor

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: 0000-0001-5744-8103

wiktor.mozgin@gmail.com

Opiekun naukowy: prof. UJ dr hab. Radosław Rybkowski

Kierownik Zakładu Kultury Amerykańskiej oraz Dyrektor Instytutu

Amerykanistyki

i Studiów Polonijnych w jednostce Instytut Amerykanistyki i Studiów

Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wprowadzenie

Przełom XIX i XX wieków przeszedł do historii jako czas radykalnych zmian niemal w każdej sferze funkcjonowania człowieka. Wyjątku nie stanowiła również kultura, która w tym okresie uległa ogólnej tendencji transformacji swojej natury. Panujące w Europie przekonanie, że świat jest oparty o ideę kartezjańskiej racjonalności, coraz częściej podlegał redefinicji. W tym okresie kształtuje się nowa kulturowa rzeczywistość, która ma na celu wykreowanieodmiennego od panującego wtenczas paradygmatu. Ferdinand Hodler oraz Arnold Böcklin ustępują miejsce na kulturowej scenie takim twórcom jak Pablo Picasso, Henri

Matisse, czy też Amedeo Modigliani. Następuje przewartościowanie sztuki, która od początku XX wieku nabiera nowego kolorytu, nowych form oraz znaczenia. Zmiany zachodzące w sferze kultury były implikowane ogólniejszą tendencją transformacji świata. Przejawiała się ona poprzez nowe możliwości, które były dostępne wskutek rozwoju naukowego i technologicznego. Ponadto świat zmieniał się pod wpływem nowych ideologii, które kształtowały ówczesną percepcję rzeczywistości. Zwieńczeniem tych posunięć były społeczno-polityczne kataklizmy, przejawiające się w postaci I wojny światowej oraz rewolucji bolszewickiej w Rosji w 1917 roku. Co więcej, zmieniała się nie tylko materialna płaszczyzna światowych procesów, lecz także niematerialna, duchowa. Następową bowiem zmianą narracji odnosząca rozumienie natury człowieka do sfery bardziej abstrakcyjnej oraz subiektywnej. Formułowane są wtenczas teorie przez Zygmunta Freuda, Henriego Bergsona, Friedricha Nietzschego czy też Carla Junga wpływają na powstawanie nowych nurtów w kulturze. Warto wspomnieć w tym kontekście chociażby ten fakt, że w 1922 roku wybitny teoretyk dadaizmu André Breton w oparciu o psychoanalizę Z. Freuda opracował teoretyczne podstawy nowego estetycznego nurtu surrealizmu [1, s. 25-28].

Zmiana paradygmatu w kulturze wpłynęła na to, że pierwsze trzy dekady XX wieku to okres rozkwitu w Europie sztuki awangardowej, stanowiącej jeden z nurtów modernizmu, skierowany na destrukcję tradycyjnych, ogólnie przyjętych oraz akceptowalnych zasad, reguł oraz form. Co więcej, awangardyzm był traktowany jako coś „bardziej nowego” od modernizmu, co całkowicie zrywało z dotychczasowym rozumieniem klasycznej literatury oraz sztuki [2, s. 14-15]. Awangardyzm jest nurtem bardzo złożonym oraz wątpliwym, który łączy i zawiera w sobie produktywne próby znalezienia nowych form oraz nowego spojrzenia na rzeczywistość.

Powszechnie uważa się, że miejscem, gdzie zaczęło się formować zjawisko awangardyzmu był Paryż, który przyciągał do siebie różnych twórców (pisarzy, malarzy, architektów, rzeźbiarzy, itd.). Stolica Francji, a jednocześnie stolica ówczesnej sztuki awangardowej, znalazła się w centrum zainteresowania wielu pisarzy, którzy pragnęli donieść czytelnikowi koloryt oraz istotę tego nowopowstającego nurtu w kulturze. Pisali o tym między innymi Ilja Erenburg w swojej książce *Ludzie. Lata. Życie. 1891-1917 Dzieciństwo i młodość*, jak również Ernest Hemingway w *Ruchomym święcie*, opisując Paryż początku XX wieku jako miejsce narodzin nowego kulturowego świata. Miejscem, gdzie spotykali się przedstawiciele sztuki awangardowej, oraz przedstawiciele innych nurtów, poznając w ten sposób odmienny od ich sposób postrzegania oraz przedstawiania rzeczywistości, była tzw. „pływająca pralnia”, czyli La Bateau-Lavoir – kamienica w paryskiej dzielnicy Montmartre przy ulicy Rue Ravignan pod numerem 13. Współcześnie w tym miejscu nie słychać już głośnych sporów o egzystencjalizmie albo o estetycznych walorach w sztuce, natomiast nadal odczuwa się tam duch awangardyzmu, bowiem w tym budynku zostało rozmieszczone muzeum poświęcone twórcom sztuki awangardowej.

Nie mniej jednak na początku XX wieku La Bateau-Lavoir stanowiło ośrodek geniuszu twórców tamtego czasu. To właśnie w tym miejscu Pablo Picasso namalował słynny obraz *Les Femmes d'Alger (O. J. 'O. J.')* (Panny z Avignon), który jest uważany za przełomowe dzieło nadające początek kubizmowi, jednemu z najbardziej rozpoznawalnych kierunków w sztuce awangardowej [3, s. 11]. La Bateau-Lavoir było także miejscem, które chętnie odwiedzali Henri Matisse, Raoul Dufy, Amedeo Modigliani, Maurice Utrillo, Maria Blanchard, Guillaume Apollinaire, Jean Cocteau, Gustave Coquiot, Paul Fort, André Warnod, Raymond Radiguet, Gertrude Stein, Charles Dullin, Harry Baur, czy też Gaston Modot. Wspomniane osoby stanowią zaledwie nieliczne grono tych, którzy przybywali do Paryża w poszukiwaniu nowych pomysłów oraz sposobów na tworzenie sztuki. Nie mniej jednak w przywołanej narracji pominięty został istotny fakt, bowiem francuska stolica była miejscem, do którego przyjeżdżali różni znakomici twórcy, jednak przed przybyciem tworząc i pozostawiając znaczny dorobek w innych krajach. W tym kontekście, mówiąc o centrum kultury awangardowej, należy przypomnieć także o innych, nie mniej znaczących ośrodkach ówczesnej kultury, które dały światu wybitnych twórców.

Jednym z takich miejsc, które zostało przez wielu zapomniane, jest Ukraina. Warto jednak wprowadzić pewne wyjaśnienie, bowiem rozważania w niniejszej pracy będą dotyczyły ośrodków sztuki awangardowej znajdujących się na obszarze, który zajmuje współczesne państwo ukraińskiego, bowiem polityczno-historyczne perturbacje w XX wieku w znaczącym stopniu wpłynęły na kształt linii demarkacyjnej Ukrainy. Wynika to z faktu, że terytorium ukraińskie, o którym mowa, było podzielone w większości przez Austro-Węgry oraz carską Rosję. Dlatego więc użyty w niniejszej pracy przymiotnik „ukraiński/-a” odnosi się do zjawisk, czyli w danym przypadku ukraińskiej sztuki awangardowej, która rozwijała się na obszarze, który dzisiaj obejmuje państwo ukraińskie. Zatem Ukraina na początku XX wieku odegrała istotną rolę w procesie kształtowania się sztuki awangardowej, a ukraińscy twórcy obok wspomnianych niejednokrotnie Pabla Picassa, Amedeo Modiglianiego, czy też Henriego Matissa, należą do plejady wybitnych awangardowych twórców. Celem niniejszej pracy jest więc przedstawienie ukraińskiej sztuki awangardowej jako konstruktywnej części europejskiego awangardyzmu. Ponadto, zakłada się, iż poprzez wskazanie najważniejszych cech oraz kierunków rozwoju ukraińskiej sztuki awangardowej, będzie możliwe podkreślenie jej znaczenia w państwowotwórczym procesie, który obecnie na szeroką skalę jest realizowany w państwie ukraińskim.

Rozwój ukraińskiej sztuki awangardowej na początku XX wieku

Sformułowanie „ukraiński awangardyzm” zostało po raz pierwszy użyte w roku 1972 przez Andreia Nakova podczas wystawy *Tatlin's Dream*, którą zorganizowano w jednym z kompleksów londyńskiego muzeum. Było to bardzo istotne z punktu widzenia ukraińskiej kultury wydarzenie, bowiem po raz pierwszy światowej publiczności były udostępnione prace Wasyla Jermilowa oraz Ołeksandra Bohomazowa [4, s. 18-20]. Fakt, że wystawa odbyła się w Londynie w roku 1972 miał swoje symboliczne znaczenie, bowiem od 30. lat XX wieku

aż do tego właśnie momentu, ukraińska sztuka awangardowa praktycznie nie istniała w przestrzeni społeczno-kulturowej, gdyż była zakazana przez Związek Radziecki. Co więcej, rozpad komunistycznego imperium na początku lat 90. XX wieku nadal nie sprzyjał wyznaniu dorobku ukraińskiej sztuki awangardowej na światowej arenie. Wynika to z indoktrynującej narracji, która była obecna w Związku Radzieckim, bowiem propagowała ona jedynie osiągnięcie sztuki socrealistycznej. Ukraińska kultura była zdegradowana i nie istniała w oficjalnej przestrzeni przekazu. Następstwem takiego stanu rzeczy było i nadal jest traktowanie osiągnięć ukraińskiej sztuki i literatury jako rosyjskiej/radzieckiej. Aspekt ten podkreśla w swojej pracy Myrośław Popowycz, twierdząc, że ukraiński awangardyzm jest przesiąknięty europejskimi trendami i sposobami postrzegania rzeczywistości, co nie pozwala mówić o jego samoistnieniu w kulturowej przestrzeni świata i jest on częścią rosyjskiej kultury, stanowiącej integralny element europejskiego dziedzictwa [5, s. 521-522]. Z pewnością jest to błędna postawa, i można w tym kontekście zaryzykować hipotezę, że na początku XX wieku to Kijów był wschodnią stolicą sztuki awangardowej i obok Paryża kształtował nowe kierunki rozwoju w kulturze [6, s. 125-126].

Mimo wielu przeszkód współcześnie ukraińska sztuka awangardowa coraz częściej staje się przedmiotem zainteresowania badaczy kultury. W 1990 roku ukazało się fundamentalne dzieło Walentyny Markade opisujące ukraińską przestrzeń kulturową pierwszych trzech dekad XX wieku [7, s. 170-172]. Z kolei już w 1991 roku w Zagrzebiu zostało zorganizowane seminarium, na którym poddano analizie muzealną wystawę *Ukraiński awangardyzm 1910-1930*. Zaprezentowana niej ponad dwieście dzieł sztuki, autorami których było 29 twórców [8, s. 93-94]. Zatem początek lat 90. był przełomowym momentem w badaniach nad ukraińską sztuką awangardową. Od tego czasu następuje powolna redefinicja znaczenia ukraińskiej kultury jako konstruktywnego czynnika wpływającego na kształt kultury europejskiej. Podkreśla się istnienie *stricte* ukraińskiego wkładu w ten proces, a nie odwrotnie, bazującego na przekonaniu, że to ukraiński nurt kultury awangardowej jest produktem europejskiego awangardyzmu.

Wkład ukraińskich twórców awangardowych w rozwój nowych kierunków oraz trendów kulturowych był imponujący. Warto w tym kontekście wspomnieć takich twórców, jak Ołeksandr Archypenko, Ołeksandr Bohomazow, Ołeksandra Ekster, Kazimierz Malewicz, Wasyl Kandyński, Anatolij Petrycki, Dawid Burljuk, czy też Mychajło Bojczuk. Każda ze wspomnianych postaci odcisnęła swój ślad w historii rozwoju europejskiej sztuki awangardowej. Świadczy o tym chociażby fakt, że większość ukraińskich twórców była członkami różnych szkół sztuki awangardowej, porzucanych po całej Europie. Rozwojowi sztuki awangardowej towarzyszyły częste spory pomiędzy poszczególnymi ośrodkami awangardyzmu. Tak, na przykład, istniał spór o to, kto jest prekursorem nurtu abstrakcjonizmu – francuscy czy ukraińscy artyści, bowiem zarówno jedni, jak i drudzy przypisywali sobie prymat w tej dziedzinie. Ale w tej materii racje przemawiają raczej za takimi twórcami jak O. Ekster, O. Bohomazow,

K. Malewicz, czy też W. Kandyński. Wynika to z faktu postrzegania rzeczywistości w bardziej otwarty i abstrakcyjny sposób. Implikacji tego zjawiska należy doszukiwać się w procesach socjalizacji religijnej i przekonania o tym, że nasz umysł jest zdolny postrzegać rzeczy, które nie są bezpośrednio dane odbiorcy. Egzemplifikując dane zjawisko warto odwołać się do religii chrześcijańskiej, która często stanowi wyznacznik pomiędzy zachodnim a wschodnim sposobem myślenia. Zatem katolicyzm odpowiednio jest uważany za pragmatyczny kierunek, który polega na materialnym poszukiwaniu Boga w rzeczach otaczających człowieka. Natomiast w prawosławiu twierdzono, że Boga można znaleźć jedynie wykraczając poza świat materialny. Zauważalne to było już w rosyjskich i ukraińskich działach doby realizmu w sztuce i literaturze [9, s. 99-101].

Spór ten nie był odosobnionym przypadkiem, zwłaszcza w kontekście dalszego rozwoju sztuki awangardowej w Ukrainie. Ten, przywołany powyżej, zaczyna się jeszcze za czasów nurtu realizmu w kulturze. Natomiast warto w tym miejscu wspomnieć konkretne przejawy ukraińskiego awangardyzmu jako konstruktywnego czynnika stanowiącego integralną część nie tylko europejskiego, lecz także światowego awangardyzmu rozwijającego się w pierwszych trzech dekadach XX wieku. Otóż, wielu ukraińskich badaczy awangardy uważa, że pierwsze dzieła, które możemy określić mianem awangardowych powstały w 1912 roku. Były to między innymi prace K. Malewicza „Szlifierka” (ukr. „Точильник”) oraz O. Ekster „Most” (ukr. „Міст (Севр)”) [10, s. 21-26]. Jednak mimo wielu spekulacji na ten temat, warto zaznaczyć, że wskazanie konkretnej daty albo wydarzenia zapoczątkowujących ukraiński awangardyzm, jest praktycznie niemożliwe, bowiem przejawy sztuki awangardowej były zauważalne już kilka lat wcześniej, niż powstanie wspomnianych powyżej dzieł.

W Kijowie w 1908 roku miało miejsce bardzo istotne z punktu widzenia rozwoju sztuki awangardowej wydarzenie, bowiem odbyła się pierwsza wystawa sztuki awangardowej „Łanka” (ukr. „Ланка”). Przedsięwzięcie to wówczas nie zostało jednak obdarzone pozytywnymi komentarzami, a wręcz przeciwnie, zostało skrytykowane, gdyż nie przypadło do gustu dużej rzeszy publiczności [9, s. 97-98]. Nie mniej jednak próby wprowadzenia sztuki awangardowej w sferę kultury nie porzastały jedynie na organizowaniu wystaw. W 1910 roku O. Ekster publikuje w kijowskim czasopiśmie „Sztuka” (ukr. „Мистецтво”) artykuł dotyczący kubizmu, który został uznany przez środowisko artystyczne za wybitne dzieło przedstawiające zasady oraz reguły kształtowania się nowego nurtu. Co więcej, w tymże roku najpierw w Odessie, a następnie w Kijowie, odbywają się pierwsze pokazy sztuki awangardowej, które zbierają bardzo dużą publiczność. „Salon Izdebskiego”, bowiem właśnie taką nazwę nosiło to wydarzenie, stanowił zaprzeczenie dotychczasowych kanonów w sztuce. Nastąpiło zdecydowane przewartościowanie znaczenia formy oraz przestrzeni. Ilja Repin, wybitny rosyjski twórca-realista, odwiedzając tę wystawę sztuki awangardowej, z przerażeniem patrzył na dzieła, które uważał za naruszenie wszystkich znanych kanonów sztuki. Jego reakcja była symboliczna, bowiem stanowiła

potwierdzenie, że nadchodzi nowa epoka, kierująca się swoimi własnymi regułami oraz wartościami [11, s. 19-21]. Znamiennym jednak w kontekście rozważań o ukraińskim awangardyzmie jest fakt, że „Salon Izdebskiego” zorganizowano najpierw w Odessie oraz Kijowie. W kolejnych latach wystawa ta była zorganizowana w Sankt Petersburgu oraz Rydze. Nie mniej jednak, przedstawienie najlepszych ówczesnych dzieł sztuki awangardowej właśnie na ukraińskiej ziemi (*wyj. prz. autorski* – obejmującej współczesny obszar państwa ukraińskiego) świadczyło o niebagatelnym znaczeniu ukraińskich twórców oraz ukraińskiej sztuki awangardowej w kulturowej sferze.

Znaczenie ukraińskiej sztuki awangardowej wzrastało z każdym zorganizowanym wydarzeniem, które cieszyło się dużym zainteresowaniem oraz było głośno komentowane w kołach ówczesnej inteligencji oraz artystów. W roku 1914 O. Ekster, O. Bohomazow, M. Denisow wraz z członkami stowarzyszenia „Sztuka” (*ukr. „Мистецтво”*), funkcjonującego przy Kijowskiej Politechnice, zorganizowali wystawę „Kilce” (*ukr. „Кільце”*), która nadała rozgłosu kijowskiemu środowisku awangardystów [12, s. 130-131]. Praktycznie w tym samym czasie została otwarta inna wystawa – „Salon Kijowski” (*ukr. „Київський салон”*), która w porównaniu do wyżej opisanego przedsięwzięcia była zdecydowanie lepiej przygotowana pod względem organizacyjnym, co miało swój głośny oddźwięk w ówczesnym świecie kultury. Udział w „Salonie Kijowskim” wzięła plejada wybitnych twórców z Polski, Rosji, ale przede wszystkim z Ukrainy. W 1918 roku O. Ekster otwiera szkołę sztuki dekoracyjnej, gdzie tworzy i wykłada podstawy nowej konstruktywnej scenografii. Co więcej, za sprawą tej wybitnej twórczyni w 1919 roku w Odessie zostaje otwarta pierwsza szkoła abstrakcjonizmu, która wykształciła w swoich ścianach nie jednego wybitnego malarza.

Ukraiński awangardyzm to także odrodzony za sprawą Iwana Worony Kijowski Instytut Sztuki. W 1922 roku do nauczania w Instytucie zostaje zaproszony O. Bohomazow, który radykalnie zmienił system nauczania, wprowadzając do programu swoje zasady oraz reguły. Studenci kształcą się w szerokim spektrum tzw. *-izmów* od naturalizmu oraz impresjonizmu, do kubizmu, futuryzmu, suprematyzmu, prymitywizmu oraz ekspresjonizmu. Co więcej znaczenie tego ośrodka wrasta wraz z przyjściem do niego takich wybitnych twórców, jak W. Tatlin, M. Palmow, K. Malewicz, I. Taran, A. Usaczow. Rozwój sztuki awangardowej przez twórców Kijowskiego Instytutu miał tak niebagatelne znaczenie, że okrzyknięto go mianem „kijowskiego kulturowego Bauhausu” [13, s. 371-377].

Z Kijowskim Instytutem ściśle związana jest również postać M. Bojczuka oraz rozwój szkoły „bojczukistów”. Koncepcja rozwoju ukraińskiej sztuki przez niego wypracowana, miała ogromne znaczenie dla ukształtowania się narodowego stylu w kontekście plastycznych idei i światowej sztuki awangardowej. Metoda M. Bojczuka polegała na organicznym połączeniu oraz przeanalizowaniu bizantyjskich korzeni ukraińskiej kultury, jej sztuki ludowej, renesansowych źródeł oraz ówczesnych poszukiwań europejskiego malarstwa

awangardowego. Była to teoretycznie uzasadniona koncepcja, która opierała się na dorobku „nowej sztuki” oraz przewidywała wykorzystanie innych form, tworząc pewnego rodzaju twór syntetyczny. „Bojczukiści” wnieśli odmienne rozumienie monumentalnej sztuki – ich idee były skierowane na połączenie „wysokiej” sztuki z rzeczami codziennego użytku. Stanowiło to pewnego rodzaju *novum* w tamtych czasach. Podstawą estetyki monumentalnego malarstwa szkoły M. Bojczuka było unikanie elementów, które były uważane za nieodpowiednie oraz niepotrzebne. Dzieła „bojczukistów” cechowały się, przede wszystkim, niespotykaną prostotą oraz potężną mocą, którą twórca napełniał swoje obrazy poprzez uwzględnienie najmniejszych szczegółów. Wśród najbardziej uzdolnionych uczniów M. Bojczuka należy wymienić takie postacie, jak W. Sedler, I. Padałka, M. Rokyckij, M. Junak oraz O. Pawłenko [14, s. 9-19].

Znaczenie ukraińskiej sztuki awangardowej w procesie rozwoju europejskiej kultury zaznacza się również poprzez wybitne dzieła ukraińskich twórców. Warto w tym miejscu wspomnieć chociażby „Czarny kwadrat” K. Malewicza, który stanowi jeden z symboli sztuki awangardowej. Interesującym jest fakt, iż zgodnie z założeniem autora, dzieło to podczas każdej wystawy było umieszczane w rogu pomieszczenia, bowiem jest ono traktowane jako ikona, która za zwyczaj w zwykłych wiejskich chatkach była wieszana właśnie w rogu, czyli używając ukraińskiego odnośnika, na tzw. pokuciu. Postać K. Malewicza jest bardzo ciekawa i stanowi przedmiot zainteresowania wielu badaczy na całym świecie [15, s. 27-32]. Inną nie mniej istotną z punktu widzenia historii ukraińskiej awangardy postacią była O. Ekster. Również niejednokrotnie wspomniana w niniejszym artykule twórczyni obcowiała głównie w nurcie kubizmu i futuryzmu. Warto wspomnieć w tym miejscu jej kilka prac, które z pewnością nie oddają istoty dorobku tej wybitnej osoby. Zatem O. Ekster jest autorką takich dzieł, jak „Wazon z wiśniami”, „Miasto w nocy” oraz „Maska”, które jest uważane za jedno z jej najbardziej znanych płócien. Kolejnym przedstawicielem sztuki awangardowej jest D. Burluk. Malarz-futurysta, krytyk literacki oraz teoretyk sztuki. Imponującym jest jego twórczy dorobek, bowiem w ciągu swojego życia namalował ponad 15 tysięcy obrazów. W szeregu wybitnych ukraińskich twórców awangardowych nie mogło zabraknąć również O. Bohomazowa. Wszedł on do historii ukraińskiej kultury jako twórca narodowego kubofuturyzmu. O. Bohomazow za swoją twórczość został okrzyknięty mianem „ukraińskiego Picassa”. Warto wspomnieć w tym kontekście jego obrazy, takie jak „Obraz córki”, czy też „Drwale” [10, s. 34-42]. Kolejnym ukraińskim artystą, który wniósł znaczący wkład w rozwój sztuki awangardowej jest O. Archypenko, uważany za twórcę kubizmu w rzeźbiarstwie. W związku z represjami ze strony władzy musiał wyemigrować do Stanów Zjednoczonych, gdzie tworzył do końca swojego życia. O. Archypenko jest twórcą rzeźby mechanicznej oraz pierwszą osobą, która wykorzystwała próżnię rzeźby jako dodatkową formę. Jego dorobek jest imponujący, ale warto w kontekście niniejszego artykułu wspomnieć jego rzeźbę „Kobieta, która idzie”, dobitnie wskazującą na styl oraz idee autora, które

zakładał w każdym swoim dziele. I wreszcie, Anatol Petrycki – ukraiński twórca awangardowy, który skupiał się nie tylko na malowaniu obrazów ale także na tworzeniu scenografii teatralnych. Do jego najbardziej znanych prac należą „Ekscentryczny taniec” oraz „Stary niewolnik” [16, s. 91-99].

Wspomniani ukraińscy twórcy sztuki awangardowej rzecz jasna nie stanowią wyczerpującej listy. Nie mniej jednak K. Malewicz, O. Ekster, O. Bohomazow, M. Bojczuk, D. Burluk, O. Archypenko oraz A. Petrycki to filary nie tylko ukraińskiej kultury początku XX wieku, lecz prekursorzy światowej sztuki awangardowej. Warto jednak pamiętać, że sfera kultury była mocno związana z życiem politycznym oraz społecznym. Sztuka awangardowa, łamiąca wszelakie normy oraz wartości, nie zawsze była akceptowana przez rządzących. Jest to istotny aspekt, który wpłynął między innymi na to, że wielu wybitnych ukraińskich twórców było zmuszonych do opuszczenia ukraińskich ośrodków kulturowych i kontynuacji swojej pracy w innych krajach.

Polityczny aspekt istnienia sztuki awangardowej w Ukrainie

W pierwszych trzech dekadach XX wieku w Ukrainie funkcjonowało wiele kulturowych organizacji. Właśnie poprzez instytucjonalny aspekt ukraińscy twórcy mogli uzyskać aprobatę rządzących na swoje działanie. W Kijowie, Odessie, Charkowie istniały organizacje zraszające wybitnych artystów. Najbardziej liczna oraz znacząca była Ukraińska organizacja sztuki rewolucyjnej (*ukr.* Асоціація революційного мистецтва України - АРМУ), która prężnie działała w latach 1925-1932. Członkami tej instytucji byli wybitni ukraińscy twórcy, wśród których warto wymienić między innymi O. Bohomazowa, M. Azowskiego, M. Bojczuka, W. Kasiana, O. Pawlenko, I. Padałko, W. Palmowa, O. Hwostenka-Hwostowa. Instytucjonalny charakter działalności stanowił dla wielu artystów możliwość tworzenia w ogóle, bowiem pod szyldem tej instytucji udawało się organizować wystawy oraz inne przedsięwzięcia kulturowe. Nie mniej jednak nie trwało to zbyt długo, gdyż rodzaj sztuki prezentowanej przez przedstawicieli tego ugrupowania podążał w innym kierunku, aniżeli oficjalna wersja kulturowego rozwoju forsowana przez władze. Zakładano odgórnie, iż sztuka w Związku Radzieckim powinna opierać się o zasady krytycznego realizmu oraz realizmu socjalistycznego (soerealizmu). Przedstawiciele АРМУ byli prekursorami sztuki awangardowej, która odchodziła od kanonu proponowanego przez struktury władzy. Co więcej, członkowie tej organizacji nie zgadzali się na kontrolę swojej działalności przez kulturowe środowisko Rosji. Pragnęli być niezależni w tym, co robią i jak robią. АРМУ od samego początku stało na pozycji, że jej członkowie to ukraińscy, a nie rosyjscy twórcy, w ten sposób podkreślając swoją przynależność do szeroko rozumianej ukraińskiej sfery kultury [10, s. 49-50].

Pod koniec trzeciej dekady XX wieku w Ukrainie istniało ponad 200 organizacji zraszających awangardowych twórców oraz tradycjonalistów, którzy popierali poczynania twórców „nowej” sztuki, zwłaszcza w kontekście sprzeciwu wobec narracji rządzących. Instytucją, która również zasługuje na szczególną uwagę jest Ukraińska organizacja współczesnych twórców (*ukr.*

Об'єднання сучасних митців України – ОСМУ). Zrzeszała ona między innymi takich artystów jak I. Beklemi, W. Palmow, A. Petrycki, D. Szawkin. Większość z nich przed przystąpieniem do ОСМУ należała do Ukraińskiej organizacji sztuki rewolucyjnej. Przyczyną, poprzez którą nastąpiło ich odejście, było zbyt silne przywiązanie się do europejskich tendencji w sztuce. Radzieckie władze umiejętnie wykorzystywały ten aspekt, twierdząc, że przedstawiciele ОСМУ poprzez wyraźną implementację europejskich wzorców, popierały burżuazyjną materię społeczeństwa, które podąża w kierunku degradacji oraz upadku.

Istniała również Organizacja malarzy Czerwonej Ukrainy (*ukr.* Асоціація іїхудожниківЧервоноїУкраїни – АХЧУ), której członkowie byli podzieleni w aspekcie popierania postulatów głoszonych przez radziecką władzę. Nie mniej jednak jeden z inicjatorów tego ugrupowania J. Mychajliw prezentował odmienny od pozostałych członków sposób tworzenia swoich dzieł. Ciekawym faktem jest to, że po dziś dzień istnieje wiele spekulacji dotyczących jego stylu oraz idei, którymi się kierował w swojej pracy. Wieloaspektowość twórczości J. Mychajliwa była również przedmiotem szczególnego zainteresowania ze strony ówczesnej władzy, bowiem wyrażał on różnego rodzaju społeczne oraz polityczne wydarzenia za pomocą odpowiednich symboli. Ten symbolizm po 1925 roku przejawiał się praktycznie w każdym jego dziele. Podkreślając ten aspekt twórczości J. Mychajliwa, warto wspomnieć o jego obrazie „Sztuka w kajdanach” (*ukr.* „Закуте мистецтво”), które stanowiło reakcję na stan, w jakim znajdowała się ówczesna sztuka. Jego małżonka, w strachu za odpowiedzialność, którą mógłby ponieść jej mąż za to dzieło, zmieniła kolor namalowanego na obrazie łańcucha w ten sposób, żeby on się zlewał z kolorem drzewa, które okuwał [17, s. 28-31; s. 121-124].

Stawianie akcentu na ukraińskości rozwoju sfery kulturowej w szybkim tempie przyczyniła się do represji oraz zakazów skierowanych przeciwko twórcom awangardowym. Zrozumiałym stał się fakt, że sztuka awangardowa w porewolucyjnym systemie politycznym nie będzie akceptowana przez rządzących, którzy podążali w kierunku ideologizacji sfery kultury. Co więcej, podkreślano potrzebę w umasowieniu kultury, która byłaby skutecznym narzędziem w ręku Komunistycznej Partii. W 1932 roku KC KPZR wydał rozporządzenie o reorganizacji wszystkich dotychczasowych instytucji kultury, tym samym zabraniając działalności organizacjom, które nie działały zgodnie z zasadami realnego socjalizmu. Doktryna socrealizmu wygłoszona przez A. Żdanowa na I Zjednoczonym Kongresie Pisarzy potwierdziła stanowisko oraz politykę Związku Radzieckiego w sferze kultury [10, s. 51]. A przyjście do władzy Józefa Stalina zwiastowało nieuniknioną tragedię kulturowej destrukcji dotychczasowego systemu. Warto wspomnieć w tym kontekście chociażby całkowite zniszczenie prac szkoły „bojczukistów”, które miały niebagatelne znaczenie w procesie rozwoju sztuki awangardowej na ukraińskich ziemiach [18, s. 203-204].

Zakończenie

Ukraińska sztuka awangardowa stanowi konstruktywny element

europejskiej kultury. Twórczość ukraińskich artystów ma istotne znaczenie w kontekście kształtowania się nowych zasad oraz wartości, którymi rządziła się sztuka i literatura w pierwszych trzech dekadach XX wieku. K. Malewicz, O. Ekster, A. Petrycki, O. Bohomazow, M. Bojczuk, D. Burluk to zaledwie kilka znakomitych twórców z całej plejady ukraińskich awangardystów tworzących na początku XX wieku. Ich dzieła dzisiaj cieszą się ogromną popularnością i stanowią niezaprzeczalną część światowego dziedzictwa kultury. Nie mniej jednak początek 30. lat odznaczył się brakiem zrozumienia dla sztuki awangardowej i wprowadzeniem w społeczno-kulturową rzeczywistość zasad socjalistycznego realizmu, który zastąpił wszystkie dotychczasowe nurty w kulturze. Socrealizm odgrywał indoktrynującą rolę, a umasowienie procesów kulturowych było skutecznym narzędziem wykorzystywanym przez komunistyczne władze dążące do sprawowania kontroli nad społeczeństwem. Bezrefleksyjność społeczna oraz brak jakichkolwiek zasad umożliwiających krytykę tych poczynań wpłynęła na to, że ukraińska sztuka awangardowa zniknęła z kulturowej sceny na kilkadziesiąt lat.

Współcześnie w świecie postmodernistycznym, gdzie każdy człowiek kieruje się własnymi wartościami i ideami, sztuka awangardowa przybrała inną postać. W latach 60. i 70. XX wieku nonkonformiści starali się naśladować kanony sztuki awangardowej. Natomiast dzisiaj, jeśli mówimy o awangardzie, to raczej w jej historycznym znaczeniu. Nie mniej jednak jest to podstawa obowiązujących dzisiaj trendów w sztuce. Państwo ukraińskie w tym kontekście realizuje nieprzemysłaną i nieskuteczną politykę. W tej materii bowiem istotnym jest pielęgnowanie pamięci o twórcach awangardowych oraz ich dorobku, a stan polityki kulturowej w Ukrainie, sięgającej po zdobycie sztuki awangardowej z początku XX wieku, nie jest na należyтым poziomie. Dzisiaj w obwodzie charkowskim w wiosce Parchomiwka znajduje się muzeum awangardyzmu, w którym są umieszczone dzieła Kazimierza Malewicza, Henriego Matissa, czy też Pabla Picassa. Największym błędem jest fakt, że miejsce to jest praktycznie zapomniane, a instytucje odpowiadające za ochronę dziedzictwa kulturowego, nie przydzielają tego typu muzeach należytej uwagi. Dlatego więc istotnym z punktu widzenia polityki kulturowej państwa ukraińskiego jest z jednej strony wzmoczenie starań o powrót awangardowych dzieł sztuki do Ukrainy, z drugiej zaś – pielęgnowanie z należyтą uwagą tych twórców, które już są. Przyczyni się to niewątpliwie do zbudowania silnej pozycji na światowej scenie kultury. Implikacją tego zjawiska będzie również kulturowy konstruktywizm, który poprzez przywrócenie pamięci dziedzictwu narodowemu, będzie wpływał na proces narodotwórczy, niezbędny z perspektywy współczesnego państwa ukraińskiego.

BIBLIOGRAFIA:

[1] Ważyk A., *Surrealizm. Teoria i praktyka literacka. Antologia*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1976.

[2] Kluszczyński R. W., *Awangarda – rozważania teoretyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997.

[3] Kelley T., *Pablo Picasso: Breaking All the Rules*, Published by Grosset & Dunlap, New

York 2002.

[4] Nakov A., *Tatlin's Dream: Russian Suprematist and Constructivist Art 1910-1923*, Fischer Fine Art Limited, London 1974.

[5] Попович М., *Нарис історії культури України*, Київ 1999.

[6] Канишина Н.М., *Синтез національних та західноєвропейських ідей в українському авангарді першої третини ХХ століття*, „Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки”, nr 2/1996.

[7] Маркаде В., *Українське мистецтво ХХ ст. і Західна Європа*, „Всесвіт”, nr 7/1990.

[8] Коляструк О. А., *Український авангард як європейське явище*, [w:] *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*, Вип. 6. Серія: Історія, red. П.С. Григорчука, Вінниця 2003.

[9] Коляструк О.А., *До історії українського авангардного мистецтва*, [w:] *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*, Вип. 4. Серія: Історія, red. П.С. Григорчука, Вінниця 2002.

[10] Сидоренко В., *Візуальне мистецтво. Від авангардних зрушень до новітніх спрямувань*, Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України, Київ 2008.

[11] Канишина Н.М., *Український авангард у європейській мистецькій революції ХХ століття*, „Науковий вісник ВДУ”, nr 11/1997.

[12] Канишина Н.М., *Синтез національних та західноєвропейських ідей в українському художньому авангарді першої третини ХХ століття*, „Науковий вісник Волинського державного університету”, nr 2/1996.

[13] Врона І., *Мої спогади про Володимира Євграфовича Татліна. Український авангард 1910-1930 років*, Київ 1996.

[14] Соколюк Л., *Михайло Бойчук та його школа*, Харків 2014.

[15] Andreeva E., *Kazimir Malevich. Black Square*, ArcaPublisher, St. Petersburg 2018.

[16] Горбачов Д., *На карті українського авангарду, Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст.*, Київ 2000.

[17] П'ядик Ю., *Юхим Михайлів: Життя і творчість*, Київ 2004.

[18] Соколюк Л., *Графіка бойчукістів*, Харків 2002.

MATERIALNY WYMIAR PAMIĘCI I STRATEGIE KSZTAŁTOWANIA PAMIĘCI ZBIOROWEJ W PERSPEKTYWIE PAMIĘCI SKONFLIKTOWANYCH

Moroz Anna,

magister socjologii

Doktorantka na Wydziale Historyczno-Socjologicznym,

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

anna.moroz@tlen.pl

Upamiętnianie

Fentress i Wickham definiują upamiętnienie (commemoration) jako działanie (action) polegające na mówieniu, bądź pisanii o wspomnieniach, jak również formalne odtwarzanie (re-enactment) przeszłości” [1, s.22]. Jak twierdzi

Radosław Poczykowski, przez termin ten są rozumiane dwie równe rzeczy, po pierwsze „czynność będąca emanacją czy konsekwencją procesu mentalnego, jakim jest wspomnianie, po drugie, szczególny rodzaj społecznego, zbiorowego rytuału, polegającego na celebrowaniu przeszłych wydarzeń” [2, s.30].

W nawiązaniu do tego, „upamiętnianie” lub też „zjawisko upamiętniania” można rozpatrywać, jako podstawowy i zasadniczy element, na którym osadza się pamięć zbiorowa, a wręcz jest to jej fundamentalny przejaw. Z tego też powodu o zmianach zachodzących w obrębie pamięci zbiorowej – np. żywotności, ciągłości – można wnioskować za pośrednictwem zewnętrznych, widocznych elementów, które są związane z formami upamiętniania. Mam tu na myśli upamiętnianie poprzez tekst – książki, broszury itp.; rytualne działania – spotkania, wystawy itp., obiekty – tablice, obrazy, pomniki itp.

Wydaje się, że właśnie w przypadku pomników sprawa jest bardziej skomplikowana, bowiem jak twierdzi Marta Duch-Dyngosz „Budowanie pomnika nigdy nie jest niewinne i bezinteresowne. W brązie zastyga przeszłość, nie taka, jaka była, ale jej wizerunek – najwięcej mówi on o tych, którzy go uprawomocniają” [3]. Można przyjąć, że pomniki tworzą dyskurs publiczny, są narzędziem upamiętnienia, a więc pożądanymi przez władzę interpretacji przeszłości; są to materialne artefakty symbolicznych systemów. Perswazyjność przekazu komunikacyjnego pomników polega – jak pisze Nijakowski – na ich permanentnej obecności w lokalnej przestrzeni fizycznej: „Obecność pomników jako stałych elementów sprawia, że wzrastające pokolenie włącza je w swój świat codzienności. I jeżeli nie towarzyszy temu narzucanie przez znaczących innych negatywnego stosunku do pomnika i jego treści, to młody człowiek zinternalizuje przynajmniej obecność danej interpretacji historii, jeżeli nie samą interpretację” [4, s. 83].

Kto ma problemy z upamiętnianiem?

Zmiana ustrojowa spowodowała – przynajmniej częściowo – odrzucenie peerelowskiego kanonu pamięci, co wyraża się m.in. w nadawaniu nowych patronów ulicom i szkołom, oraz likwidacji jednych pomników i wznoszeniu innych, upamiętniających wydarzenia i postacie istotne dla legitymizacji nowego ładu. Pomniki jednak nie przestały być polem konfliktu, zmienił się jedynie jego charakter. Lech Nijakowski mówi o „fatalnej sile kamienia”, jak twierdzi: „Pomnik jawi się jako jeden z wielu materialnych korelatów kultury narodowej”, jako symbol „wartości rdzennych, integrujących społeczeństwo. Tymczasem pomnik często staje się przyczyną animozji i konfliktów etnicznych i narodowych. Jest nie tylko znakiem podzielanych wartości, ale także symbolem rozdarcia społeczeństwa, na wrogie wspólnoty pamięci” [5, s. 33].

Pomniki są stawiane na cmentarzach i poza nimi, często inicjatywa ich wzniesienia ma charakter nielegalny i wywołuje ostry konflikt, zwłaszcza między mniejszością narodową, a miejscowymi Polakami oraz władzami lokalnymi. W wielu wypadkach treść napisu na pomniku wymaga negocjacji i wypracowania

wersji możliwej do zaakceptowania przez obie strony sporu [6, s. 66].

Takie konflikty są nieuniknione, jak ujmuje to Sławomir Łodziński – są one walką polskiej większości i zamieszkujących Polskę mniejszości narodowych o interpretację ich wspólnej historii [9, s.191]. Potwierdzają to badania przytaczane przez Barbarę Szacką [6, s.66], jak pisze: respondenci pytani o to, czy powinno się pozwalać mniejszościom narodowym mieszkającym w Polsce na wznoszenie pomników upamiętniających ważne dla nich postaci i wydarzenia, wybrali następujące odpowiedzi: „nie” i „raczej nie” 20,3 % w próbie ludzi z wyższym wykształceniem i 29,6% w próbie ogólnej; „tak”, bez ograniczeń odpowiednio 10,7 i 8,6%; natomiast najwięcej zwolenników zyskała odpowiedź: „tak, ale pod warunkiem, że pomnik nie wyraża treści sprzecznych z interesami Polski”, 64,6 i 51,9 %.

Powyższe potwierdza, że materialne formy upamiętniania – elementy w przestrzeni fizycznej – mogą i nierzadko stają się przyczyną animozji i konfliktów etnicznych i narodowych, dzielą społeczeństwo na wrogie wspólnoty pamięci. Jest to widoczne tym bardziej, jeśli jedną ze stron konfliktu jest mniejszość narodowa. W takim wypadku, bardzo często próba upamiętniania staje się problematyczna, ponieważ wizja przeszłości reprezentowana przez mniejszość etniczną / narodową jest niezgodna z ukonstytuowaną przez większość dominującą w narodzie polskim, który możemy uznać za grupę dominującą, reprezentującą główny nurt kultury, dążącą do stanu „monopolu” jej pamięci.

W efekcie grupa mniejszościowa napotyka problemy z postawieniem pomnika czy wmurowaniem tablicy pamiątkowej, ponieważ pamięć tej grupy jest w mniejszym stopniu „dopuszczana” w dyskursie publicznym. Powodem tego jest potencjalne „delegitymizowanie” pamięci oficjalnej, co z perspektywy państwowej czy też ogólnonarodowej jest niedopuszczalne.

Generalizując, legitymizacja istniejących współcześnie porządków politycznych, społecznych, kulturowych jest jedną z podstawowych funkcji pamięci zbiorowej. W tym kontekście czas jest źródłem prawomocności, tzn. polityczna interpretacja czasu jest nieodłącznie związana z samą organizacją państwową, która rości sobie prawo co ma być pamiętane i jak ma być interpretowany okres czasu od odległej przeszłości do teraźniejszości [6 s. 55]. Coraz więcej państw prowadzi mniej lub bardziej świadomą politykę historyczną, wspierając swoim autorytetem i środkami materialnymi konkretne interpretacje historii. W przekazywaniu pamięci przeszłości państwo ma uprzywilejowaną pozycję – tym bardziej, im mniej jest demokratyczne, upowszechnia się wersję pamięci o dziejach kraju, wydarzeniach z przeszłości dogodną dla władz; decyduje się jakie rocznice mają być świętowane, i komu stawiać pomniki. Historia oficjalna, jak samo państwo pozostaje formą dominacji nad społeczeństwem.

Konflikty pamięci

Pomimo wyżej wymienionej dominującej roli państwa, jeśli chodzi o podtrzymywanie konkretnej wizji przeszłości, nie ulega wątpliwości, że

społeczeństwo tworzą zbiorowości podzielające różne wizje przeszłości; zbiorowości należące do różnych wspólnot pamięci (np. mniejszości narodowe), które często dzielą wizję przeszłości różną od powszechnie dominującej. Istnienie wielu, często wykluczających się pamięci zbiorowych powoduje, że różne zbiorowości wchodzą ze sobą w konflikt, którego przedmiotem jest interpretacja przeszłych wydarzeń. Jak ujmuje to Radosław Poczykowski „U podłoża wielu konfliktów, zwłaszcza tych najkrwawszych, leży często poczucie krzywdy, niezabliźnione rany z przeszłości. Honor, duma narodowa, pragnienie przywrócenia sprawiedliwości, wszystkie te społecznie konstruowane sentymenty mogą być objaśnione w obrębie kultury danej grupy jedynie przez odwołanie się do jej pamięci” [2, s.83].

Występujące konflikty pamięci, mimo zasadniczych różnic na tle kulturowym czy historycznym, mają charakter uniwersalny. Są skupione wokół jednego lub kilku miejsc pamięci – zbiorowości w kontekście swojej historii, kultury, bieżącej polityki mogą różnie odczytywać znaczenie danego symbolu, postaci, obiektu. Ponadto, konflikty pamięci są podstawą konfliktów politycznych, etnicznych lub religijnych, w wyniku czego dochodzi np. do wojen czy ludobójstw, u podstaw których leży poczucie historycznej krzywdy. Bariery nie stanowi nawet czas, ponieważ konflikty pamięci często odradzają się po długim okresie uśpienia.

Im bardziej podtrzymywana przez daną grupę wizja przeszłości i jej upamiętnianie są niezgodne z obrazem i upamiętnieniem przeszłości innej grupy, tym silniej zbiorowość ta integruje się wokół tej wizji przeszłości, budowanej w opozycji do reprezentacji innych grup. Nacisk jest tutaj kładziony na współczesność, gdyż różni autorzy akcentują fakt, że potężny ogarniający cały świat ruch wyzwala się i emancypacji narodów, narodowości, grup, a nawet jednostek powoduje szybkie wyłaniania się najrozmaitszych form pamięci grup mniejszościowych, dla których odzyskanie własnej przeszłości stanowi integralną część afirmacji własnej tożsamości. „Walki mniejszości o ich prawa w coraz większym stopniu dotyczą pamięci zbiorowej, wykluczeń z niej i jej różnych tabu (my powiedzielibyśmy »białych plam«) co wiąże się z poszukiwaniem tożsamości w sytuacji ponowoczesnego rozpadu, czy też korozji dotychczasowego, tożsamościowego ładu” [6, s. 47].

Potwierdza to tezę, że konflikty o pamięć mogą także występować między odmiennymi wspólnotami pamięci zróżnicowanego społeczeństwa, dopominającymi się o uwzględnienie ich pamięci przeszłości w obrazie dziejów większej wspólnoty społeczno-politycznej, której są częścią, a tym samym o legitymizację własnej odrębności w jej ramach.

Paweł Kubicki podkreśla, że „w Polsce kwestia wielokulturowości przybrała odmienny charakter: nie dotyczy regulowania wzajemnych stosunków społecznych, ale pamięci zbiorowej” [7, s. 56], a to dlatego, że choć współcześnie Polską jest krajem homogenicznym na tle Europy, to jednak w jej historii kumuluje się pamięć wielu różnych grup i kultur, które albo całkiem zniknęły z krajobrazu Polski, albo też nie są już tak widoczne jak wcześniej.

Strategie kształtowania pamięci zbiorowych

O ile na samym początku podkreślona została rola upamiętniania z naciskiem na fizyczność, tj. materialne formy upamiętnienia za pośrednictwem np. pomników, o tyle formą upamiętniania i przekazu pamięci jest również sama narracja, będąca w swej istocie niematerialnym przekazem treści. Nie można jej utożsamiać z czystym przekazem historycznym, bowiem jest ona raczej wynikiem kształtowania pamięci zbiorowej.

Lech Nijakowski w tekście zatytułowanym „Kiedy krwawa plama staje się białą. Polityka pamięci związana z masakrami w XX w.” [8], opisując tragiczne wydarzenia związane z masakrami i czystkami etnicznymi wskazuje, że zarówno ich sprawcy jak i ofiary uruchamiają strategie, które pomagają im poradzić sobie z okolicznościami i skutkami tychże zająć. Wymienione przez Nijakowskiego strategie zdają się być uniwersalne, jeśli chodzi o kształtowanie świadomości i kreowanie pamięci zbiorowej, gdyż w przypadku konfliktów pamięci, przynajmniej jedna ze stron zawsze czuje się pokrzywdzona.

Pierwszą strategią, którą opisuje Nijakowski, jest „zaprzeczanie faktom i minimalizacja”, która jest rozpatrywana jako pierwsza ze „strategii sprawców”. Jej radykalną wersją jest całkowite milczenie i zacieranie śladów, zaś współczesną – „zagadywanie”: przeinaczanie faktów, odmienne ich interpretowanie, powoływanie własnych świadków. Można ona również występować w formie minimalizacji skali wydarzeń: jest się gotowym uznać fakt masakry, czystki etnicznej, ale pomniejsza się jego skalę i zasięg terytorialny.

Kolejną wymienioną strategią jest „eksterioryzacja/ekspulsja”, gdzie odpowiedzialność za zbrodnię można przerzucić na innych. Wariantem tej strategii jest ekspulsja tych członków wspólnoty narodowej, którzy popełnili jakies zbrodnie.

Strategia „dyskursywna” sprowadza się do pomniejszania liczby ofiar, nie wspominaniu o jakichkolwiek ofiarach jak też lekceważeniu – jest to tożsame z pozbawianiem pamięci osób skrzywdzonych.

W dalszej części Nijakowski pisze o „racjonalizacji”. Strategia ta nie wypiera zbrodniczego zdarzenia; występuje ona w dwóch wariantach. Pierwszy to racjonalizacja przez ukazanie, że sprawcy zostali zmuszeni przez okoliczności do zbrodniczego czynu, gdyż „w ludzkich warunkach” nie dopuściliby się naganego działania: determinujące są tu okoliczności. Druga opcja to racjonalizacja połączona z pochwałą: dokonano masakry, ale była ona konieczna, ponieważ, zapobiegła większemu złu; była nieunikniona w zastanych okolicznościach. Obie strategie racjonalizacji mają cechy wspólne. Nawet pochwalane represje są bowiem zawsze z winy ofiary, która swymi działaniami wymusiła taką reakcję na moralnie czystym sprawcy. Ofiara jest zatem winna podwójnie – szkodzi danemu państwu i narodowi, a ponadto zmusza tragicznego bohatera do zbrukania się w imię wyższego dobra.

Powyższe strategie, jak wyżej, można określić mianem „strategii sprawców”, niemniej analogicznie i dla równowagi współwystępują z nimi

„strategie ofiar”. Jedną z nich jest np. „demonizacja sprawcy zbrodni”, czyli przedstawienie sprawcy jako postaci demonicznej, „gotowej do zbrodni, których to okrucieństw samo wyobrażenie paraliżuje zwykłych ludzi” [8, s. 184]. Inną, dość nietypową, jest „utożsamienie ze sprawcą”: pamięć ofiar zostaje tu przekształcona w ten sposób, że czują się oni częścią wspólnoty sprawców, lub sytuują się poza tym sporem.

O podobnych sposobach kształtowania pamięci wspomina również Barbara Szacka [6, s. 29], odnosząc się w swoich dywagacjach do Roya F. Baumaistera i Stephena Hastingsa, którzy napisali rozprawkę „Przeinaczenia pamięci zbiorowej: jak grupy się samooszukują i schlebiają sobie”. Szacka przytacza sposoby przekształcania pamięci, które w swej istocie często są zbieżne ze strategiami, które przedstawił Nijakowski. Wymienia one kolejno: „pomijanie” – selektywne przemilczanie niektórych nieprzyjemnych faktów; „fałszowanie” – twierdzenie, że miało miejsce coś, czego nigdy nie było; „wyolbrzymianie i upiększanie” – nadawanie wielkiej rangi (np. narodowego mitu) pewnym wydarzeniom historycznym często mało znaczącym; „wiązanie *versus* odrywanie”, czyli manipulowanie związkami – każde wydarzenie ma zwykle wiele przyczyn, dlatego skupiając uwagę na jednym z nich i pomijając inne można nie przeczyć faktom, albo stronniczo je interpretować; „obwinianie nieprzyjaciół” – podkreślanie domniemanej winy i nieprawości nieprzyjaciół przy pomniejszaniu własnych przewinień); „zrzucanie winy na okoliczności”; „konstruowanie kontekstu” gdzie „historyczne wydarzenia usytuowane są w poplątanej sieci powiązanych ze sobą uwarunkowań, przyczyn i skutków. Pamięć zbiorowa redukuje je i sprowadza do prostych wyjaśnień. Uwypukla wybiórczo ten albo inny splot okoliczności i sytuuje wydarzenia w takim kontekście, aby ich obraz sprzyjał pozytywnemu wizerunkowi grupy” [6, s.30].

Podsumowanie

Zarówno upamiętnianie jak i sposoby kształtowania pamięci zbiorowej są elementami walki o pamięć, tak teraz jak i wcześniej. Już w dawnych społecznościach lokalnych pamięć była źródłem władzy, jak też regulatorem zachowań oraz sposobem kontroli indywidualnych i zbiorowych zobowiązań. Z czasem, wraz z upowszechnieniem się pisma, jedne zapisy należało chronić, inne niszczyć lub skazywać na zapomnienie. Niszczenie ksiązek, cenzurowanie ich lub wyklinanie było zawsze świadectwem niepokoju o trwałość jednoznacznego przekazu, elementem walki o „właściwą” pamięć zbiorową, o poprawność ideologiczną, którą zakłócić mogła mała wzmianka o alternatywnych rozwiązaniach fundamentalnych kwestii. Możemy uznać, że w obecnej sytuacji państwa i narody tracą monopol kontroli nad pamięcią jednostek i wspólnot, a właśnie „jednostki i wspólnoty lokalne tworzą alternatywne, zindywidualizowane wersje pamięci” [7, s. 57]. Wpływ na to ma desakralizacja państwa narodowego i proces demokratyzacji pamięci (odzyskuje ona polifoniczność, pojawiają się „przeciwhistorie”), zaś obok wzrostu znaczenia

tożsamości międzynarodowych mamy do czynienia z uaktywnieniem ruchów odtwarzających tożsamości regionalne i lokalne i analogicznie – odtwarzających regionalne i lokalne pamięci.

LITERATURA

1. Fentress J., Wickham Ch: *Social Memory*, Blacwell, Cambridge MA 1992.
2. Poczykowski R.: *Lokalny wymiar pamięci. Pamięć społeczna i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*. Praca doktorska w zakresie socjologii, napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Andrzeja Sadowskiego, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2010.
3. Duch-Dyngosz M.: *Nie ma prostych prawd*, „Znak” 2012, nr 683 (<http://www miesiecznik.znak.com.pl/6832012-marta-duch-dyngosznie-ma-prostych-prawd/>).
4. Nijakowski L.: *Domeny symboliczne. O Znaczeniu pomników w przestrzeni dominacji symbolicznej na przykładzie Śląska*, „Kultura i Społeczeństwo” 2001, nr 3-4.
5. Nijakowski L.: *Spory i konflikty o pomniki i tablice mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim – perspektywa socjologiczna*, w: idem, J. Szteliga (red.): *Informator o spornych pomnikach niemieckich na Śląsku Opolskim*, Opolskie Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju Myśli Lewicowej, Samorządności Lokalnej Demokratycznego Państwa Prawa „Dla Przyszłości”, Opole – Warszawa 2005.
6. Szacka B.: *Czas przeszły, pamięć, mit*, Scholar, Warszawa 2006.
7. Kubicki P.: *Pomiędzy pamięcią a historią. Polskie miasta wobec wielokulturowego dziedzictwa*, „Pogranicze. Studia socjologiczne” 2012, Tom XX.
8. Nijakowski L.: *Kiedy krwawa plama staje się białą. Polityka pamięci związana z masakrami w XX wieku*, w: A. Szpociński (red.): *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*, Scholar, Warszawa 2009, ss. 167-192.
9. Łodziński S.: *Battles for monuments and memory: Controversies about the national minorities. Places of commemoration In Poland after 1989*, w: J. Mucha (red.): *Dominant Culture as a Foreign Culture: Dominant Groups In the Eses of Minorities*, Columbia University Press, New York 1999.

WYMIARY KULTUR NARODOWYCH GEERTA HOFSTEDE I ICH ROLA W ANALIZIE KULTUR

Marcin Ogrodnik,

Student Akademii Ignatianum w Krakowie

ogrodnik.mr@gmail.com

Promotor -

dr Ewa Justyna Chłap-Nowak

Wprowadzenie:

W latach 1968-1972 holenderski psycholog społeczny Geert Hofstede przeprowadził badania wśród pracowników międzynarodowej korporacji IBM. Ich głównym celem było uzyskanie odpowiedzi na pytanie dotyczące źródła różnic występujących między wydajnością pracowników nie tylko na szczeblu jednostkowym ale również organizacyjnym. Początkowo uważano, że znaczący wpływ na badany problem ma kultura organizacyjna danego oddziału firmy. Jako główną metodę badawczą wybrano ankietę, wykorzystując narzędzie, jakim jest kwestionariusz. Wnikąło to również z ukierunkowania badań na pozyskanie danych ilościowych podlegających opracowaniu statycznemu. Pytania zawarte we wspomnianym kwestionariuszu były zorientowane na poznanie stosunku pracowników firmy do problemów uznanych przez amerykańskiego socjologa Alexa Inkelsa oraz psychologa Daniela Levinsona *za uniwersalne dla całego świata, znaczące dla funkcjonowania społeczeństw, tworzących je grup, jak i jednostek* [3, s.50]. Uzyskane informacje stanowiły przestrzeń do poszukiwania zależności, na podstawie których będzie można zrealizować założony cel oraz rozstrzygnąć prawdziwość postawionych hipotez. Grupę reprezentacyjną stanowiło około 116 tysięcy pracowników IBM z 56 krajów. Na drodze analizy uzyskanych wyników Geert Hofstede wykazał, że głównym czynnikiem wpływającym na występujące różnice w wydajności pracowników, ale również w sposobie postrzegania, odczuwania i interpretowania przez nich rzeczywistości, a także w metodach rozwiązywania pojawiających się konfliktów, są wartości, których źródłem jest kultura narodowa pracowników. Wniosek ten został wysunięty na podstawie znacznej zbieżności odpowiedzi pracowników deklarujących tę samą narodowość, bez względu na kraj, w którym pracowali. Podążając tym tropem, badacz określił cztery główne wymiary kultur narodowych, dzięki którym *pewne aspekty kultury (wartości), dają się zmierzyć i pozwalają określić pozycję danej kultury wobec innych kultur* [3, s. 51]. Zaprezentowane przez niego wyniki oraz teoria opracowana na ich podstawie wniosła znaczny wkład w rozwój badań porównawczych oraz nauk zajmujących się kulturami organizacji oraz stosunkami międzynarodowymi. Ponadto opracowane oraz sprawdzone przez niego narzędzia badawcze pozwalają do tej pory pozyskiwać wiarygodne informacje na temat wartości reprezentowanych przez daną kulturę.

W niniejszej publikacji, bazując na studium literatury przedmiotu, przedstawiono główne założenia teorii Geerta Hofstede oraz dokonano analizy wyznaczonych przez niego wymiarów kultur narodowych. Zaprezentowane rozważania mają na celu ukazanie wartości, jaką omawiane zagadnienia wnoszą na pole studiów kulturowych, szczególnie ukierunkowanych na głębokie analizowanie oraz opisywanie danych kultur.

Paradygmaty teorii Hofstede

Pierwszym istotnym elementem omawianej teorii jest sposób ujmowania fenomenu kultury, na bazie którego Geert Hofstede buduje swoje założenia. Reprezentuje on socjologiczne podejście do kultury, traktując omawiane zjawisko jako swego rodzaju *zaprogramowanie umysłu* [3, s. 51]. Tym samym sugeruje nam, że kultura jest swoistym echanizmem w pewnym stopniu determinującym funkcjonowanie człowieka. Kolejną cechą podejścia autora teorii do zjawiska kultury, jest ujmowanie go w sposób dystrybutywny. Pozwala nam to traktować kulturę nie jako *stałą cechę i atrybut ludzkości* [6, s. 48], co wyróżnia podejście atrybutywne, ale jako zbiór pewnych charakterystycznych cech dla danej, określonej zbiorowości. Dzięki temu możemy podejmować refleksję oraz poddawać badaniu konkretnie umiejscowione w przestrzeni i czasie społeczeństwa i ich kulturę. By móc tego dokonać, oraz by uzyskać na drodze postępowania badawczego wyniki posiadały znaczny stopień wiarygodności, należy przyjąć *stanowisko metodologiczne postulujące spojrzenie na badane wartości i zjawiska z punktu widzenia kultury określonego społeczeństwa, w której obrębie występują, nie zaś z punktu widzenia kultury badacza* [7]. Stanowisko to, nazywane relatywizmem kulturowym, wykształciło się w XIX w. w kręgu współpracowników amerykańskiego prekursora antropologii kulturowej, Franza Boasa. Przyjmując je, jesteśmy zdolni pozbawionego etnocentrycznej perspektywy opisu badanego społeczeństwa, a w tym przypadku jego kultury. Ponadto, podejmując się badań porównawczych, jesteśmy w stanie wskazać występujące zbieżności oraz różnice nie nadając naszym sądom charakteru wartościującego.

Kolejnym założeniem, na którym Geert Hofstede zbudował swoją teorię, jest popularny w pierwszej połowie XIX w. wśród antropologów społecznych pogląd, że wszystkie społeczeństwa na świecie borykają się z takim samymi problemami oraz dylematami. Tym, co odróżnia jedną kulturę od drugiej, jest specyficzny dla niej sposób rozwiązywania pojawiających się trudności. Stanowisko to zostało spopularyzowane przez współpracownice i kontynuatorki badań Franza Boasa: Ruth Benedict oraz Margaret Mead. W konsekwencji doprowadziło to do wzrostu zainteresowania tą tematyką oraz podjęcia szeregu badań, mających na celu zidentyfikowanie uniwersalnych dla wszystkich społeczeństw problemów. Pierwszą typologię poszukiwanych zagadnień przedstawili wspomniani we wstępie Alex Inkels oraz Daniel Levinson. W oparciu o analizę literatury anglojęzycznej dotyczącej kultur narodowych wykazali, że problemami, z którymi borykają się ludzie na całym świecie bez względu na pochodzenie, są: postawa wobec władzy, koncepcja jednostki, w tym relacja między jednostką a

społeczeństwem, oraz relacja między koncepcją męskości i kobiecości, a także sposób rozwiązywania konfliktów uwzględniający stopień kontroli agresji oraz wyrażania uczuć [por. 4, s. 447]. Na jej podstawie Geert Hofstede opracował kwestionariusz ankiety przeznaczony do realizacji prowadzonych badań, a w efekcie potwierdził teorię Inkelsa oraz Levinsona, wskazując jednocześnie, że występujące różnice są zależne od deklarowanej narodowości.

Ostatnią bazą prezentowanej teorii jest struktura kultury narodowej, na którą wskazuje sama jej definicja. Według Antoniny Kłosowskiej *kultura narodowa to szeroki i złożony układ sposobów działania, norm, wartości i symboli (...) które przez jakąś zbiorowość społeczną uważane są za własny i jej szczególnie przysługują* [5, s. 51]. Autor omawianej teorii dokonując analizy struktury kultury narodowej wyodrębnił jej cztery główne warstwy. Pierwszą z nich stanowią symbole rozumiane jako słowa, gesty, obrazy i przedmioty mające znaczenie dla danego społeczeństwa. Kolejnym komponentem są fikcyjni lub historyczni bohaterowie, będący reprezentacją cech pożądanых w danej grupie, a także, w znaczym stopniu wpływający na kształtowanie się jej tożsamości. Do trzeciej warstwy zaliczamy rytuały będące wyrazem zbiorowej działalności, które, co prawda, są widoczne dla zewnętrznego obserwatora, jednak ich sens i znaczenie są zrozumiałe przede wszystkim dla członków danej społeczności. Najmniej dostrzegalną, a tym samym trudną do zbadania warstwą omawianego typu kultury, są wartości. To one konstytuują daną kulturę, nadają jej swoisty charakter oraz determinują funkcjonowanie jej członków wewnątrz i na zewnątrz grupy. Sfera ta jest w znacznym stopniu zamknięta dla zewnętrznego badacza, a także odróżnia się pewnym stopniem nieświadomości i nierozumienia dla samych, funkcjonujących w oparciu o nią, członków danej grupy. To właśnie na tym poziomie Geert Hofstede umieścił źródło zbieżności odpowiedzi pracowników deklarujących tę samą narodowość. Ponadto określił cztery uniwersalne kategorie wymiarów, które w różnym stopniu charakteryzują wszystkie kultury narodowe świata i odzwierciedlają preferowane przez nie wartości.

Wymiary kultur narodowych

Opierając się na wynikach jakościowych badań Alexa Inkelsa i Daniela Levinsona oraz na wynikach własnych, empirycznych badań firmy IBM, Hofstede wyróżnia następujące wymiary kultury narodowej: dystans władzy, indywidualizm, męskość oraz unikanie niepewności [2, s. 34]. Jak wspomniano powyżej, wymiary te charakteryzują wszystkie społeczeństwa, z tym jednak, że każdy z nich znajduje się w różnym miejscu skali danego wskaźnika. Jest to wynikiem różnorodnych procesów – historycznych jak i kulturowych – wpływających na konstytuowanie się wartości badanej wspólnoty. Warto również pamiętać, że badane wymiary są wyrazem pewnych preferencji oraz logiki, jaką rządzi się większość interesującego nas społeczeństwa, nie zaś preferencji jednostkowych.

Pierwszy z wymiarów, dystans władzy, określa stopień, w jakim badane

społeczeństwo akceptuje zjawisko nierówności występującej między jego członkami. Problem ten jest o tyle uniwersalny, że bez względu na etniczne pochodzenie, każdy człowiek zawsze znajduje się w jakimś stosunku władzy. Już od momentu narodzin znajdujemy się pod władzą opiekunów, a w dalszej perspektywie, funkcjonując w strukturach społecznych, uczestniczymy w pewnym hierarchicznym układzie. Stopień, w jakim przyzwalamy na występowanie tej hierarchii, jest ukonstytuowany wartościami, którymi w mniej lub bardziej świadomy sposób kierują się członkowie danej grupy. Tam, gdzie stosunki międzyludzkie opierają się na partnerstwie nie zależnie od zajmowanego stanowiska czy wieku, mamy odczynienia z niskim stopniem dystansu władzy. Z kolei tam, gdzie wzajemne kontakty przebiegają według pewnych, ustalonych reguł – wspaniałym przykładem są tutaj Chiny – weryfikujemy wysoki stopień dystansu.

Wymiar indywidualizmu ukazuje nam koncepcję jednostki obowiązującą w badanej kulturze. Uniwersalność tego problemu wynika z faktu, że człowiek jako gatunek ze swej natury dążący do życia zbiorowego, funkcjonuje w jakimś mniej lub bardziej określonym społeczeństwie, co z kolei wymusza na nim pewne ustosunkowanie się względem innych jego członków. W zależności od tego, czy w danej wspólnocie centralne miejsce w systemie wartości zajmuje „ja – jednostka” czy „my – grupa”, proces konstytuowania siebie będzie różny. Na podstawie tych dwóch kategorii zostały wyróżnione kultury indywidualistyczne oraz kolektywistyczne. Wymiar ten znacznie wpływa na sposób postrzegania i interpretowania rzeczywistości. Kultury kolektywistyczne charakteryzują się bardziej holistycznym spojrzeniem na świat oraz postrzegają jednostkę i jej wartość w kontekście grupy. Z kolei w społeczeństwach indywidualistycznych, gdzie „ja” jest najważniejsze, dominuje egoistyczny sposób postrzegania świata i jednostki.

Kolejny wymiar – męskości – ukazuje stopień, w jakim dane społeczeństwo preferuje postawy i wartości przypisane kulturowo do płci męskiej, a w jakim wartości będące zwyczajowo domeną kobiet. Według Geerta Hofstede *mimo różnorodności kulturowej istnieje pewna prawidłowość w przypisywaniu płciom określonych ról społecznych* [3, s. 138]. Zanim przejdziemy do krótkiej charakterystyki omawianego wymiaru, warto podkreślić, że prezentowane rozróżnienie opiera się na kulturowym, a nie biologicznym rozumieniu płci. Siła, asertywność i ukierunkowanie na konkurencyjność utożsamiane są z męskością. Kultury, które posiadają wysoki stopień współczynnika męskości, bez względu na płć biologiczną, wartość jednostkową, sytuują w jej samorozwoju, ambicji oraz umiejętności funkcjonowania niejako po za grupą, czego wyrazem jest opuszczanie domu rodzinnego przez młodzież w jak najwcześniejszym wieku. Z kolei w kulturach kobiecych, promuje się postawę czułości, troski oraz pokory. Istotne miejsce w życiu jednostki stanowi grupa, a wychodzenie po za ustalone standardy jest nie mile widziane. Jak możemy zauważyć, wskaźnik ten jest w znacznej mierze skorelowany z indywidualizmem lub kolektywizmem, jednak nie jest to reguła.

Ostatni wymiar związany jest ze stopniem unikania niepewności. Ukazuje on stosunek społeczeństwa do sytuacji niepewnych, nieustannie towarzyszących człowiekowi. Uniwersalność tego problemu związana jest z faktem, że każde społeczeństwo na ziemi poprzez religię, naukę czy rozwój techniki dąży do zmniejszenia niewiedzy na temat nieznannej przyszłości. I tak, w zależności od tego, jak istotne dla danego społeczeństwa jest minimalizowanie poczucia zagrożenia, odróżniamy kultury o wysokim i niskim stopniu unikania niepewności. Jeżeli w danej grupie dużą wagę przypisuje się prawu oraz dąży się do uregulowania każdego komponentu ludzkiego życia, zauważamy wysoki stopień poczucia niepewności. Z kolei jeśli prawo nie odgrywa znaczącej roli w strukturze badanej wspólnoty, możemy sugerować, że charakteryzuje się niskim stopniem unikania niepewności.

Analiza kultury

Każdy z wyżej omówionych wymiarów jest nośnikiem wielu informacji o danej kulturze. Na ich podstawie możemy dokonać pogłębionej analizy badanej kultury poznając jej strefę wartości. Symbole, bohaterowie oraz rytuały są – w większym lub mniejszym stopniu – dostępne zarówno dla badań prowadzonych przez zewnętrznego obserwatora, jak i samych członków społeczeństwa. Analizując literaturę, sztukę, historię oraz współczesne trendy, a także pozyskując informacje od miejscowych respondentów, możemy dojść do wiarygodnych wniosków dotyczących charakteru danej kultury. Nierzadko jednak badacze kultury stają przed problemem, jakim jest zrozumienie sensu i źródła pewnych praktyk obecnych w danym społeczeństwie. Niewątpliwie, klucz dający dostęp do wiedzy dotyczącej celowości zaobserwowanych działań znajduje się we wspomnianej już, najmniej dostępnej warstwie kultury, jaką stanowią wartości.

Teoria Geerta Hofstede wychodzi niejako naprzeciw potrzebom kulturoznawców, etnologów i innych badaczy kultury. Dzieje się to dzięki temu, że każdemu z wyznaczonych wymiarów kultury na drodze dalszych badań i analiz przyporządkowano pewien zestaw cech charakteryzujących społeczeństwa zajmujące określone miejsce na skali danego wymiaru. Przykładowo kultury o małym dystansie władzy dążą do zmniejszenia nierówności między ludźmi, władzy nie utożsamiają z przywilejami, zaś na poziomie języka stosują niski kontekst. Z kolei w społeczeństwach o wysokim stopniu dystansu władzy ceni się układ hierarchiczny, istotne znacznie dla oceny jednostki ma jej pochodzenie, a na gruncie językowym znajduje zastosowanie kontekst wysoki. Na tej podstawie dysponując wiedzą o miejscu, jakie dane społeczeństwo zajmuje na skali wskaźnika – w tym przypadku dystansu władzy, możemy bardziej lub mniej trafnie zasugerować, jakie kategorie wartości cenione są w danej kulturze. Następnie odnosząc je do zaobserwowanych zjawisk, jesteśmy w stanie dojść do prawdziwych twierdzeń, dotyczących celowości i źródeł zaobserwowanych praktyk, posiadając jednocześnie mocne empiryczne podstawy potwierdzające postawione tezy.

Omawiana metoda znajduje swoje zastosowanie szczególnie na gruncie

badan porównawczych. Dzięki odniesieniu jednej kultury do drugiej, możemy dostrzec występujące między nimi różnice. Zabieg ten kieruje nas, przede wszystkim, ku odgadnięciu źródeł praktyk obecnych w społeczeństwie. Niewątpliwie, zawsze należy ich szukać w historii danego narodu, która go ukształtowała oraz wpłynęła na preferowane przez nie wartości. Dokonując więc porównania dwóch kultur narodowych oraz posiadając względną znajomości ich historii, możemy wskazać nie tylko źródła różnic, ale i przyczyny konstytuujące wartości istotne dla danego narodu.

Teoria oraz metoda opracowane przez Geerta Hofstede, a także inne metody rozwinięte na jej gruncie na przestrzeni lat, wykorzystywane są przede wszystkim przez dziedziny zajmujące się kulturą organizacji. Dzięki połączeniu metod jakościowych z metodami ilościowymi badacze dokonują opisu kulturowej warstwy organizacji, wskazując jednocześnie na wartości, jakimi kierują się jej członkowie. Celem prowadzonych badań jest nie tylko poznanie szeroko pojętej kultury określonej grupy, ale również zwiększenie stopnia wzajemnego zrozumienia. Wykorzystanie podobnej metody na gruncie kulturoznawstwa, może wpłynąć na jakość prowadzonych badań nad konkretnymi i współczesnymi kulturami, a także doprowadzić do zmniejszenia stopnia występowania etnocentrycznych postaw.

Podsumowanie

Dokonując podsumowania przedstawionych w niniejszej pracy założeń opartych na teorii wymiarów kultur narodowych należy stwierdzić, że każde działanie człowieka a tym samym całych społeczeństw, jest w pewnym stopniu zdeterminowane przez strefę kultury. Ponadto każda ludzka wspólnota, niezależnie od położenia geograficznego, wyznawanych wartości czy układu struktury społecznej staje przed takimi samymi problemami i dylematami. Tym, co sprawia, że kultura jednego narodu różni się od kultury drugiego, jest sposób ich rozwiązywania, co z kolei jest niejako pochodną wartości, będących fundamentem danej kultury. Geert Hofstede, bazując na wynikach badań przeprowadzonych w międzynarodowych strukturach firmy IBM oraz pozytywnie z nimi skorelowanych wynikach badań Alexa Inkelsa oraz Daniela Levinsona, wyróżnił cztery wymiary kultur narodowych: dystans władzy, indywidualizm, męskość oraz unikanie niepewności. Według niego to właśnie te kategorie są uniwersalne dla wszystkich kultur, a w zależności od stopnia, w jakim dane społeczeństwo preferuje określone postawy, można określić wartości, którymi kieruje się grupa, jak i – po części – jednostka.

Omawiana teoria znalazła szerokie zastosowanie na gruncie badań międzykulturowych, a także innych dziedzin pochodnych. Na przestrzeni lat była rozwijana przez innych badaczy, m.in. Fonsa Trompenaarsa, Charlesa Hampdena-Turnera czy badaczy pracujących przy projekcie *GLOBE*, co zaowocowało wyodrębnieniem kolejnych bardziej szczegółowych typów wymiarów kultury. Mimo to, na gruncie kulturoznawstwa metoda oraz teoria Geerta Hofstede nie znalazła szerokiego zastosowania. Niewątpliwie wynika

to z jej czysto empirycznego i ilościowego charakteru, który nie może być stawiany na równi z podstawowymi dla wspomianej nauki, jakościowymi metodami badawczymi. Ponadto uzyskiwane na jej drodze wyniki są jedynie wykazem sugerowanych wartości cenionych w danym społeczeństwie, a także przedstawiają tylko pewien wycinek tego, co nazywamy kulturą narodową. Mimo to, metoda ta może posłużyć badaczowi jako uzupełnienie badań jakościowych, a także wskazać na pewne, wcześniej niedostrzegalne elementy kultury oraz naprowadzić na zrozumienie sensu działań podejmowanych przez jej członków.

BIBLIOGRAFIA:

1. Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, PWN, Warszawa 2009.
2. Hofstede G., *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*, SAGE Publications, Michigan 1980.
3. Hofstede G., *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
4. Inkeles A., Levinson D., *National Character: the Study of Modal Personality and Sociocultural Systems*, „The Handbook of Social Psychology”, t. 4, red. G. Lindsey, E. Aronson, New York 1954.
5. Kłosowska A., *Kultura narodowa*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, Fundacja dla Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991.
6. Nowicka-Rusek E., *Świat człowieka - świat kultury*, PWN, Warszawa 2009.
7. *Relatywizm kulturowy*, w: *Słownik socjologiczny*, pod red. K. Olechnicki, P. Załęcki Graffiti BC, Toruń 1997.

НАСТУПНІСТЬ У РОБОТІ ЗДО І ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Остапишин Уляна Іванівна,

*магістрантка Львівського національного
університету імені Івана Франка,*

uo1998@ukr.net

Науковий керівник – канд. пед. наук М. О. Проць

В умовах реалізації вимог реформи всіх рівнів освіти за вимогами Нової Української Школи в Україні постає низка проблемних питань, що потребують вирішення в ході внесення визначених змін. Серед них – і проблема наступності в організації навчального процесу на рівнях дошкільної та початкової шкільної освіти, відтак, залучення зазначеної проблеми до розгляду є актуальним.

Закон України «Про освіту», Концепція Нової української школи [Концепція], Державні стандарти дошкільної та початкової загальної освіти, підкреслюючи важливість реалізації особистісно орієнтованого підходу до

організації педагогічного процесу на основі принципів дитиноцентризму та природовідповідності. Відтак одним із основних завдань освітніх реформ визначено досягнення цілісності й реальної наступності між дошкільною та початковою ланками освіти. Проблему наступності досліджували О. Запорожець, Г. Люблінська, С. Русова, В. Сухомлинський, Є. Тіхеєва, К. Ушинський; сучасні дослідники Ш. Амонашвілі, А. Богуш, Т. Гущина, Н. Кирдяєва, О. Коваленко, А. Курлат, В. Маркова, Н. Пономарьова, Л. Шинкарьова та інші.

Провідною метою освітньої реформи є підвищення якості освіти, що базується на основі перспективності та наступності усіх ланок освіти. Наступність у роботі ЗДО і початкової школи зумовлює низку чинників, зокрема, повне і своєчасне охоплення навчанням усіх дітей молодшого шкільного віку; різномічне використання досягнень дошкільного періоду; осучаснення та оздоровлення освітнього середовища; впровадження методик особистісно і компетентісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку дітей та ін. [Концепція початкової освіти, с. 2-3].

«Проміжне» положення шестирічних дітей між статусами дошкільника та школяра особливо виявляється наразі, коли одні з них уже навчаються в школі, а інші продовжують відвідувати заклад дошкільної освіти. У зв'язку з тим актуалізуються пошуки нових підходів до вирішення проблеми наступності між дошкільною та шкільною освітою [1, с.256].

Для забезпечення наступності між дошкільною та початковою школою, необхідним постає впровадження єдиної й динамічної системи конструктивних дій, спрямованих на те, аби розвивати й виховувати старших дошкільників і молодших школярів. При цьому застосування цієї системи буде спільним і для керівництва і для педагогів, і для батьків.[5]

Ефективне функціонування такої системи в першу чергу вимагає взаємодії між закладами освіти або їх структурними підрозділами, призначеними відповідальними за цей вектор зв'язку, в основу якої має бути покладена угода про співпрацю.

Для того, аби синхронізувати роботу двох різних рівнів освіти, необхідно сформулювати орієнтовний перелік дій для створення єдиної системи взаємодії закладів освіти. До цього переліку можуть увійти такі пункти-дії:

- Провести внутрішнє дослідження якості освіти, аби:
 - 1) Виявити та простежити розвиток освіти;
 - 2) Встановити відповідність фактичних результатів освітньої діяльності оголошеним цілям;
 - 3) Оцінити ступені, напрямки та причини відхилень від поставлених цілей.
- Обговорити проблемні питання, пов'язані з організацією освітнього процесу, виокремити завдання, необхідні для виконання на конкретному етапі роботи.
- Розробити план та вжити спільних заходів згідно з окресленими

завданнями на рівні адміністрації, методичної служби, батьків дітей.[1]

Принципи перспективності та наступності у ЗДО та початкової освіти мають бути реалізовані шляхом досягнення єдності, взаємозалежності та узгодженості в меті,змісті, формах і методах проектування освітнього процесу. Так, зокрема, учитель початкових класів повинен мати серйозну обізнаність стосовно програм, методів та прийомів розвитку, навчання та виховання дітей старшого дошкільного віку, що беруться до уваги в ЗДО.[1]

Вихователі старших груп, у свою чергу, мають пройти ознайомлення із освітніми програмами й технологіями навчання, що використовуються в початковій школі. Це необхідно робити для того, аби занадто не форсувати, або ж, навпаки, штучно не сповільнювати природний темп дитячого розвитку. Окрім того, слід відзначити й доцільність узгодження змістового та технологічного компонентів освітнього процесу в ЗДО та початковій школі з віковими та індивідуальними особливостями дітей, що навчаються. [1]

Для забезпечення наступності дитячого садка і початкової школи необхідне встановлення міцного зв'язку між змістами дошкільної та початкової освіти. Зазначений зв'язок визначається послідовною та поступовою реалізацією передбачених і затверджених навчальних програм, розвитком і вихованням дітей-дошкільників, а згодом і освітньої програми для першокласників.

Для повноцінної реалізації принципу наступності навчання у школі та ЗДО, розглянемо складові необхідної для цього діяльності двох важливих учасників і реорганізаторів навчального процесу-вихователя старших груп, підготовчих до школи, та учителів початкових класів.

Так, у діяльності вихователя старших груп має бути наявний акцент відносно виховної та розвивальної складових освітнього процесу. Пріоритетними для нього стають соціалізація, моральне виховання, формування мотивів пізнавальної діяльності. Про цьому педагог ЗДО має стежити за тим, аби надмірно не інтенсифікувати інтелектуальний розвиток дитини.[1]

Учитель початкових класів, натомість, має враховувати той рівень розвитку дитини, із яким її було прийнято до першого класу, займається створенням умов для того, аби особистісний розвиток дитини був органічно та природно збагаченим, оскільки зазначені процеси зазвичай беруть свій початок у дошкільний відрізок життя.

Процес навчання як послідовний і безперервний перехід кількісних змін у якісні відповідно до принципу наступності забезпечує інтелектуальний та особистісний розвиток школяра. Наступність рівнів та ступенів освіти досягається на основі врахування своєрідності вікових тенденцій розвитку. Наступність у сфері освіти забезпечує розвиток школяра,коли зміст і технологія навчання та виховання відповідають не тільки рівневі його розвитку, але і створюють зону, необхідну для його подальшого зростання і розвитку.

Невід'ємною частиною роботи з реалізації наступності освіти в дошкільних установах та школах є співробітництво з сім'єю, що дозволить домогтися високого рівня загального розвитку дитини. Для вирішення цієї проблеми необхідні узгоджені дії працівників дошкільних установ і сім'ї: усе найкраще, що може дати сім'я(любов, турбота,догляд, особисте спілкування), дитячий садок і початкова школа повинні зробити своїм надбанням і, навпаки, все хороше, що набуває дитина в дитячому садку і школі (самостійність, організованість, інтерес до знань та ін..), має знаходити продовження і опору в родині.

Тільки при цьому буде поліпшуватися якість виховання і навчання дітей в школі і підготовка до школи в ЗДО, буде подолано розрив між сім'єю , дитячим садком і школою, що є серйозною перешкодою для правильного розвитку дитини. Співпраця дитячого садка, сім'ї та школи може вирішуватися через наступні види робіт: загальні батьківські збори, які ставлять собі за мету познайомити батьків з основними вимогами школи, дитячого садка до змісту проведеної роботи вдома, повідомлення основних положень концепції розвитку особистості, інформування про основні педагогічні, психологічні, медичні аспекти підготовки дитини до школи.

Процес навчання як послідовний і безперервний перехід кількісних змін у якісні відповідно до принципу наступності забезпечує інтелектуальний та особистісний розвиток школяра. Наступність рівнів та ступенів освіти досягається на основі врахування своєрідності вікових тенденцій розвитку. Наступність у сфері освіти забезпечує розвиток школяра, коли зміст і технологія навчання та виховання відповідають не тільки рівневі його розвитку, але і створюють зону, необхідну для його подальшого зростання і розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко А.К. Виховання дітей в грі / А.К. Бондаренко, А.І. Матусик. – М.: Академія, 2009. – 256 с.
2. Венгер Л.А. Розвиток мовних здібностей в процесі дошкільного виховання / Л.А. Венгер. – М: Педагогіка, 2006. – 311 с.
3. Концепція початкової освіти // Початкова школа. – 2016. – № 6. – С. 1–4.
4. Нова українська школа: простір освітніх можливостей / За заг. ред. М. Грищенка [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/17/mon.pdf>

MEDYCZNE SKUTKI PANDEMII NA TLE STANDARDÓW OCHRONY ZDROWIA

Paradowski Mariusz

*doktor w Uniwersytecie Pedagogicznym
im Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
mariusz_paradowski@up.krakow.pl*

Podgórska Julia

*studentka kierunku lekarskiego
Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach
julia_p@interia.pl*

Streszczenie

Niniejszy artykuł omawia medyczne skutki pandemii na tle standardów ochrony zdrowia. Na wstępie wskazuje na podstawowe trudności związane z rozprzestrzenianiem się choroby koronawirusowej (SARS-COV-19, COVIT-19). Następnie zwraca uwagę na rozwiązania prawne organów władzy w okresie pandemii. Prezentuje stanowisko Prezydenta Stanów Zjednoczonych dotyczące nieprawidłowości w działaniu Światowej Organizacji Zdrowia. Na koniec podkreśla on na znaczenie izolacji społecznej w kontekście osamotnienia człowieka. Artykuł przedstawia stan badań w zakresie ochrony przed koronawirusem. Tekst zawiera krótkie podsumowanie.

Słowa kluczowe: choroba koronawirusowa (SARS-COV-19, COVIT-19), pacjent, badania naukowe, Światowa Organizacja Zdrowia, stan osamotnienia.

1. Wiadomości wstępne

Wśród konsekwencji społecznych spowodowanych rozprzestrzenianiem pandemii koronawirusa COVID-19 każdego dnia dostrzega się medyczne skutki tej choroby zakaźnej. Pomimo ogromnej determinacji środowiska lekarskiego, personelu pielęgniarskiego i pomocy ratowników medycznych, a także zaangażowania całego aparatu administracyjnego w państwie, ciągle obserwuje się brak należytego zabezpieczenia placówek opieki zdrowotnej w środki ochrony zdrowia, w szczególności kombinezony, maseczki, rękawiczki oraz okulary. Nie pozostaje kwestią sporną, że niniejszej sytuacji towarzyszą silnie pejoratywne emocje w postaci lęku i strachu w obawie przed rozwojem epidemii oraz własną przyszłość. Co więcej, człowiek może znajdować się w poczuciu bezradności i osamotnienia. Aktualne badania naukowe skoncentrowane są wokół tworzenia szczepionek ochronnych. Jednak obecny stan badań znajduje się w formie podstawowej, w której trudno określić moment wprowadzenia do obrotu farmaceutycznego preparatu prowadzącego do rozwoju odporności na wirus lub lekarstwa skutecznie go zwalczającego. K. Pyrc odnotował, że: „koronawirusy przez lata znajdowały się na uboczu głównego nurtu badań w wirusologii i medycynie, ponieważ panowało przekonanie, że wywołują łagodne przebiegi, które bez żadnej interwencji ustępują w ciągu kilku

dni”¹. Słusznie jednak wskazali K. Zając oraz A. Zając, iż: „początek XXI wieku (dokładnie 2002 rok) przyniósł światu epidemię śmiertelnej choroby wywołanej przez wcześniej niepoznany i wysoce patogenny gatunek koronawirusa. Jego nazwa -SARS-CoV pochodzi od wywoływanego przez niego zespołu ciężkiej niewydolności oddechowej SARS (*ang. Severe Acute Respiratory Syndrome*). Okazało się, że wirus ten jest bardzo niebezpieczny, a śmiertelność związana z SARS wynosi około 10%”². Niewątpliwie taki stan rzeczy świadczy o szerokim zagrożeniu śmiertelności populacji ludności. Z tego względu świat stanął przed wyzwaniem walki z niewidzialnym wrogiem - „stanu wojny” z wirusem. Jej efekty wydają się trudne do przewidzenia.

2. Rozwiązania prawne organów władzy w okresie pandemii

Wkraczając w zagadnienia medycyżno-prawne dotyczące kompetencji organów władzy warto elementarnie zwrócić uwagę na działania normatywne Światowej Organizacji Zdrowia. Istotę tej organizacji międzynarodowej dość wyraźnie dostrzega się w literaturze światowej. Ch. Clift nadmienił, iż: „the World Health Organization (WHO) was founded in 1948 with an ambitious objective – the attainment by all peoples of the highest possible level of health. Its constitution defined 22 wide-ranging functions, of which the first was ‘to act as the directing and coordinating authority on international health work’”³ Na szczeblu krajowym również szeroko dyskutuje się na temat zadań wymienionej organizacji. M. J. Wysocki oraz M. Miller zaznaczyli, że: „w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku grupa ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia, w związku z sytuacją w podlegających demokratycznym przemianom państwach centralnej i wschodniej Europy, opracowała koncepcję podstawowych działań w zakresie zdrowia publicznego (*essential public health functions*). Uważano, że funkcje te powinny zostać utrzymane w programach rządowych jako działania na rzecz zdrowia ludności, za którego finansowanie i zapewnienie niezbędnych sił i środków odpowiada państwo”⁴. Problematyka wskazanego podmiotu prawnego również znalazła się w obszarze zainteresowania innych przedstawicieli nauki⁵.

W obliczu powyższego zróżnicowania trafne jest spostrzeżenie, iż społeczność międzynarodową zawiodły działania faktyczne Światowej Organizacji Zdrowia. Prezydent Stanów Zjednoczonych R. Trump wystosował oficjalny zarzut wobec WHO skarżąc się na brak należytych informacji dla świata o stanie realnego zagrożenia. J. C. Hernandez na łamach amerykańskiego czasopisma wskazał, że: „President Trump unleashed a tirade against the World Health Organization on Tuesday, accusing it of acting too slowly to sound the alarm about the coronavirus. It was not the first time in this pandemic that the

1 K. Pyrc, *Ludzkie koronawirusy [w:] Postępy Nauk Medycznych t. XXVIII nr 4B*, Warszawa 2015, s. 48

2 K. Zając, A. Zając, *Koronawirusy – Realne zagrożenia [w:] Acta Uroboroi – w Kręgu Epidemi*, Wrocław 2018, s. 115

3 Ch. Clift, *The role of the World Health Organization in the intentional system*, London 2013, p. 6

4 M. J. Wysocki, M. Miller, *Paradygmat Lalonde’a, Światowa Organizacja Zdrowia i Nowe Zdrowie Publiczne [w:] Przegląd Epidemiologiczny*, Warszawa 2003, s. 509

5 zob. R. Paruzel, *Światowa Organizacja Zdrowia – bezpieczeństwo zdrowotne świata [w:] Logistyka nr 5*, Poznań 2015

global health body has faced such criticism⁶. W oparciu o niniejsze okoliczności faktyczne uznać trzeba, że zarzut głowy państwa jest w pełni uzasadniony. Zadaniem organizacji międzynarodowej ds. zdrowia jest podjęcie właściwych działań mających na celu globalne zabezpieczenie społeczności międzynarodowej przed rozprzestrzenianiem się wirusa. Niewątpliwie radykalne działania w postaci zamknięcia granic Chin i wprowadzenie zakazu opuszczania państwa zapiekałby zgonom ludzkości.

Przechodząc na grunt realnego stanu zagrożenia epidemiologicznego odnotować trzeba, iż pierwszy przypadek nosicielstwa wirusa COVID-19 w Polsce został odnotowany przez inspekcję sanitarną w Zielonej Górze dnia 4 kwietnia 2020 roku. Od tego momentu tempo wzrostu systematycznie jest potęgowane proporcjonalnie do liczby zachorowań dnia poprzedniego. W celu zapobieżenia i zwalczania tej pandemii organ władzy wykonawczej wdrożył środki ochronne. Podstawę prawną stanowią: rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemiologicznego⁷ oraz rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii⁸. Dodatkowo organy władzy prawodawczej uchwałyły ustawę z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych⁹ oraz ustawę z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw¹⁰.

Na podstawie przedmiotowych źródeł prawa na terenie kraju wprowadzono liczne zakazy, ograniczenia, restrykcje oraz rekomendacje. Wymienione ograniczenia dotyczą:

- przemieszczania się, podróżowania oraz przebywania w miejscach publicznych. Wyłączenie tego obowiązku dotyczy: dojazdu do pracy, wolontariatu na rzecz walki z wirusem oraz wykonywania czynności niezbędnych do życia codziennego (zakupów żywności, lekarstw, wizyt u lekarza oraz sprawowania opieki nad bliskimi).
- obowiązku zachowania co najmniej 2-metrowej odległości między pieszymi,
 - zakazu dla nieletnich opuszczania domu bez opieki dorosłego,
 - obowiązku zasłaniania ust i nosa w miejscach publicznych,
 - zakazu korzystania z terenów parków, lasów, plaż, bulwarów, promenad

6 J. C. Hernandez, *Trump Slammed the W.H.O. Over Coronavirus. He's Not Alone* [in:] *New York Times*, edition of April 7, 2020; <https://www.nytimes.com/2020/04/08/world/asia/trump-who-coronavirus-china.html>

7 Dz. U. z 2020, poz. 433

8 Dz. U. z 2020, poz. 491

9 Dz. U. z 2020, poz. 374

10 Dz. U. z 2020, poz. 568

i rowerów miejskich,

- ograniczeń w przejazdach zbiorowego transportu publicznego. W autobusie, tramwaju lub metrze tylko połowa miejsc siedzących może być zajęta,

- ograniczeń w przejazdach samochodami większymi niż 9-osobowe. W samochodzie powyżej 9 miejsc siedzących maksymalnie połowa miejsc może być zajęta,

- ograniczeń w pasażerskich lotach krajowych i międzynarodowych,

- zakazu zgromadzeń i imprez,

- zakazu handlu w galeriach i centrach handlowych,

- ograniczeń liczby klientów w sklepie, na targu i poczcie,

- zakazu weekendowego handlu na terenie wielkopowierzchniowych sklepów handlowych,

- zakazu pracy zakładów fryzjerskich, kosmetycznych, salonów tatuażu i piercingu,

- ograniczeń udziału w wydarzeniach o charakterze religijnym. W mszy lub innym obrzędzie religijnym nie może uczestniczyć jednocześnie więcej niż 5 osób – wyłączając z tego osoby sprawujące posługę (w przypadku pogrzebów – osoby zatrudnione przez zakład pogrzebowy).

- ograniczenia dotyczących przekraczania kraju przez cudzoziemców.

Granice państwa mogą mogą przekraczać wyłącznie: obywatele RP, cudzoziemcy, którzy są małżonkami albo dziećmi obywateli RP albo pozostają pod stałą opieką obywateli RP, osoby, które posiadają Kartę Polaka, dyplomaci, osoby posiadające prawo stałego lub czasowego pobytu na terenie RP lub pozwolenie na pracę, w szczególnie uzasadnionych przypadkach, komendant placówki Straży Granicznej – po uzyskaniu zgody Komendanta Głównego Straży Granicznej – może zezwolić cudzoziemcowi na wjazd na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w trybie określonym w ustawie z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach¹¹, cudzoziemcy, którzy prowadzą środek transportu służący do przewozu towarów.

- ograniczeń w sposobie prowadzenia zajęć w szkołach i na uczelniach. Lekcje i zajęcia nie odbywają się stacjonarnie, a przez Internet za pomocą platform e-learningowych,

- przesunięcia terminów egzaminów maturalnych oraz terminów egzaminu dla ósmoklasistów.

- ograniczeń w sposobie pracy restauracji, kawiarni oraz barów, które mogą świadczy usługi wyłącznie na wynos.

- zakazu działalności instytucji kultury,

- obowiązku poddania się 14 – dniowej kwarantannie osób: wracających z zagranicy, mających kontakt z osobami zakażonymi wirusem, przekraczających granicę w celu podejmowania pracy na terytorium państwa sąsiedniego bądź na terytorium RP oraz mieszkających z osobą kierowaną na kwarantannę.

3. Izolacja społeczna determinantem osamotnienia człowieka

We współczesnym świecie dużym problemem jest sytuacja społeczna

¹¹ Dz. U. z 2020 t., poz. 35

dotycząca stanu osamotnienia człowieka. M. Rębiałkowska-Stankiewicz dostrzegła, że: „samotność obok miłości, wolności, rozwoju można zaliczyć do fundamentalnych wartości opisujących charakter ludzkiego życia. Jest zjawiskiem powszechnym, uniwersalnym, ponadczasowym. Dotyka człowieka w każdej fazie jego rozwoju. Szczególnie trudna wydaje się być w przewlekłej chorobie”¹². A. Świotoń oraz A. Wnuk z kolei podkreśliły, iż: „samotność jest odzwierciedleniem kondycji człowieka. W gerontologii istnieje wyraźny podział na osamotnienie oraz samotność. Samotność rozumiana jest jako długie pozostawanie w odosobnieniu, brak uczestnictwa w życiu społecznym, złe wykreowanie roli społecznej, niemożność fizycznego kontaktu ze społeczeństwem. Osamotnienie skupia się natomiast na psychologicznej stronie samotności, uczuciu wyobcowania mimo istnienia fizycznych możliwości kontaktu z drugim człowiekiem”¹³.

Nie ulega wątpliwości, że szczególnie negatywne emocje społeczne wyzwalane są w czasie zwiększenia ryzyka zachorowań na chorobę koronawirusową. Stan ten wzmacnia poczucie obawy o własne zdrowie oraz członków rodziny. Jednak stanu silnego wzburzenia emocjonalnego doznają osoby zakażone COVIT-19, które w odosobnieniu podlegają kwarantannie. Kondycja psychofizyczna pacjenta poddanego hospitalizacji lub umieszczonego w izolatorium nie napawa optymizmem. Co więcej, nastęrcza myśli o nieuchronnej śmierci. Dodatkowo brak kontaktu z bliskimi wzmacnia ten stan. Zbliżonych emocji doświadczają współdomownicy osób, które wypełniając codzienne obowiązki zawodowe w pracy z klientem zobligowane są do kontaktu z potencjalnymi nosicielami koronawirusa. Wśród grupy szczególnie narażonych wymienia się: ekspedientki, listonoszy oraz kierowców komunikacji publicznej. Niepokoju dostarczają również niesubordynowani współmieszkańcy, którzy wbrew publicznym zakazom opuszczania miejsca zamieszkania bez uzasadnionego powodu odwiedzają miejsca niosące realne niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia człowieka. Wymienione okoliczności świadczą o tym, że każdy człowiek w mniejszym bądź większym stopniu odczuwa konsekwencje zaistniałej sytuacji społecznej w świecie.

4. Aktualny stan badań naukowych dotyczących koronawirusa COVID-19

Zwracając uwagę na aktualny stan badań naukowych dotyczących koronawirusa COVID-19 należy odnotować, że wobec braku rzetelnych opracowań naukowych dotyczących pandemii koronawirusowej jedynym źródłem informacji jest prasa oraz internet. Ukazujące się publikacje dość szybko trafiają do szerokiej liczby odbiorców. Obecnie trwają czynności mające na celu stworzenie szczepionki ochronnej. W dziennikach prasowych wskazuje

12 M. Rębiałkowska-Stankiewicz, *Samotność w chorobie nowotworowej – z praktyki działalności Akademii Walki z Rakiem w Toruniu [w:] Forum Oświatowe* nr 1, Wrocław 2014, s. 162

13 A. Świotoń, A. Wnuk, *Samotność w obliczu niesprawności osób starszych [w:] Akademia Medycyny* nr 9, Warszawa 2015, s. 243

się, że: „niektóre z leków przechodzą właśnie fazę badań klinicznych. WHO koordynuje wiele działań na rzecz opracowania leków, ale także szczepionki przeciwko COVID-19. Do WHO wpłynęły wnioski o dokonanie przeglądu i zatwierdzenia 40 testów diagnostycznych, natomiast 20 szczepionek jest w opracowaniu, a wiele badań klinicznych nad terapiami jest w toku. Oczekujemy pierwszych wyników za kilka tygodni. - powiedziała nam dr Paloma Cuchi - Dyrektor Biura WHO w Polsce¹⁴. W krajowej prasie dostrzega się również, iż Johnson & Johnson ogłosił wybór kandydata na szczepionkę przeciw COVID-19 spośród tych, nad którymi pracował od stycznia 2020. Spółka zapowiedziała, że najpóźniej do września 2020 r. rozpoczną się badania kliniczne z udziałem ludzi, a pierwsze partie szczepionki przeciw COVID-19 mogą być dopuszczone do interwencyjnego szczepienia już na początku 2021 roku¹⁵.

Niemniej jednak pierwsze badania naukowe zostały zainicjowane w Chinach. Badaniem objęto dorosłych pacjentów z potwierdzonym laboratoryjnie COVID-19 ze szpitali w Jinyintan oraz Wuhan. Profesor Bin Cao z China-Japan Friendship Hospital and Capital Medical University w Pekinie oraz jego współpracownicy szukali wzorców charakterystycznych dla tych, którzy przeżyli zakażenie i tych, którzy zmarli. I tak, średni wiek objętych badaniem wynosił 56 lat, w tym 62% stanowili mężczyźni. Około połowa - 48% cierpiała na choroby przewlekłe. Najczęściej występowało nadciśnienie (30% pacjentów), kolejno cukrzyca (19%) i choroba niedokrwienna serca (8%). Głównymi objawami przy przyjęciu były: gorączka, kaszel i zmęczenie. Spośród 191 osób, 137 zostało wypisanych, a 54 osoby zmarły. Średni czas od wystąpienia choroby do wypisu wynosił 22 dni. Zmarli przeżyli średnio do 18,5 dnia od wystąpienia objawów. Najczęściej umierali starsi. U ponad połowy osób hospitalizowanych rozwinęła się sepsa. Mechanicznej wentylacji wymagało 32 pacjentów, jednak z tej grupy zmarło aż 31 osób, czyli 97 %. Cięższy w przypadku osób starszych przebieg choroby może wynikać z osłabienia układu odpornościowego związanego ze starzeniem się. Zespół odkrył również, że osoby z COVID-19 mogą zakażać innych średnio przez 20 dni lub do śmierci. Najdłuższy zaobserwowany okres emitowania wirusa wyniósł 37 dni¹⁶. W kolejnych odkryciach dotyczących przenoszenia się wirusa można przeczytać w odrębnych publikacjach. Zespół kierowany przez wirusologa Hu Shixionga z Hunan University opisał sposób transmisji patogenu, z którego wynika, że wirus znajduje się w skażonym powietrzu przez 30 minut, a jego zasięg wynosi nawet 4-5 metrów. Odkryto, że infekcję koronawirusową udało się pokonać dzięki lekom stosowanym w kuracji pacjentów zarażonych wirusem HIV. Podobna analiza wykazała dużą wrażliwość COVID-19 na chlorochinę stosowaną w leczeniu malarii, która została uwzględniona w wytycznych Narodowej Komisji Zdrowia Chińskiej Republiki Ludowej, jako środek leczący zapalenie płuc będące następstwem

14 <https://www.politykazdrowotna.com/56246,koronawirus-kiedy-leki-i-szczepionka>

15 <https://www.termedia.pl/koronawirus/Prace-nad-szczepionka-przeciw-COVID-19-przyspieszily,37394.html>

16 <https://pulsmedycyny.pl/ryzyko-zgonu-u-zakazonych-koronawirusem-sars-cov-2-zwieksza-cukrzyca-i-choroba-niedokrwienna-serca-984825>

zakażenia COVID-19¹⁷.

5. Podsumowanie

Podsumowując dotychczasową analizę warto podkreślić, że ważnym obszarem aktywności powinny pozostać działania podejmowane przez psychologów, psychoterapeutów, a nawet psychiatrów. Oczywiście jest stwierdzenie, iż specjaliści wymienionych dziedzin posiadają narzędzia oraz umiejętności, które w znacznym stopniu mogą ułatwić człowiekowi funkcjonowanie w aktualnej rzeczywistości. Z tego względu warto zachęcać do oddania się opiece psychologicznej lub psychiatrycznej szczególnie osoby dotknięte chorobą koronawirusową oraz najbliższą ich rodzinę,

W obecnej sytuacji trudno jest określić czas istnienia pandemii. Na portalach internetowych pojawiają się spekulacje na temat czasu trwania zagrożenia epidemicznego. Wolno wysunąć twierdzenie, że są to jedynie hipotezy i przypuszczenia. W świetle tych okoliczności należy zachęcać społeczeństwo do zachowania optymizmu oraz ostrożności w codziennym życiu.

BIBLIOGRAFIA

1. Clift Ch., *The role of the World Health Organization in the intentional system*, London 2013.
2. Hernandez J. C., *Trump Slammed the W.H.O. Over Coronavirus. He's Not Alone* [in:] *New York Times*, edition of April 7, 2020.
3. Paruzel R., *Światowa Organizacja Zdrowia – bezpieczeństwo zdrowotne świata* [w:] *Logistyka* nr 5, Poznań 2015.
4. Pyré K., *Ludzkie koronawirusy* [w:] *Postępy Nauk Medycznych* t. XXVIII nr 4B, Warszawa 2015.
5. Rębiałkowska-Stankiewicz M., *Samotność w chorobie nowotworowej – z praktyki działalności Akademii Walki z Rakiem w Toruniu* [w:] *Forum Oświatowe* nr 1, Wrocław 2014.
6. Świtoń A., Wnuk A., *Samotność w obliczu niesprawności osób starszych* [w:] *Akademia Medycyny* nr 9, Warszawa 2015.
7. Wysocki M. J., Miller M., *Paradygmat Lalonde'a, Światowa Organizacja Zdrowia i Nowe Zdrowie Publiczne* [w:] *Przegląd Epidemiologiczny*, Warszawa 2003.
8. Zając K., Zając A., *Koronawirusy – Realne zagrożenia* [w:] *Acta Uroboroi – w Kręgu Epidemii*, Wrocław 2018

Netografia

1. <https://www.nytimes.com/2020/04/08/world/asia/trump-who-coronavirus-china.html>
2. <https://www.politykazdrowotna.com/56246.koronawirus-kiedy-leki-i-szczepionka>
3. <https://www.termedia.pl/koronawirus/Prace-nad-szczepionka-przeciw-COVID-19-przyspieszily,37394.html>
4. <https://pulsmedycyny.pl/ryzyko-zgonu-u-zakazonych-koronawirusem-sars-cov-2-zwieksza-cukrzyca-i-choroba-niedokrwienna-serca-984825>
5. <https://www.medonet.pl/koronawirus/to-musisz-wiedziec,co-nowego-o-koronawirusie-sars-cov-2-i-chorobie-covid-19-mowia-badania,artykul,19904165.html>

Wykaz aktów prawnych

1. Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób

17 <https://www.medonet.pl/koronawirus/to-musisz-wiedziec,co-nowego-o-koronawirusie-sars-cov-2-i-chorobie-covid-19-mowia-badania,artykul,19904165.html>

zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw^(Dz. U. z 2020, poz. 568)

2. Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2020, poz. 374)

3. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii^(Dz. U. z 2020, poz. 491)

4. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemiologicznego^(Dz. U. z 2020, poz. 433)

MEDICAL EFFECTS OF PANDEMIC IN THE AREA OF HEALTHCARE STANDARDS

Summary:

This paper discusses the medical effects of a pandemic in the area of healthcare standards. In the beginning, it shows the basic difficulties about the coronavirus (SARS-COV-19, COVIT-19). Then, it gives attention to the legal solutions of authorities during a pandemic. It presents the position of the President of the United States criticizing non activities the World Health Organization. Finally, it emphasizes on social isolation in the context of human loneliness. This article underlines the research in the area of coronavirus. The text has short summary.

Keys words:

coronavirus (SARS-COV-19, COVID-19), patient, scientific research, World Health Organization, loneliness.

REALIZACJA TEORII KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W OPARCIU O STADIUM PRZYPADKU CARLA SAGANA

*mgr Piątkowska Marzena,
doktorantka Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego
marzena.piatkowska87@gmail.com*

Abstrakt

Celem artykułu jest przeanalizowanie wybranych zdarzeń i opinii z biografii Carla Sagana ukazujących wdrażanie przez jego działalność teorii kapitału społecznego w życie. Przedmiotem analizy są zarówno definicje dotyczące kapitału społecznego i biografii, jak również opinie osób bliskich Carlowi Saganowi i jego własne przemyślenia w kontekście kapitału społecznego.

Postać głównego bohatera analizy stanowi żywy pomost pomiędzy światem nauki a światem pozostałych członków społeczeństwa. Kapitał społeczny został przez niego zbudowany poprzez umiejętne stworzenie szerokiego dostępu do nauki na temat otaczającego nas Wszechświata i tego, jak bardzo negatywny wpływ na środowisko naturalne ma ludzkość. W efekcie tych działań nastąpił teoretyczny wzrost poziomu ekologicznej świadomości wśród całej rzeszy odbiorców przekazu Carla Sagana.

Artykuł jest swego rodzaju przypomnieniem postaci wybitnego naukowca i jego przesłania.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, biografia, popularyzacja nauki.

Czym jest kapitał społeczny?

Analizując termin kapitału społecznego w odniesieniu do postaci Carla Sagana należy przyrzeć się bliżej definicjom go określającym. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele ujęć tego zagadnienia, niemniej na potrzeby niniejszej analizy skupię się na tych, które w moim przekonaniu są najbardziej istotne. Według Roberta Putnama *Kapitał społeczny* stanowi głównie zaufanie, normy i powiązania, dzięki którym możliwe są bardziej skoordynowane działania dające sprawniejsze funkcjonowanie społeczeństwa: *Tak jak i inne postaci kapitału, kapitał społeczny jest produktywny, umożliwi bowiem osiągnięcie pewnych celów, których nie daloby się osiągnąć, gdyby go zabrakło [...] Na przykład grupa, której członkowie wykazują, że są godni zaufania i ufają innym będzie w stanie osiągnąć znacznie więcej niż porównywalna grupa, w której brak jest zaufania.* [10, s. 258]. Autor kładzie duży nacisk na istotność zwiększonego poziomu zaufania między członkami grupy związanymi kapitałem społecznym. Interesujące jest również podejście Pierre'a Bourdieu, który zakłada, że kapitał społeczny to: *zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, jakie związane są z posiadaniem trwałej sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu – lub inaczej mówiąc z członkostwem w grupie – która dostarcza każdemu ze swych członków wsparcia w postaci kapitału posiadanego przez kolektyw, wiarygodności, która daje im dostęp do kredytu w najszerszym sensie tego słowa* [3]. W tym ujęciu autor zakłada min., że kapitał nie jest wartością samą w sobie, a wartością sumy innych kapitałów, jaką można za jego pośrednictwem zmobilizować. W ujęciu Bourdieu kapitał społeczny funkcjonuje w systemie obejmującym oprócz niego kapitał ekonomiczny i kulturowy, które podlegają ciągłej konwersji. Swego rodzaju syntezą różnych definicji kapitału społecznego jest ta, ujmowana przez Piotra Sztompkę w następujący sposób: *Kapitał społeczny oznacza [...] sieć indywidualnych relacji lub relacji przenikających zbiorowość jako szczególny zasób osobisty lub grupowy, który jest wymierny na inne cenione przez ludzi dobra lub usługi, przynosząc korzyści w różnych dziedzinach, a swojemu posiadaczowi dając dodatkowe szanse bogacenia się i poszerzania relacji, a więc zyskiwania jeszcze większych korzyści w przyszłości* [15, s. 285]. To ujęcie ukazuje istotność relacji między ludźmi, możliwość wymiany różnego rodzaju kapitałów a dodatkowo wskazuje na korzyści związane z kapitałem społecznym z punktu widzenia jednostki. Zaakcentowana jest również wartość, jaką budowa kapitału przyniesie w przyszłości.

Należy również pamiętać o rozróżnieniu kapitału społecznego na: wiązający (*bonding*) oznaczający silne więzi pomiędzy członkami jednej grupy społecznej, wykluczający obcych, pomostowy (*bridging*), odnoszący się do sieci pomiędzy osobami należącymi do różnych społeczności, oraz łączący (*linking*) przyjmujący więzi między członkami grup społecznych o różnym statusie.

W niniejszych rozważaniach poddany analizie zostanie kapitał pomostowy. Postać Carla Sagana niewątpliwie łączy świat nauki ze światem pozostałych członków społeczeństwa. Nauka w jego wydaniu traci na elitarności by stać się bardziej przystępną dla przeciętnego odbiorcy. Carl Sagan poprzez propagowanie

astronomii również przestrzega swoich odbiorców przed zgubnym dla wszystkich ingerowaniem człowieka w środowisko naturalne. W związku z czym, jego działalność polegająca na edukacji społeczeństwa, a przez to zachęceniu do proekologicznych działań, ma wymiar kapitału społecznego.

Czym jest biografia?

W celu prawidłowego określenia związku Carla Sagana z kapitałem społecznym należy się również pochylić nad zagadnieniem biografii i jej znaczenia w naukach socjologicznych. Wybitny amerykański socjolog Charles Wright Mills podkreślał znaczenie *socjologicznej wyobraźni* interpretowanej jako zdolność rozumienia historii i biografii oraz relacji między nimi w społeczeństwie, pozwalającej powiązać biografię, społeczeństwo i historię w mapę świata, w którym żyjemy [16, s. 38]. Różnorodne problemy życia człowieka, chaos toczących się wydarzeń, można poznawać, opisywać i interpretować na różne sposoby. Według, cytowanego już wielokrotnie, Piotra Sztompki *socjologiczna wyobraźnia to zdolność wiązania wszystkiego, co dzieje się w społeczeństwie, z warunkami strukturalnymi, kulturalnymi i historycznymi oraz podmiotowymi działaniami ludzi* [6, s. 39].

Przyjmuje się, że metoda biograficzna, w najszerszym rozumieniu, to analiza przebiegu życia jednostki, ujmowana z określonego punktu widzenia: indywidualnego, społecznego, zawodowego itd. W ujęciu Normana Denzina, biografia przedstawia doświadczenie i definicje danej osoby, danej grupy lub danej organizacji tak, jak ta osoba, organizacja lub grupa interpretuje te doświadczenia [8, s. 98]. Według autora, cechami metody biograficznej jest uwzględnienie poznania subiektywnych odczuć, doznań i przeżyć ludzi warunkujących wszelką ich aktywność. Analiza powinna zwierać kontekst środowiskowy, zaś w badaniach powinno się wykorzystywać różne źródła informacji od danych z wywiadu poprzez dokumenty osobiste, listy, notatki, zdjęcia i tym podobne. Dzięki tak zgromadzonym materiałom możemy opracować biografię kompletną, zawierającą dane dotyczące całego życia osób badanych, lub biografię tematyczną, w której znajdują się dane dotyczące określonej dziedziny życia przebadanych np. działań twórczych, bądź określonej fazy życia [8, s. 98]. Biografia może dotyczyć faktów o charakterze obiektywnym, określającym zdarzenia życiowe, konkretne działania historyczne, oraz subiektywnym, skupiające się na doświadczeniach osobistych i przeżyciach, zaś efektem analizy danych biograficznych mogą być:

1. Charakterystyka przebiegu życia w postaci historii życia (dalej jako: *life story*) - przedstawia doświadczenia osoby lub grupy w jej własnym ujęciu.
2. Historia przypadku (dalej jako: *case story*) - przedstawia przebieg określonego procesu w życiu jednostki.
3. Stadium przypadku (dalej jako: *case study*) - analiza pojedynczego przypadku jako materiału ilustracyjnego lub dowodowego dla określonej koncepcji teoretycznej [14, s. 83].

Propagatorem badań biograficznych był Jan Szczepański, według którego

badania służą do opisu i analizy subiektywnej strony życia społecznego na podstawie dokumentów autobiograficznych, takich jak życiorysy, wspomnienia, listy i tym podobne [8, s. 99].

W moim przekonaniu, właściwym będzie przeanalizowanie życia Carla Sagana jako stadium przypadku, dla określenia kapitału społecznego, do stworzenia którego się przyczynił. Niezbędne w tym działaniu będzie przytoczenie zarówno myśli samej postaci, jak również opinii innych osób na jego temat.

Świat nauki Carla Sagana

W XXI wieku elitarny model uprawiania nauki został zastąpiony przez powszechny dostęp do wiedzy [5, s. 18–21], zaowocowało to zmianami w komunikacji naukowej oraz wpłynęło na status i wizerunek naukowca w społeczeństwie. Thomas S. Khun uważał, że te zmiany, które zaszły w sposobie uprawiania nauki są zbliżone ideom rewolucji, dla zaistnienia której, niezbędne są nowe narzędzia i instrumenty [6, s. 112]. W wyniku rozwoju nowych środków komunikacji, przede wszystkim Internetu, nastąpiła zmiana w sposobie funkcjonowania naukowców polegająca m.in. na zdobywaniu wiedzy w zakresie prowadzonych badań, publikowania, poszukiwania współpracowników oraz dzielenia się wiedzą m.in. za pomocą prowadzenia blogów, dyskusji na forach naukowych, badań prowadzonych przy otwartym notatniku - *Notebook Science*. Popularne serwisy internetowe tworzone są zgodnie z filozofią *Web 2.0.*, która zakłada większą interaktywność, możliwość łączenia i wymiany myśli i treści między serwisami oraz wykorzystanie zbiorowej inteligencji ich użytkowników w nadziei, że wiedzę tą skomentują, uzupełnią i rozszerzą na zasadzie dobrowolnej współpracy [13, s. 121]. W konsekwencji tego, współczesny badacz powinien wykazywać się umiejętnością poruszania się zarówno w rzeczywistym, jak i w wirtualnym świecie, w pełni wykorzystywać nowoczesne technologie do promowania własnych badań oraz budowania wizerunku. Dzielenie się wiedzą oraz metodami dochodzenia do odkryć wynika niebicie z etosu nauki. Jest także wyrazem siły jednostki w wyrażaniu swoich przekonań. Historia wszelkich ludzkich idei to dzieje nieodpowiedzialnych marzeń, uporu i błędów [9, s. 365].

Uczeni ogłaszają wyniki swoich badań, poddają je krytyce i weryfikują. Działania te określa się mianem wewnętrznej komunikacji naukowej lub komunikacją badawczą [7, s. 4]. Badacze dzielą się wiedzą (*knowledge sharing*) - jest to proces polegający na rozprzestrzenianiu, podawaniu do publicznej wiadomości oraz korzystania z własnej wiedzy [4, s. 33]. Współczesny naukowiec wyposażony w nowe kompetencje polegające m.in. na znajomości softwear'u, nowych mediów oraz programowania, powinien posługiwać się językiem przystępnym dla szerokiego odbiorcy, publikować i komunikować o swoich odkryciach na zasadzie otwartego dostępu, a także posługiwać się strategiami promującymi siebie i prowadzone badania. Według Michaela Hanlona świat

nauki i jego przedstawiciele zatrudniają obecnie wykwalifikowanych doradców w postaci rzeczników prasowych, specjalistów od wizerunku, od kontaktów z mediami oraz tworzenia i prowadzenia stron internetowych. Zaznacza ponadto, że nauka stała się czymś w rodzaju polityki – potężnym oceanem zmieniających się nieustannie opinii i trendów, zaś jej przedstawiciele – gwiazdami z pierwszych stron gazet oraz popularnych programów w telewizji i Internecie [11, s. 4–5].

Jednym z prekursorów zmian w sposobie komunikowania się naukowców ze społeczeństwem był Carl Edgar Sagan, amerykański profesor astronomii i nauk kosmicznych uniwersytetów Harvarda i Cornella oraz dyrektor (od 1968 roku) Laboratorium Badań Planetarnych Uniwersytetu Cornella w Ithaca w stanie Nowy Jork. Wizjoner, mówiący o istocie działań uczonych, że *nauka to więcej niż zakamufLOWANA wiedza. To również sposób myślenia. To krytyczne badanie Wszechświata, przy pełnej świadomości, że człowiek jest omylny* [2].

Sagan urodził się w Brooklynie w dniu 9 listopada 1934 roku. W jednym z wywiadów wspominał, że już jako siedmiolatek był świadomy swojego astronomicznego powołania. Mniej więcej w tym wieku, przeglądając książki astronomiczne w bibliotece w Nowym Jorku, zaczął się zastanawiać: *jak te gigantyczne ciała mogą pozostawać zawieszona w tej bezkresnej czarnej próżni? To mnie po prostu bulwersowało!* [17].

W 1956 roku opublikował wyniki swoich badań powierzchni Marsa, w których udowodnił, że sezonowe zmiany barwy, które można było zaobserwować na tej planecie, nie stanowią dowodu występowania tam roślinności, chociaż tak powszechnie wówczas postulowano. Następnie, został inicjatorem przedsięwzięcia sprawdzenia możliwości występowania życia na powierzchni Marsa. Miało się ono odbyć przy pomocy eksperymentów misji Viking i wystrzelenia w przestrzeń kosmiczną na pokładzie sondy *Pionier 10* tabliczki z wiadomością do pozaziemskich cywilizacji o istnieniu życia na naszej planecie. Był naukowcem, który przekonał społeczeństwa oraz nimi rządzących, do wielu nowatorskich inwestycji, z programem SETI¹ na czele. Uczestniczył we wszystkich wielkich amerykańskich programach badań planetarnych NASA.

Oprócz wyróżnień za działalność naukową dwukrotnie zdobywał odznaczenia za działalność społeczną, za osiągnięcia literackie i edukacyjne oraz za działalność na rzecz ochrony środowiska. Wraz z małżonką Ann Druyan w latach 80. zorganizował trzy z największych pokojowych demonstracji na poligonie w Nevadzie, w proteście przeciw kontynuowaniu przez USA prób z bronią jądrową. Chciał w ten sposób uświadamiać swoich odbiorców o zagrożeniach czyhających na człowieka spowodowanych min. nadmierną degradacją środowiska naturalnego. Mówiąc o najbardziej niebezpiecznych i podstępnych szaleństwach ludzkich wymieniał wśród nich: wojnę, technikę wojskową, uprzedzenia, niszczenie natury, przesady, porwania przez UFO, propagandę polityczną, konsumeryzm, szarlatanów religijnych i nacjonalizm [1].

¹ Search for Extraterrestrial Intelligence – projekt naukowy, którego celem jest znalezienie kontaktu z pozaziemskimi cywilizacjami poprzez poszukiwanie sygnałów radiowych i świetlnych sztucznie wytworzonych, pochodzących z przestrzeni kosmicznej, a niebędących dziełem człowieka. Zobacz: adres internetowy: <https://www.seti.org/about-us/mission> [data dostępu: 23.12.2018].

Ten wybitny popularyzator nauki był przede wszystkim uczonym, który przyczynił się do poznania planet, celnie przewidział istnienie metanowych jezior na księżycach Saturna. Wykazał, że atmosfera wczesnej Ziemi musiała zawierać gazy cieplarniane. Jako pierwszy odkrył, że zmiany marsjańskich pór roku spowodowane są nawiewaniem pyłu. Carl Sagan był pionierem poszukiwań życia oraz inteligencji pozaziemskiej. Odegrał kluczową rolę w programach sond kosmicznych eksplorujących Układ Słoneczny [2].

Wraz z grupą współpracowników opracował serię *Cosmos: A Personal Voyage* (Sagan i in. 1980), w którym był narratorem. Chciał w ten sposób ukazać wiedzę na temat Wszechświata w sposób bardziej dostępny dla większej rzeszy społeczeństwa. Serial stał się przełomowym i najchętniej oglądanym dokumentem o tej tematyce w historii telewizji amerykańskiej. Na całym świecie serię obejrzało pół miliarda ludzi. Remake *Cosmosu* powstał niedawno przy współdzieleniu żony uczonego, Ann Druyan, i astrofizyka Niela deGrasse Tysona, którego Carl Sagan zainspirował do zostania naukowcem.

W pierwszym odcinku remake „Cosmos – a Spacetime Odyssey - standing up in the Milky Way”, Prezydent USA Barack Obama przystępuje do rozpoczęcia serii zwracając się do widzów z płomiennym przesłaniem: *Ameryka zawsze była krajem nieustraszonych odkrywców, którzy marzyli o rzeczach wielkich i sięgali dalej niż inni byli w stanie sobie wyobrazić. To duch odkrycia, który w swojej oryginalnej serii „Cosmos” uchwycił Carl Sagan. Dzisiaj dokładamy wszelkich starań, by to poczucie ogromnych możliwości przekazać nowej generacji, gdyż wiele obszarów wciąż czeka na odkrycie (...). Przekraczaj granice, otwórz oczy i uruchom wyobraźnię, bo kolejne wielkie odkrycie może należeć właśnie do ciebie [2].*

Narrator serii, długoletni współpracownik Sagana, Niel deGrasse Tyson, wspomina na ekranie: *Kalendarz Carla Sagana z 1975 roku - pokazuje datę 20 grudnia i wpis „Niel Tyson” - Zadaje pytanie - „Kim ja wtedy byłem?” - i odpowiada - „Siedemnastkiem z Bronxu, który marzył o zajmowaniu się nauką. Najbardziej znany astronom świata znalazł czas, żeby zaprosić mnie do Itacki i spędzić ze mną sobotę. Pamiętam ten śnieżny dzień, jakby to było wczoraj... Carl odebrał mnie na przystanku autobusowym, pokazał mi swoje laboratorium na Uniwersytecie Cornella. Wyjął z biurka książkę, żeby wpisać dedykację: „Nielowi przyszłemu astronomowi, Carl”. A potem odwiózł mnie na przystanek. Śnieg prosił coraz mocniej, więc zapisał mi swój domowy numer telefonu i powiedział: „Gdyby autobus utknął w zaspach, to dzwoń do mnie, przenocujesz u nas”. Wtedy wiedziałem już, że chcę zostać uczonym, a tego popołudnia dowiedziałem się od Carla, jakim chcę zostać człowiekiem. On nas zainspirował do studiów, do nauczania i do czynnego uprawiania badań. Nauka jest bowiem przedsięwzięciem kolektywnym, dziełem kolejnych pokoleń uczonych. Sztafeta mistrzów i uczniów zaczęła się już w Starożytności i biegnie dalej ku gwiazdom. Chodźcie za mną. Podróż dopiero się rozpoczyna...[2].* Powyższa wypowiedź Niela Tysona opisuje jak bardzo Carl Sagan potrafił inspirować innych do działania na rzecz nauki i jej propagowania. Można go pod tym względem

usytuować w roli mistrza żywego pomostu w dialogu między światem nauki i światem pozostałych członków społeczeństwa.

Z inicjatywy Carla Sagana zostaje również powołane Towarzystwo Planetarne (*The Planetary Society*), które liczy obecnie ponad 100 tys. uczestników i stanowi największe na świecie tego typu zrzeszenie osób zainteresowanych badaniami Kosmosu (Woszczyk 1997). Sagan jest więc niewątpliwie również liderem w popularyzowaniu wiedzy na temat astronomii. W konsekwencji tego, zyskał nie tylko szacunek, ale i wielką sympatię w społeczeństwie amerykańskim, czego dowodem jest wiele stron internetowych skupionych na jego osobie i jego działalności (jest nawet grupa dyskusyjna alt. books.carl-sagan), jedna z nich zaczyna się od słów: „Carl, we all miss you!!” (Carl, wszyscy tęsknimy za tobą) [1].

Carl Sagan potrafił doskonale zjednywać sobie odbiorców przekazywanych treści za pomocą zarówno telewizji jak również tekstu zawartego w kilkunastu książkach i kilkuset artykułach. Dla wielu jego twórczość do dziś stanowi inspirację do poszerzania wiedzy i kontynuowania badań naukowych. W taki właśnie sposób tworzy w wielu społeczeństwach kapitał społeczny, zachęcając do zainteresowania się astronomią, która uczy pokory i uwrażliwia na szeroko rozumianą ochronę środowiska. Działania proekologiczne różnych osób, do których dotarła nauka propagowana przez Carla Sagana, przynoszą ogólnospołeczną korzyść. Kwintesencją jego przesłania jest poniższy cytat, który stanowi komentarz do ostatniego zdjęcia zrobionego przez sondę kosmiczną Voyager naszej planecie przed opuszczeniem Układu Słonecznego:

Spójrz na tę kropkę. To nasz dom. To my. Na niej wszyscy, których kochasz, których znasz. O których kiedykolwiek słyszałeś. Każdy człowiek, który kiedykolwiek istniał, przeżył tam swoje życie. To suma naszych radości i smutków. To tysiące pewnych swego religii, ideologii i doktryn ekonomicznych. (...) Naszym postawom, naszemu urojonemu poczuciu własnej ważności, naszej iluzji posiadania jakiejś uprzywilejowanej pozycji we wszechświecie, rzuca wyzwanie ta oto kropka bladego światła. Nasza planeta jest samotnym ziarenkiem pośrodku tej wielkiej, otaczającej nas kosmicznej ciemności. W naszym ukrytym miejscu, pośród całego tego ogromu, nie ma jednak żadnej wskazówki na to, że z zewnątrz nadejdzie pomoc, by ocalić nas przed nami samymi. Ziemia jest jedynym dotychczas znanym światem, na którym istnieje życie. Nie ma innego miejsca, przynajmniej w najbliższej przyszłości, gdzie nasz gatunek mógłby wyemigrować. Odwiedzić - tak. Osiedlić się - jeszcze nie. Czy się nam to podoba czy nie, Ziemia pozostaje na razie naszym domem. Mówi się, że astronomia uczy pokory i kształtuje charakter. Nie ma chyba lepszego dowodu na szaleństwo ludzkiej zarozumiałości niż widok naszego malutkiego świata z tak dalekiej perspektywy. Uważam, że ten obraz podkreśla naszą odpowiedzialność za bycie dla siebie bardziej życzliwymi, za ochronę i poszanowanie błękitnej kropki - jedyne domu jaki kiedykolwiek mieliśmy².

² Wypowiedź Carla Sagana, tłumaczenie własne na podstawie: adres internetowy: <https://www.youtube.com/watch?v=W5c59qUUnAY>[data dostępu: 23.12.2018].

Podsumowując, stadium przypadku Carla Sagana ukazuje, jak duży wpływ na zmianę sposobu myślenia wśród wielu członków społeczeństwa, może mieć jeden charyzmatyczny naukowiec i jego pomysł na popularyzowanie nauki. Carl Sagan realizuje teorię kapitału społecznego w roli pomostu pomiędzy światem nauki a światem członków reszty społeczeństwa. Zjednywał sobie współpracowników, inspirował ich i motywował do dalszych badań, swoją pasją зараżał również rządzących. Jego przekaz, zwłaszcza ten telewizyjny, dociera do wielu milionów ludzi na całym świecie. Natomiast kapitał społeczny, do powstania którego się przyczynił, polega na zwiększeniu w tych osobach wiedzy na temat Wszechświata i ekologii Ziemi, a co za tym idzie wzbudzeniu większej ekologicznej wrażliwości, co z kolei jest korzystne z punktu widzenia każdego jej mieszkańca.

BIBLIOGRAFIA:

1. Agnosiewicz M. (2014), Carl Sagan - gwiazda nauki, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,2252> [data dostępu: 23.12.2018].
2. Braga B., Pope B., Druyan A. (2014): „Cosmos – a Spacetime Odyssey - standing up in the Milky Way”, 20th Century Fox Home Ent. http://www.disclose.tv/action/viewvideo/168516/Cosmos_A_Spacetime_Odyssey_Episode_1_Standing_up_in_the_Milky_Way/ [data dostępu: 23.12.2018].
3. Bourdieu P. (1986), *The Forms of Capital*, <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm> [data dostępu: 23.12.2018].
4. Cisek S. (2009): *Dzielenie się wiedzą w Internecie*, [w:] Książka współczesna, „BIBLIOTHECA NOSTRA”, Nr ¾, [s. 33].
5. Gray J. (2009): „Jim Gray on eScience: A Transformed Scientific Method: The Fourth Paradigm: Data-Intensive Scientific Discovery, Microsoft Research, Washington, [s. 18–31], <http://research.microsoft.com/enus/collaboration/fourthparadigm/> [data dostępu: 23.12.2018].
6. Kuhn T. S. (2009): *Struktura rewolucji naukowych*, Warszawa, [s. 112].
7. Kulczycki E. (2012): *Blogi i serwisy naukowe. Komunikacja naukowa w kulturze konwergencji*, red. I. Sujkowska, EBIB Nr 22, Toruń, [s. 4–5].
8. Nowak A. (1998): *Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo UJ, Karków, [s. 98-100].
9. Popper K. (1999): *Droga do wiedzy*, PWN, Warszawa, [s. 365].
10. Putnam R., Leonard R. i, Nanetti R. Y. (1995) : *Demokracja w działaniu : tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. Kraków, s. 258.
11. Rybicka U. (2012): *Jak przebić się z nauką do mediów?:* NIMB 13, Kraków, [s. 4–5].
12. Sagan C., Duryan A., Soter S. (1980): „Cosmos: A Personal Voyage” adres internetowy: http://www.dailymotion.com/video/x10ao6u_cosmos-carl-sagan-a-personal-voyage-episode-1_tech [data dostępu: 23.12.2018].
13. Smorzewska-Mickiewicz B. (2016): *Promocja nauki i naukowca w Internecie* [w:] *Badania i rozwój młodych naukowców w Polsce. Społeczeństwo*, red. J. Leśny, J. Nyćkowiak: Młodzi Naukowcy, [s. 117–122].
14. Staśkiewicz M. (1999): *Twórczość i interakcja*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, [s. 83].
15. Sztompka P. (2016) *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. Kraków, s.285
16. Sztompka P. (2007): *Socjologia*, Wydawnictwo Znak, Warszawa, s. 10-393.
17. Woszczyk A. (1997) Carl E. SAGAN 1934 – 1996 „Postępy Astronomii” nr 1/1997

TAM GDZIE PRZEMAWIA HISTORIA – ZAMKI ZIEMI WAŁBRZYSKIEJ NA ŁAMACH KALENDARZA LUDOWEGO „SCHLESISCHER BERGLAND-KALENDER”

dr Południak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

W latach 1928–1942 ukazywał się w Waldenburg, czyli w dzisiejszym Wałbrzychu kalendarz ludowy „Schlesischer Bergland-Kalender”, którego redaktorem był znany wówczas regionalista Max Kleinwächter. Kleinwächter urodził się 10 maja 1874 roku w Gottesberg (Boguszów powiat Wałbrzych), zmarł 27 kwietnia 1946 roku w Wałbrzychu. Z zawodu był nauczycielem i przez wiele lat pracował w kilku wałbrzyskich szkołach. Powolna utrata słuchu zmusiła go do zrezygnowania z pracy nauczyciela. Od tego czasu zaczął pisać artykuły do lokalnych gazet. W 1925 roku wydał książkę *O du Heimat lieb und traust! Bilder aus dem Waldenburger Berglande (Ojczyzno, umiłowana i bliska! Obrazy z gór wałbrzyskich)*¹. Wydawany przez niego kalendarz oceniany był jako jeden z najlepszych na Dolnym Śląsku. Świadczą o tym przychylne recenzje w wielu lokalnych i regionalnych czasopismach. „Informacje wypełniające poszczególne elementy strukturalne kalendarza składają się na kronikę życia gospodarczego, kulturalnego i politycznego Wałbrzycha oraz okolicznych miejscowości; mówią też wiele o zwyczajach, praktykach religijnych i dniu codziennym górniczej krainy. Niektóre z nich mogą zainteresować historyka, etnografa, historyka sztuki i badacza literatury. Czego dotyczą zamieszczone w nim teksty? Większość z nich to publikacje popularno–naukowe, poruszające tematy geograficzne i historyczne, opisujące florę i faunę regionu, przybliżające odbiorcy interesujące zabytki i znaczące zakłady przemysłowe; ważną grupę stanowią też szkice prezentujące znane osobistości. Obok tekstów o Wałbrzychu, które dominują wśród kilkuset wypowiedzi, pojawiają się szkice i artykuły prezentujące historię i współczesność innych miast i mniejszych miejscowości regionu”². W artykule zaprezentowane zostaną najciekawsze zdaniem autorki zamki ziemi wałbrzyskiej, ich historia, osobliwości z nimi związane i przytoczone na łamach kalendarza niektóre legendy. Jak pisał we wstępie swojej książki *Zamki dolnośląskie na dawnej rycinie* Andrzej Zieliński „Jednym z ciekawszych elementów krajobrazu ziemi śląskiej [tu również ziemi wałbrzyskiej, przyczynek autorki artykułu] są niewątpliwie stare zamczyska, widomy ślad historii tej ziemi, przetrwałe najczęściej w postaci zrujnowanej wypadkami przeszłości, zdewastowanej ręką

1 Zob. H. Bartsch, *Waldenburger Lebensbilder*, „Waldenburger Heimatbote“ 1956, nr 113, s. 263.

2 N. Południak, *Wałbrzyski kalendarz regionalny „Schlesischer Bergland-Kalender” (1928-1942) jako źródło do badań folklorystycznych i historycznych*, [w:] Sylwia Bielawska, Wojciech Browarny (red.) *Wałbrzych i literatura. Historia kultury literackiej i współczesność*, Wałbrzych 2014, s. 49.

ludzką, niszczonej przez nieubłagany czas”³.

Miłośnicy trzeciego co do wielkości zamku w Polsce, jakim jest posiadłość rodu Hochbergów, Książ, znajdą o nim w kalendarzu „Schlesischer Bergland-Kalender” wiele interesujących informacji. Jest to tym bardziej cenne, że z wyposażenia zamku do czasów współczesnych nie pozostało prawie nic. „Zbudował go w końcu XIII w. Bolko I, a rozbudował jego wnuk książę Bolko II Mały. W 1392 r. zamek wraz z dobrami wszedł w skład Królestwa Czeskiego. W okresie wojen husyckich i później, prawie do końca XV w., zamek był często zdobywany i niszczony. W 1509 r. Książ wraz z dobrami kupuje Konrad I Hochberg i do jego rodu zamek należy aż do II wojny światowej. W I. poł. XVIII w. przebudowano zamek w stylu barokowym, z tego okresu pochodzi słynna balowa sala Maksymiliana. W 1850 r. Hochbergowie otrzymali tytuł książęcy von Pless. Książę Hans Heinrich XV na pocz. XX w. dobudował do zamku skrzydła od północnego i południowego zachodu z dwiema potężnymi wieżami. Ostatnim właścicielem Książa z rodu Hochbergów był Hans Heinrich XVII”⁴. Na początku lat 30-tych XX wieku rodzina Hochbergów udostępniła część zamku do zwiedzania. Było to wówczas bardzo wielkie wydarzenie, nie tylko dla mieszkańców ziemi wałbrzyskiej, lecz również dla turystów przybywających w te okolice. Zamek już wówczas zaliczany był do najpiękniejszych pereł baroku. Z tekstu Kleinwächtera dowiadujemy się, że w XVIII wieku Konrad Maksymilian von Hochberg zlecił śląskiemu architektowi Felixowi Antonowi Hemmerschmidt przebudowę skrzydła wschodniego w stylu barokowym. W latach 1909–1915 powstała najnowsza część zamku. W tekście autor opisał również tarasy zamkowe z ich fontannami, kaskadami i skalnymi ogrodami. Odwiedzający mogli zwiedzać część renesansową i barokową, wśród nich salon czerwony i włoski, jak również zachowaną do dziś Salę Maksymiliana. W muzeum zamkowym eksponowano między innymi 12 obrazów Giovanniego Pinottiego namalowanych na drewnie a przedstawiających sceny ze Starego Testamentu, stalle z dawnej katedry w Linzu, alegoryczne freski w stylu barokowym i wiele cennych obrazów olejnych⁵. Niektóre obrazy z Książa znajdują się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu. Zamek był również ulubionym tematem wierszy poetów niemieckich; pisał o nim na przykład Theodor Körner w swojej sielance *Eduard und Veronika oder die Reise ins Riesengebirge* (*Eduard i Veronika czyli podróż w Karkonosze*). Nieznany poeta w czasopiśmie „Waldenburger Wochenblatt” pisał:

„Gdybym miał kochankę,
musiałaby być romantyczna
jak Książ”⁶.

Również Eduard Becher autor pieśni *O du Heimat, lieb und traut* nie zapomina o zamku, pisząc na jego cześć wiersz zatytułowany *Fürstenstein*.

3 A. Zieliński, *Zamki dolnośląskie na dawnej rycinie*, Wrocław 1991, s. 5.

4 J. Jerych, A. Woźniak (red.), *Zamki i pałace Dolnego Śląska w akwareli Andrzeja Woźniaka*, Wrocław 2008, s. 72.

5 M. Kleinwächter, *Fürstensteiner Kunst*, „Schlesischer Bergland-Kalender” 1931, s. 39–41.

6 (Przełożyła Natalia Południak).

W gazecie „Neues Tageblatt” z dnia 9 października 1913 roku nieznanemu autorowi wychwała piękno Książa⁷. Artur H. Knoblich opisuje natomiast kolekcję cennych zegarów, które znajdowały się wówczas w zamku; zegary pochodziły z różnych krajów i były bardzo stare. Ponad 300 lat miał żelazny zegar stojący w „czarnym przedsionku”; wykonał go w XVII wieku pewien zegarmistrz ze Świebodzic. Na poczerńniętym cyferblacie można było przeczytać słowa: „Soli Deo gloria – Samemu Bogu chwała”. Ta łacińska sentencja zaczerpnięta została z Wulgaty, z Pierwszego Listu do Tymoteusza albo Listu Judy. W Salonie Damskim znajdował się rokokowy zegar stojący; stół zegara wsparty był na złotych wyrzeźbionych aniołach, natomiast nad cyferblatem, wykonanym z porcelany z namalowanym pięknym krajobrazem, umieszczony został herb Hochbergów. Był to najcenniejszy zegar w kolekcji zamkowej. W pomieszczeniach cesarskich, które podczas przebudowy zostały urządzone dla cesarza Wilhelma II, znajdował się okazały zegar ścienny; był to francuski zegar Boulleuhr, nazwany tak na cześć mistrza Charlesa Andrea Boulle, który za czasów Ludwika XIV był bardzo znany w Paryżu. Był pierwszym mistrzem, który w swoich meblach, wykonanych z drogiego drewna, umieszczał cenne ornamenty wykonane ze skorupy żółwi, masy perłowej i brązu. Zegar książęński mistrz wykonał z hebanu i brązu, natomiast cyferblat z płyty mosiężnej i brązu. Hrabia Hochberg otrzymał również w prezencie od fabryki zegarów w Świebodzicach barokowy zegar stojący. Kolejnym cennym eksponatem był rokokowy, kominkowy zegar z saksońskim herbem stojący wówczas w Zielonym Salonie. Natomiast w Sali Obrazowej znajdował się biały biedermeierowski zegar wykonany przez Gottfrieda Klose z Wrocławia; miał on pozytywkę, która wygrywała melodię menueta *Tylko Bogu chwała*. W innej sali zamkowej stał prawie dwumetrowy srebrny zegar z 1730 roku, mający w środku miniaturki z porami roku i obrazami miesięcy oraz napisem: „Was ist die Zeit? Die Brücke zur Ewigkeit”⁸ (Czymże jest czas? Mostem do wieczności). Zwiedzając zamek Książ należy również koniecznie zobaczyć zamkowe terasy z ich pięknymi fontannami. Niestety nie wszystkie z nich, opisane przez Kleinwächtera, zachowały się do dnia dzisiejszego. Tarasy ogrodowe pochodzą przeważnie z XVIII i XIX wieku; jest ich razem 12 i zajmują obszar 2 hektarów. Rozmieszczone są na różnych poziomach i wzorowane były na tarasach francuskich⁹. Znajdują się na nich zdobione fontanny, które powstały około 1924 roku na życzenie księcia von Pleß Hansa Heinricha XV; wszystkie, oprócz dwóch, pochodziły z Włoch. Autor bardzo dokładnie opisał ich wygląd i poinformował czytelników „Kalendarza”, na jakich tarasach zostały umieszczone. Na tarasie Flory, oprócz posągu tej bogini, znajduje się fontanna Trytonów, którzy trzymają misternie powyginaną czaszę, w której umieszczono figurki putta, trzymającego mniejszą czaszę. Na innych tarasach pojawiają się fontanny z bogatymi ornamentami roślinnymi i

7 Zob. M. Kleinwächter, *Schloß Fürstenstein. Was die Dichter nur besingen durften, darf heute jeder sehen*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1935, s. 82–84.

8 A.H. Knoblich, *Uhren auf Schloß Fürstenstein...*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1936, s. 75–79.

9 Zob. E. Jońca, *Książęński Park Krajobrazowy*, Warszawa 1989, s. 50.

geometrycznymi; jest także fontanna kaskadowa. Najpiękniejsza była jednak, według autora, fontanna umieszczona na Tarasie Kasztanowym, zwana potocznie fontanną Donatella; nie została ona jednak, jak twierdzi Kleinwächter, wykonana w XV wieku przez tego znanego włoskiego rzeźbiarza¹⁰. Nie zachowała się ona do czasów dzisiejszych. Jak wyglądała, i dlaczego została tak nazwana, można przeczytać w artykule M. Sakowskiej: „To jak najbardziej była fontanna Donatella, mówi o zaginionym książęńskim zabytku dyrektor wrocławskiego Muzeum Narodowego Piotr Oszczanowski. I, jak dodaje, bynajmniej nie jest dla nas bezpowrotnie utracona. Fontanna Donatella to jeden z najpiękniejszych zaginionych zabytków zamku Książ. Wznosiła się, jak pokazują zachowane fotografie, na Tarasie Kasztanowym. Jej szczyt zdobiła figura młodzieńca z węzłem, a na dolnej i górnej misie były przedstawione postacie dziesięciu muzykujących satyrów i syreny oraz hipokampy – konie morskie. [...] Historia obeszła się z tym zabytkiem okrutnie. Fontanna, o ironio, przetrwała II wojnę światową i działania organizacji TODT, ale tuż po wojnie zaczęła systematycznie znikać. Zachował się ciekawy dokument, sprawozdanie przysłane milicji w 1952 roku, z którego wynika, że Fontanna Donatella już nie istnieje – to, co zostało, czyli trzy syreny i kilka innych elementów, zabezpieczył w swoim mieszkaniu zamkowy dozorca. W grudniu poprzedniego roku grupa ludzi została przyłapana na odpływaniu figury młodzieńca z węzłem. Zostali odpędzeni, ale wrócili i dokończyli dzieła. Po elementach metalowych zaczęto rozkradać pozostałe [...]”¹¹. Z dalszego tekstu dowiadujemy się, że fontanna ta to wyrób masowy i że wykonał ją Donatello Gabrielli we Florencji. Dwie takie fontanny odnalazł dr Oszczanowski w Stanach Zjednoczonych. Model fontanny znajduje się nadal w Fonderia Artistica we Florencji i być może w przyszłości fontanna ponownie ozdobi Taras Kasztanowy w Książu¹². Do zamku należą także malownicze ruiny Starego Książa. Jak zaznacza autor powstały one dopiero w latach 1797–1800 z inicjatywy rodziny Hochbergów, chociaż według historyka Naso w tym miejscu istniał już zamek w pierwszym stuleciu po narodzinach Chrystusa i był on miejscem rezydowania rycerzy rozbójników. 19 sierpnia 1800 roku ku czci królowej Luizy urządzono tam turniej rycerski, gdzie na specjalnie przygotowanej scenie walczyło 16 śląskich szlachciców pod dowództwem hrabiego von Hugt i Bethusy-Wisko trzymającego chorągiew. Sama królowa ufundowała trzy chorągwie, które można było wówczas oglądać w ruinach. Zachwalano Stary Książ jako miejsce romantyczne, w którym można było spędzić mile czas. Była tam przepiękna sala rycerska jak i inne gustownie urządzone pomieszczenia a na dziedzińcu zapraszała do skorzystania z jej usług gospoda. Z wieży można było podziwiać piękne widoki na całą ziemię wałbrzyską z jej wzgórzami, widziano także pobliski zamek Książ. Dotrzeć można było do ruin łatwo, ponieważ drogę wskazywały drogowskazy; ze Szczawienka dotarcie trwało jedynie pół godziny

10 Zob. M. Kleinwächter, *Die schönen Brunnen in Fürstenstein*, „Schlesischer Bergland-Kalender” 1940, s. 83–84.

11 M. Sakowska, *Fontanna Donatella. Jak historia nabila nas w butelkę*, <http://walbrzych.dlawas.info/wiadomosci/fontanna-donatella-jak-historia-nabila-nas-w-butelke/cid,9009.a> [dostęp: 2016.10.03].

12 Zob. Tamże.

a ze Szczawna-Zdroju i Świebodzie godzinę¹³. W „Dzienniku Literackim” z 1864 roku nieznanemu autorowi odwiedził ruiny Starego Książa i swoje refleksje opublikował w artykule „Notatki z Książa”. Tak oto opisał ruiny zameczku: „Zazwyczaj Niemcy stawiają jakiś rodzaj ruin, niby to z czasów feudalnych, dla zwabienia podróżnych na wafle i niemiecką kawę. Lecz okolice zamku Fürsteinstein [Książ], leżącego opodal Salzbrunn [Szczawno], muszą wszystkim się podobać; piękność majestatyczna przyrody w całym swoim blasku tu panuje. Wśród spadzistych dwóch gór, wierzchołkiem nieba prawie sięgających zarosłych ciemnym lasem, wznoszą się ruiny zamku z XIII stulecia [...]”¹⁴.

Ziemia wałbrzyska, obejmująca swym zasięgiem Góry Wałbrzyskie i Kamienne oraz Góry Sowie jest krainą, w której jest jeszcze wiele innych zamków. Walter Bremer zajął się w swym artykule ich wielkością, przedstawił ich plany i rozmieszczenie. Opisał zamek Grodno, Rogowiec, Radosno, Nowy Dwór i Cisy¹⁵. Julian Janczak w publikacji *Z kufierkiem i chlebakiem* zwraca uwagę, że „Ważnymi i atrakcyjnymi obiektami do zwiedzania na obszarze podgórskim i nizinnym Śląska zawsze były liczne – choć znajdujące się często w ruinie – stare zamczyska. Przykładowo wymienimy tu trzynastowieczne Cisy (pierwsza wzmianka źródłowa pochodzi z roku 1242, w ruinie od początku XIX wieku), położone nad wąską, głęboką doliną Czyżynki, w pobliżu Szczawna Zdroju; albo czternastowieczny zamek w Wałbrzychu, nazywany Nowym Dworem, bądź również czternastowieczne Radosno, wzniesione jako obiekt strażniczy na skalistym, izolowanym wzgórzu nad potokiem Sokołowiec (w roku 1497 zniszczono go jako siedzibę raubritterów); czy też jeszcze starszy Rogowiec, strzegący doliny rzeki Rybnej, w niedużym oddaleniu od Jedliny Zdroju (zniszczono go w roku 1483, również jako siedzibę rycerzy-rozbójników)”¹⁶. W 1938 roku w „Kalendarzu” ukazuje się artykuł mówiący o pracach archeologiczno-remontowych na zamku Cisy. Artykuł jest tym bardziej ciekawy, że w miesiącach letnich 2017 roku dr Artur Boguszewicz wraz ze studentami Uniwersytetu Wrocławskiego również przeprowadzał tam badania; informowały o tym wałbrzyskie portale internetowe. Odwiedzający Cisy z przykrością stwierdzali, że obiekt był w katastrofalnym stanie; turysta napotykał wówczas jedynie na rozwalające się mury. W 1928 roku zawałiło się okno w pałacowej części. Zanim jednak przystąpiono do renowacji, sporządzono niezbędną dokumentację z rysunkami i zdjęciami. Dalsze prace obejmowały odkopanie niektórych elementów pokrytych gruzem. Z tekstu dowiadujemy się, że nie był on nigdy przebudowywany i że jest to budowla średniowieczna. Prace, które zamierzano podjąć miały przede wszystkim na celu udostępnienie ruin turystom. Nie planowano całkowitej rekonstrukcji według zachowanych starych rycin, ale zabezpieczenie najważniejszych jego średniowiecznych części

13 Zob. *Alte Burg, Fürsteinstein*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1934, s. 142.

14 A. Zieliński, *Zamki dolnośląskie na dawnej rycinie*, Wrocław 1991, s. 63.

15 Zob. W. Bremer, *Wie groß waren die Burgen im Waldenburger Bergland?*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1933, s. 55–58.

16 J. Janczak, *Z kufierkiem i chlebakiem. Z przeszłości uzdrowisk i turystyki śląskiej*, Warszawa-Kraków 1988, s. 27.

i stworzenie romantycznego miejsca. Autor tekstu Walter Bremer brał udział w pracach renowacyjnych; w dalszej części tekstu zwraca on uwagę, że należałoby szczególnie zainteresować młodzież przeszłością regionu i zachęcić ich do prac w zamku Cisy¹⁷. W kolejnym artykule ten sam autor porównał dwa zamki Cisy i Nowy Dwór, leżący w wałbrzyskiej dzielnicy Pogórze. Cisy położone są na skalistym wzniesieniu, które opada bardzo stromo do potoku Czyżynka. Nie jest ono zbyt wysokie i nie wyróżnia się spośród otaczających go innych wzniesień. Nowy Dwór, jak sama nazwa wskazuje postawiony został na starych murach zamczyska. Leży na Zamkowej Górze, która widoczna jest z daleka. Wzgórze wznosi się na wysokość 618 m i „stanowi odosobnioną kulminację w ramieniu odchodzącym ku zachodowi od Wołowca, oddzielonym doliną prawego dopływu Pelcznicy od Rybnickiego Grzbietu”¹⁸. Oba zamki otaczał gęsty las, tak, że mury Nowego Dworu nie były widoczne z dołu. Różnice występują także w rodzaju drzew w obrębie obu zamków, gdy wokół Nowego Dworu dominują drzewa iglaste, tak wokół zamku Cisy rośnie las mieszany. Mury obronne zamku Cisy mają grubość 2 metrów, gdy drugiego zaledwie 80 do 90 centymetrów; jedynie w jego głównej części mury miały grubość 1,5 metra. Cisy mają główną wieżę tak zwaną wieżę bergfriedową, która pełniła funkcję militarną, zawaliła się jednak w 1800 roku. Drugi zamek takowej nie posiadał, chociaż według ustaleń we wschodniej stronie głównego zamku istniało pomieszczenie obronne. Oba zamki nie miały jakichkolwiek ozdób architektonicznych¹⁹.

Kolejny zamek, który opisano bardzo dokładnie, to Grodno w Zagórzcu Śląskim. Historia zamku sięga czasów piastowskiego księcia Bolka I; to on przy starym szlaku handlowym prowadzącym do Czech nakazał budowę warowni w 1315 roku. Czasy były niebezpieczne, na przestrzeni wieków zdobywali zamek husyci, zmieniali się właściciele aż w 1607 roku stał się własnością hrabiego Johanna Georga von Hohenzollerna-Sigmaringen i jego przepięknej żony Heleny baronówny von der Taufe und Leip. Johann Georg zasłynął z walki z Turkami i dość często, jak wspomina Erich Weijand autor tekstu, ocierał się o śmierć. Podobno podczas jego pogrzebu w orszaku noszono na srebrnej tacy zniszczoną chorągiew, którą otrzymał od cesarza Austrii. Legenda głosiła, że kiedy jego regiment został zaatakowany przez Turków w bitwie pod Kaschinaw, pozostało tylko 11 rycerzy, aby uratować chorągiew Johann Georg obwinął się nią, udając martwego leżał tak przez dwa dni wśród zabitych, aż w końcu udało mu się uciec i przywieźć ze sobą ową chorągiew. W czasie wojny 30-letniej zamek został zdobyty przez Szwedów i zniszczony. Jego nowy właściciel Georg Gottfried von Ebeen podniósł swoim poddanym podatki, ci zbuntowali się i oblegali mury zamczyska. Stan Grodna pogarszał się z roku na rok, stare mury sypały się, w zamku wybuchł pożar, brakowało wody, ponieważ ta ze studni była niezdrowa,

17 Zob. W. Bremer, *Der Zweck der Arbeiten auf der Zeisburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender” 1938, s. 78–80.

18 M. Staffa, *Słownik geografii turystycznej Sudetów Tom 10 Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowski*, Wrocław 2005, s. 338.

19 Zob. W. Bremer, *Zeisburg und Neuhaus. Zwei Burgen des Waldenburger-Berglandes*, „Schlesischer Bergland-Kalender” 1940, s. 62.

i dlatego jego nowy właściciel Otto Benjamin von Lieres w 1774 roku opuścił go i zamieszkał w Dzieńmorowicach. Sprzedawano zamek jeszcze wielokrotnie, właścicielami stali się nawet rolnicy, którzy sprzedawali wszystko z futrynami i montowano w swoich domach; nawet zegar z wieży sprzedano a dzwony znalazły się we wsi Rusinowa. Przed całkowitą zagładą uratował warownię w 1823 roku profesor Johann Gustav Büsching z Wrocławia i rozpoczął jego odbudowę i zabezpieczenie. Jego prace kontynuował hrabia Friedrich von Burghaus a kiedy w 1855 roku przeszedł on na własność rodziny von Zedlitz-Neukirch prace trwały nadal. Przybywali do Grodna poeci jak Ernst Moritz Arndt, Max von Schenkendorf, nawet podczas „Tage des Minnesanges” Joseph von Eichendorff śpiewał tam swoje pieśni. Tysiące ludzi odwiedzało zamek, odbywały się tam w Sali Rycerskiej koncerty, grano na harfie i śpiewano. Odwiedzali go pielgrzymi, studenci, palono ogniska podczas przesilenia letniego²⁰. Jako zakończenie tego tekstu autor cytuje króciutki wiersz:

„Bądźże pozdrowione rozległe koliste
zamczysko na skalnej ścianie,
kraino pełna wielkich wieści,
ojczyzno moja zielona”²¹.

W kalendarzu „Schlesischer Bergland-Kalender” znaleźć można również wiele tekstów przybliżających podania i legendy najbardziej znanych zamków i ruin zamkowych regionu. O jednej z największych atrakcji turystycznych regionu sudeckiego, zamku Grodno²² w Zagórzu Śląskim, pisze M.R. Daumas. Turyści zwiedzający ten owiany misterium obiekt, oglądają w pomieszczeniu, od którego oddzieleni są kratą, tajemniczy szkielet. Przywołana przez autora legenda opowiada, skąd wziął się on w zamczysku. Książę śląski, zamieszkujący Grodno, wyruszył na wojnę, zostawiając swoją młodą żonę Małgorzatę pod opieką rycerza Johannes von Ehringena. Kochanką rycerza była dworka księżnej, Gude von Zierothin. Starsza dama dworu, Hedwig von Beheim, zdradziła dworce tajemnicę, że księżna, wraz ze swoim rycerzem, śpiewa pieśni miłosne, i że są kochankami. Podczas święta majowego Gude obserwowała bacznie swoją panią. Gdy księżna wraz z rycerzem wybrali się do lasu, ta poszła za nimi. Kochankowie ukryli się w altanie, a dziewczyna pobiegła do zamku, zerwała ze ściany stary pistolet i rozwścieczona pobiegła do nich. Gdy zauważyła, że rycerz kłęczy przed księżną, i wyznaje jej miłość, nie namyślając się długo, wystrzeliła do niego, zabijając go na miejscu. Księżna postanowiła zemścić się na dworce w okrutny sposób, kazała ją przymocować łańcuchami do ściany w lochu, a na stole położyć głowę zabitego, tak, aby tamta musiała na niego spoglądać. Dworka zmarła z wycieńczenia i głodu; jej szkielet – jak informuje czytelników „Kalendarza” Daumas – straszny w lochu zamku zwiedzających go

20 Zob. E. Weijand, *Die Kynsburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1931, s. 85–88.

21 Tamże, s. 88 (Przełożyła Natalia Poludniak).

22 W języku polskim zbiór opowieści o Grodnie zawiera książka Marka Dudziaka, *Zamek Grodno. Dzieje, tajemnice, legendy*, Zakrzewo 2017.

turystów po dzień dzisiejszy²³. Kolejna legenda podana w „Kalendarzu”, napisana w formie szesnastozwrotkowej ballady, opowiada o Bertholdzie z zamku Nowy Dwór w Podgórzu, i jest autorstwa Emila Sommera. W przypisie Kleinwächter przypomina życiorys tego pisarza. Czytelnik „Kalendarza” dowiaduje się, że Sommer urodził się 25 lutego 1819 roku w Opolu, i studiował na uniwersytetach we Wrocławiu i Berlinie. W Berlinie był uczniem Jakoba Grimma, Henrika Steffensa i Friedricha Schellinga. We Wrocławiu duży wpływ na jego twórczość wywarli Gustav Freytag i Heinrich Hoffmann von Fallersleben. Doktoryzował się w Halle, a po uzyskaniu habilitacji wykładał jako docent prywatny, czyli nieetatowy pracownik wyższej uczelni. Zajmował się mitologią niemiecką, gramatyką i historią literatury. Zmarł w wieku 27 lat na chorobę płuc, ale też z przepracowania. Przedrukowana w „Kalendarzu” ballada przedstawia historię właściciela zamku, który w czasie wypraw krzyżowych wyruszył na krucjatę. Minęło wiele lat, a on nie powracał do domu, jego żona i dzieci dowiedziały się z niesprawdzonego źródła, że zginął śmiercią bohaterską. Dlatego też, gdy rycerz Hugo von Gleichen poprosił ją o rękę, zgodziła się wyjść za niego za męża. Dzień przed zaślubinami na zamku pojawił się tajemniczy pielgrzym, w czasie zaślubin wrzucił do kielicha panny młodej pierścień. Ta rozpoznała w nim obrączkę byłego męża i zrozumiała, że tajemniczym mężczyzną jest jej mąż. Historia nie kończy się tragicznie: rycerz von Gleichen ożenił się nie z matką, lecz z jej piękną córką²⁴.

Zamki ziemi wałbrzyskiej od lat przyciągały rzesze turystów. Ich historia, jak i legendy są warte poznania., bo jak pisał Karol Bołoz Antoniewicz w 1837 roku „Tam z każdego kamienia, z każdej cegiełki wyłamanej, omszonej prawda silnie do duszy przemawia i w dawne przenosi ją wieki”²⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Alte Burg, Fürstenstein*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1934, s. 142.
Bartsch H., *Waldenburger Lebensbilder*, „Waldenburger Heimatbote“ 1956, nr 113, s. 263.
Bremer W., *Der Zweck der Arbeiten auf der Zeisburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1938, s. 78–80.
Bremer W., *Wie groß waren die Burgen im Waldenburger Bergland?*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1933, s. 55–58.
Bremer W., *Zeisburg und Neuhaus. Zwei Burgen des Waldenburger-Berglandes*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1940, s. 62.
Daumas M.R., *Das Skelett in der Kynsburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1935, s. 95–100.
Dudziak M., *Zamek Grodno. Dzieje, tajemnice, legendy*, Zakrzewo 2017.
Janczak J., *Z kuferkiem i chlebakiem. Z przeszłości uzdrowisk i turystyki śląskiej*, Warszawa-Kraków 1988.
Jerych J., Woźniak A. (red.), *Zamki i palace Dolnego Śląska w akwreli Andrzeja Woźniaka*, Wrocław 2008.
Jońca E., *Książski Park Krajobrazowy*, Warszawa 1989.
Kleinwächter M., *Die schönen Brunnen in Fürstenstein*, „Schlesischer Bergland-Kalender”

23 Zob. M.R. Daumas, *Das Skelett in der Kynsburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1935, s. 95–100.

24 Zob. E. Sommer, *Berthold von Neuhaus*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1941, s. 121–122.

25 A. Zieliński, *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX wieku (do 1863 roku)*, Wrocław 1974, s. 172–173.

1940, s. 83–84.

Kleinwächter M., *Fürstensteiner Kunst*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1931, s. 39–41.

Kleinwächter M., *Schloß Fürstenstein. Was die Dichter nur besingen durften, darf heute jeder sehen*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1935, s. 82–84.

Knoblich A.H., *Uhren auf Schloß Fürstenstein...*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1936, s. 75–79.

Południak N., *Wałbrzyski kalendarz regionalny „Schlesischer Bergland-Kalender“ (1928-1942) jako źródło do badań folklorystycznych i historycznych*, [w:] Sylwia Bielawska, Wojciech Browarny (red.) *Wałbrzych i literatura. Historia kultury literackiej i współczesność*, Wałbrzych 2014.

Sakowska M., *Fontanna Donatella. Jak historia nabiła nas w butelkę*, <http://wałbrzych.dlwas.info/wiadomosci/fontanna-donatella-jak-historia-nabila-nas-w-butelke/cid,9009,a> [dostęp: 2016.10.03].

Sommer E., *Berthold von Neuhaus*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1941, s. 121–122.

Staffa M., *Słownik geografii turystycznej Sudetów Tom 10 Góry Wałbrzyskie, Pogórze Wałbrzyskie, Pogórze Bolkowskie*, Wrocław 2005.

Weijand E., *Die Kynsburg*, „Schlesischer Bergland-Kalender“ 1931, s. 85–88.

Zieliński A., *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX wieku (do 1863 roku)*, Wrocław 1974.

Zieliński A., *Zamki dolnośląskie na dawnej rycinie*, Wrocław 1991.

STYLE WYCHOWANIA A KONFLIKTY I SAMOPOCZUCIE DZIECKA W RODZINIE W PERCEPCJI UCZNIÓW SZKÓŁ PODSTAWOWYCH

Urbański Mateusz

Absolwent Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie

Student Uniwersytetu Pedagogicznego

Im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

urbanskimateusz1997@gmail.com

Rodzice podczas wychowywania swoich dzieci stosują różne style wychowania. Różnią się one pod wieloma względami, dlatego słuszne jest, by je omówić. Wyróżnia się trzy style wychowania: styl autokratyczny, demokratyczny oraz liberalny. Ten pierwszy jest oparty na dyscyplinie, na władzy. Rodzice posługujący się tym stylem używają siły, gróźb lub odbierają dzieciom przywileje. Charakteryzuje on się jeszcze narzucaniem dziecku własnych poglądów, stosowaniu kar oraz rygorów i ograniczaniem swobody. Styl autokratyczny jest bardzo surowy i niebezpieczny dla dziecka. Nie tylko rodzic może wyrządzić mu krzywdę fizyczną, ale także psychiczną. Często powoduje on złe samopoczucie u dziecka oraz brak poczucia bezpieczeństwa[1].

Drugim stylem wychowania jest styl demokratyczny. Polega on na tym, że rodzice nawiązują przyjacielskie stosunki z dziećmi umożliwiając im podejmowanie decyzji dotyczących spraw rodzinnych, uczą je też liczyć się ze zdaniem innych osób. Więzy emocjonalna dziecka z rodzicem jest bardzo silna,

przepełniona pozytywnymi uczuciami: zaufaniem, sympatią, życzliwością. Wymagania stawiane przez rodziców są dostosowane do możliwości dziecka – ma ono zarówno swoje prawa i obowiązki. Ważne jest, że nie zostały one dziecku narzucone, tylko zaproponowane i zatwierdzone z obu stron. Jako środki wychowawcze rodzice stosują nagrody, tłumaczą niewłaściwe zachowanie i używają perswazji. Taki styl jest lepiej przyjmowany przez dziecko, ponieważ ma ono w nim swoje prawa, obowiązki i jednocześnie uczy się dyscypliny. Styl demokratyczny to styl, który pozytywnie wpływa na samopoczucie dziecka. Jest on zbalansowany, ponieważ zarówno dziecko, jak i rodzic czerpią z niego przyjemność [2].

Ostatnim stylem wychowania jest styl liberalny. Jak samo słowo wskazuje, styl ten będzie oparty na wolności – w tym przypadku ze strony dziecka. Ma ono znacznie więcej swobody niż w poprzednich stylach. Rodzice kierujący się tym stylem są pewni, że tak właśnie powinni wychowywać swoje dziecko: dać mu całkowitą swobodę, nie hamować jego spontanicznego rozwoju i aktywności. Według nich należy stworzyć dziecku odpowiednie warunki do zabawy, później do nauki oraz zaspokoić jego potrzeby uczuciowe (troszczyć się o nie, otoczyć je miłością i czułością) oraz zapewnić byt materialny. Osoba wychowująca się w takim stylu jest bardzo rozpieszczana przez swoich rodziców, którzy spełniają jej każde życzenie. Dziecko ma nad nimi pewną kontrolę ponieważ może od nich wymagać pewnych rzeczy np. materialnych, które dostaje [3]. Dziecko ma swobodę i robi co chce, nie wie co jest dobre a co nie a także nie zna granic co mu wolno a co nie.

Style wychowania są związane z postawami rodzicielskimi ponieważ również one mają wpływ na relacje pomiędzy dziećmi i rodzicami. To jaką postawę obierze rodzic w trakcie wychowywania swojego dziecka, będzie skutkowało tym, jak jego dziecko będzie się zachowywać. Postawę rodzicielską można określić jako stosunek rodzica do dziecka. Zawiera ona trzy komponenty: poznawczy (pogląd rodzica na dziecko), uczuciowo-motywacyjny (wypowiedzi i sposoby ekspresji) i behawioralny (postępowanie rodziców). Wspólną cechą tych postaw jest to, że można je podzielić na pozytywne i negatywne. Postawy pozytywne dobrze oddziałują na relacje pomiędzy dziećmi oraz rodzicami i dzięki temu w domu powstaje przyjemna atmosfera. Dziecko jest kochane przez swoich rodziców i ma w nich oparcie. Przez to, że jest przez nich dobrze traktowane, ma do nich szacunek oraz zaufanie. Takie postawy występują w demokratycznym stylu wychowania [4].

Postawy negatywne osłabiają relacje pomiędzy dzieckiem a rodzicami i po pewnym czasie je całkowicie eliminują. Przejawiają się one w różnych formach agresji: złośliwe uwagi, komentarze i kary fizyczne, a w końcu odizolowanie dziecka – ograniczanie kontaktu z nim. Dziecko nie rozwija się przez to w sposób prawidłowy ponieważ czuje się źle traktowane przez rodziców oraz zaniedbywane. Taka osoba przestaje ufać rodzicom, buntuje się przeciwko nim, co może negatywnie wpłynąć na jej osobowość. Poprzez źle obrany styl wychowania i negatywne postawy rodziców dziecko może nabrać złych cech

charakteru, co negatywnie wpłynie na jego relacje z rodzicami i rówieśnikami, a kiedyś w przyszłości, również ze swoimi dziećmi [5].

Bardzo duży wpływ na samopoczucie dziecka mają również konflikty powstające między domownikami. Występują one w różnych relacjach w rodzinie: między matką a dziećmi, między ojcem a dziećmi i między rodzeństwem. Konfliktem nazywa się napięcie wywołane sprzecznością celów dwóch lub więcej osób lub sytuacji, które zagrażają interesom partnerów. Wyróżnia się dwa rodzaje konfliktów: integrujący i dezintegrujący. Ten pierwszy charakteryzuje się tym, że przedmiot sporów dotyczy konkretnych faktów, a używane argumenty nie urażają godności drugiej strony sporu. W rozwiązywaniu konfliktu integrującego zaangażowane są obie strony. Emocje wyrażane są w sposób szczery, prawdziwy, a komunikacja jest jasna, klarowna. Po rozwiązaniu takiego konfliktu obie strony całkowicie sobie wybaczą, wzrasta poczucie bliskości oraz zaufania.

Natomiast konflikt dezintegrujący dotyczy przypuszczeń, domysłów. Poprzez często tylko jednostronne zaangażowanie w konflikt oraz niezrozumienie drugiej osoby, budzi on napięcie, rozdrażnienie i poczucie bezsilności. Efektem jest oddalenie się od siebie osób ogarniętych konfliktem oraz poczucie krzywdy, żalu lub lęku [6].

Samopoczucie dziecka w rodzinie jest ważne dla jego prawidłowego rozwoju. Na samopoczucie dziecka w rodzinie wpływa wiele czynników do których można zaliczyć miłość w rodzinie oraz więzi między jej członkami tworzące klimat rodziny a także zaspokajanie potrzeb dziecka, organizowanie jego aktywności, wzajemny szacunek, wsparcie i zrozumienie.

Podstawy metodologiczne badań własnych

Celem podjętych badań było poznanie stylów wychowania w rodzinie oraz występowania konfliktów i samopoczucia dziecka w rodzinie badanych uczniów.

Podstawowym problemem badawczym są style wychowania występujące w rodzinach uczniów, co zdefiniowano w następujących problemach:

1. Jakie są style wychowania w rodzinach badanych uczniów?
2. W jaki sposób są rozwiązywane konflikty w rodzinach badanych uczniów?
3. Jak jest samopoczucie dziecka w rodzinie w grupie badanych uczniów?

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankiety oraz autorski kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz ankiety zawierał pytania otwarte i zamknięte, w którym badani mieli możliwość udzielania wielokrotnej odpowiedzi.

Zbadano 117 uczniów szkół podstawowych (56 dziewcząt i 61 chłopców). Badania przeprowadzono na terenie Małopolski w 2016 roku.

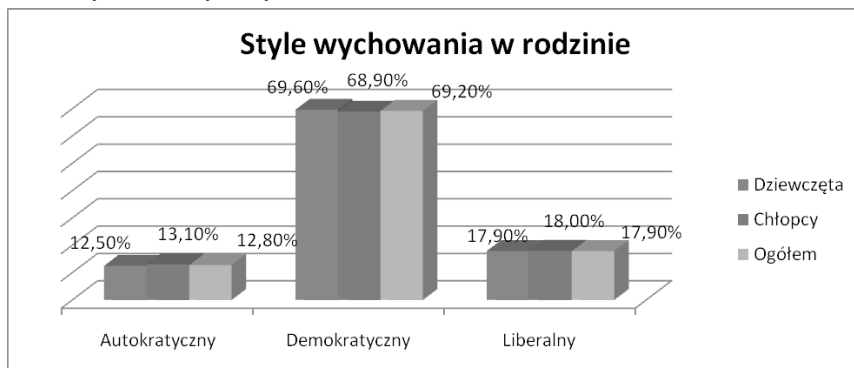
Wyniki badań.

Styl wychowania w rodzinie jest naturalnym oddziaływaniem rodziców na dziecko, które ujawnia się poprzez wpływ rodziców na psychikę dziecka, a w efekcie na jego zachowanie. Styl wychowania to okazywanie uczuć dziecku,

komunikowanie się z nim oraz wyrażanie stosunku do środowiska społecznego.

Na dziecko wpływa też w rodzinie występowanie konfliktów i sposoby ich rozwiązywania. Uzyskane wyniki badań zaprezentowano w poniższych zestawieniach tabelarycznych oraz graficznie na wykresach.

Wykres 1. Style wychowania w rodzinie

Źródło: badania własne

Zdecydowana większość chłopców (68,9%) i dziewcząt (69,6%) uważa, że w ich rodzinach występuje styl demokratyczny. Opiera się on zarówno na dyscyplinie, ale także na dawaniu dzieciom wolności, liczeniu się z ich zdaniem i okazywaniem im szacunku. Styl liberalny występuje w opinii 17,9% ogółu badanych. Najbardziej rygorystyczny, surowy styl (autokratyczny) występuje zdaniem ogółu badanych u 12,8% uczniów a liberalny (dający zbyt dużo swobody dziecku) u 17,9%. Styl autokratyczny podobnie jak styl liberalny nie powinien być stosowany przez rodziców, ponieważ wpływa niekorzystnie na rozwój i funkcjonowanie dziecka.

Tabela 1. Postawy rodziców wobec dzieci

Kategorie odpowiedzi	Badani				Ogółem N = 117	
	Dziewczęta N = 56		Chłopcy N = 61			
	L	%	L	%	L	%
Akceptacja dziecka	14	25	16	26,2	30	25,6
Okazywanie pozytywnych emocji dziecku	16	28,8	11	18	27	23,1
Współdziałanie z dzieckiem	11	19,6	13	21,3	24	20,5

Wspieranie dziecka w podejmowanych przez nie działaniach	16	28,6	15	24,6	31	26,5
Swoboda – umożliwianie podejmowania aktywności i samodzielności	9	16,1	10	16,4	19	16,2
Uznanie i poszanowanie praw dziecka	18	32,1	16	26,2	24	20,5
Odrzucanie dziecka	6	10,7	9	14,8	15	12,8
Unikanie kontaktu z dzieckiem	9	16,1	7	11,5	16	13,7
Nadmierne chronienie dziecka	12	21,4	11	18	23	19,7
Stawianie nadmiernych wymagań dziecku	14	25	8	13,1	32	27,4
Brak konsekwencji wobec dziecka	15	26,8	8	13,1	23	19,7
Okazjonalne zainteresowanie się dzieckiem	8	14,3	10	16,4	18	15,4

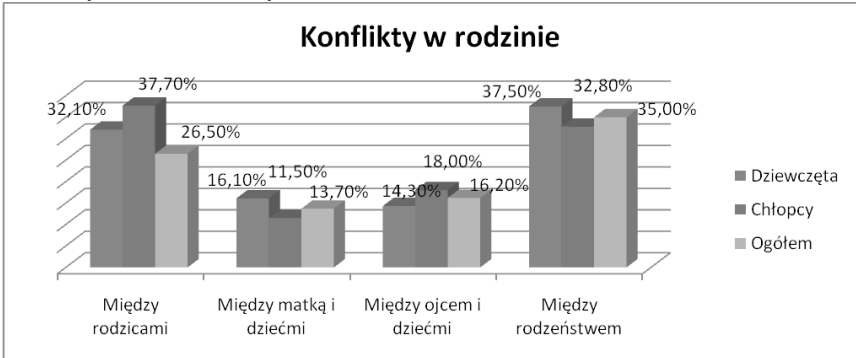
Źródło: badania własne

Kolejny problem to postawy jakie rodzice stosują wobec swoich dzieci. Najwięcej dzieci (27,4%) odpowiadało, że rodzice stawiają im nadmierne wymagania. Dzieci czują, że rodzice wiele od nich oczekują i nie czują się z tym dobrze. Ważne jest, aby znaleźć równowagę i dostosować swoje oczekiwania do możliwości poszczególnych dzieci. Rodzice wspierają dziecko w opinii 26,5% ogółu badanych. Oznacza to, że w wielu rodzinach rodzice starają się wspierać swoje dzieci w tym co robią. Jest to bardzo ważne, ponieważ dzieci często wymagają wsparcia. Zdaniem 25,6% ogółu badanych rodzice akceptują swoje dzieci. Akceptacja dziecka jest kluczowa w każdej rodzinie. Bez niej dziecko może odczuwać niechęć rodziców lub odrzucenie. Należy wystrzegać się takich sytuacji, ponieważ mogą one prowadzić do poważnych konsekwencji, np. ucieczki dziecka z domu.

Jednak problem odrzucenia dziecka zdarza się w niektórych rodzinach, na co wskazały wypowiedzi uczniów. 12,8% badanych dzieci poczuło się odrzuconych przez swoich rodziców. W badaniach prowadzonych przez Marzenę Nowakowską w roku szkolnym 2007/2008 wśród uczniów klas 4-6, rodzice (u 71% ogółu badanych dzieci) zwracają na nie swoją uwagę i są zmartwieni, gdy

są one smutne (42%). Tylko 8% dzieci uważa, że rodzice nie poświęcają im swojej uwagi lub nigdy nie martwią się tym, że są smutne [7]. W tej ankiecie aż 13,7% uczniów odpowiedziało, że rodzice unikają z nimi kontaktu, co oznacza, że coraz więcej rodziców tak postępuje. Przez to dzieci czują się odrzucone, osamotnione i tracą do rodziców zaufanie. Ich wzajemna relacja zanika, którą ciężko będzie odbudować, dlatego powinno się zawsze utrzymywać kontakt z dzieckiem i je wspierać.

Wykres 2. Konflikty w rodzinie

Źródło: badania własne

Badania przeprowadzone przez A. Dybich ujawniły, że konflikty zdarzają się w większości rodzin. Bywają one raz mniej, a raz bardziej nasilone. Pojawiają się one w każdej relacji pomiędzy domownikami: między rodzicami, między rodzicami a dziećmi oraz między rodzeństwem. Każdy konflikt ma jednak swoją przyczynę. Bardzo często kłótnie spowodowane są pogonią za pieniędzmi. Matki wyjeżdżają (często za granicę), aby osiągnąć założone cele: zarobić na nowy samochód, mieszkanie ... Ojcowie również udają się na emigrację w celu zarobienia większych pieniędzy niż w kraju. Brak jednego z rodzica, lub czasem obu, powoduje u dzieci żal, który następnie przeistacza się w bunt, próbę zwrócenia na siebie uwagi przez gorsze wyniki w nauce, używki, bójki z rówieśnikami, w szkole. Niespełnione oczekiwania, nadzieje powodują konflikty między małżonkami, które nierzadko prowadzą do rozvodu [8].

Z przeprowadzonych przez autora badań wynika, że w opinii 26,5% ogółu badanych konflikty występują między rodzicami natomiast między matką a dziećmi konflikty pojawiają się tylko u 13,7% badanych. Podobnie jest w konfliktach między ojcem a dziećmi – 16,2% ogółu. Dzieci najliczniej odpowiedziały, że były kiedyś lub są w konflikcie z rodzeństwem. Wyniki wskazują, że aż 37,5% dziewcząt oraz 32,8% chłopców jest skłóconych z bratem lub siostrą.

Takie konflikty są bardzo niekorzystne dla dzieci. Tworząc rodzinę, dzieci powinny zawsze trzymać się razem, wspierać się. Dla dziecka rodzeństwo jest czymś naprawdę ważnym ponieważ z nim nawiązuje relacje partnerskie, uczy się współpracowania i współdziałania. Istotne jest więc, aby utrzymywać z

rodzeństwem przyjazne stosunki [9].

Badane dzieci licznie odpowiedziały, że w konflikcie są ich rodzice. Zarówno dziewczęta (32,1%) oraz chłopcy (37,7%) stwierdzili, że ich rodzice są skłóceni. Klótnie między małżonkami to częsty obraz, który bardzo negatywnie wpływa na dzieci. Powoduje on nieprzyjemną atmosferę w domu, a często budzi nawet strach w oczach dzieci. Gdy pojawia się konflikt wśród rodziców, warto jest poszukać kompromisu, tak aby jak najszybciej zakończyć taką sytuację, która jest bardzo negatywnie odbierana przez dzieci.

Badanie wskazuje również jeszcze jedną ciekawą zależność. Z wyników badań wynika, że dziewczęta są w konfliktach częściej z matką, niż z ojcem. Natomiast chłopcy są częściej skłóceni z ojcem, a nie matką. Może to wynikać z tego, że córki często naśladują swoje matki. Gdy zauważą coś niechcianego, coś co im się nie podoba w zachowaniu, sposobie życia matki, często zarzucają jej to i w ten sposób powstaje konflikt. Natomiast wielu ojców uważa, że ich synowie nie spełniają oczekiwań, nie zajmują się tym, czym chcieliby ojcowie.

Inne wyniki uzyskano w badaniach przeprowadzonych przez CBOS w 1994 roku. Konflikty pojawiły się u 87% badanych rodzin, a klótnie między rodzicami u 74% przypadków. Konflikty między matką a dziećmi wystąpiły u 11% przypadków, a między ojcem a dziećmi u 9% badanych rodzin. W porównaniu do wyników uzyskanych przez autora artykułu, klótnie między rodzicami występują znacznie rzadziej, natomiast między dzieckiem a poszczególnym rodzicem nieznacznie częściej. [10]

Tabela 2. Rozwiązywanie konfliktów w rodzinie

Kategorie odpowiedzi	Badani				Ogółem N = 117	
	Dziewczęta N = 56		Chłopcy N = 61			
	L	%	L	%	L	%
Dążenie do rozwiązania konfliktu	14	25	11	18	25	21,4
Wspieranie się	8	14,3	9	14,8	17	14,5
Wspólne rozmowy	11	19,6	7	11,5	18	15,4
Brak wzajemnego zrozumienia	10	17,9	11	18	21	17,9
Obwinianie siebie	12	21,4	14	23	26	22,2
Agresja fizyczna/psychiczna	9	16,1	8	13,1	17	14,5
Negatywne emocje	12	21,4	13	21,3	25	21,4
Alkohol	6	10,7	10	16,4	16	13,7
Klótnie, krzyk	8	14,3	7	11,5	15	12,8

Źródło: badania własne

Następnie zapytano dzieci o to, jak w ich rodzinie rozwiązuje się konflikty i jakie sytuacje bądź emocje temu towarzyszą. Najliczniej (22,2%) dzieci zaznaczały, że skłócone strony obwiniają się. Każdy konflikt jest spowodowany negatywnymi emocjami. Przez nie ludzie wzajemnie się oskarżają i obrażają. Nie jest to droga prowadząca do zakończenia konfliktu, dlatego nie należy jej wybierać. Dopiero drugą co do najczęściej wybieraną odpowiedzią było dążenie do rozwiązania konfliktu (21,4%). Nie napawa to optymizmem. Co więcej, oznacza to że wiele rodzin trwa w konfliktach i nie umie ich konstruktywnie rozwiązać. Takie kategorie jak „wspieranie się” (14,5%) i „wspólne rozmowy” (15,4%) były rzadko wybierane. Dzieciom trzeba pokazać, a najlepiej służyć przykładem w tym, jak powinno się rozwiązywać konflikty. Jest to bardzo istotne, ponieważ nauczy ich to radzenia sobie w takich sytuacjach, które na pewno będą się pojawiać w ich przyszłym życiu.

Wiele dzieci odpowiedziało, że przy rozwiązywaniu konfliktów dochodziło do agresji fizycznej/psychicznej (14,5%) oraz do picia alkoholu (13,7%). Takie zachowania nie sprzyjają dobrej atmosferze w domu, ponieważ prowadzą do pogłębienia, zaostrzenia się konfliktu. W przypadku gdy jeden z rodziców pije alkohol bądź używa przemocy, dzieci są wystraszone i czują się źle.

Tabela 3. Oczekiwania uczniów wobec własnej rodziny

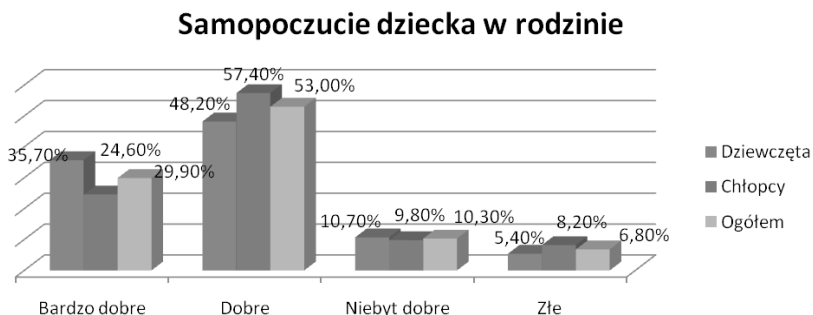
Kategorie odpowiedzi	Badani				Ogółem N = 117	
	Dziewczęta N = 56		Chłopcy N = 61			
	L	%	L	%	L	%
Więcej czasu dla dzieci	19	33,9	21	34,4	40	34,2
Zrozumienie dziecka	15	26,8	16	26,2	31	26,5
Wzajemna pomoc	13	23,2	11	18	24	20,5
Tłumaczenie/ wyjaśnianie	12	21,4	9	14,8	21	17,9
Nie stosowanie surowych kar	8	14,3	10	16,4	18	15,4
Wzajemny dialog	14	25	11	18	25	21,4
Szanowanie siebie	11	19,6	13	21,3	24	20,5
Wspólne spędzanie czasu	16	28,8	12	19,7	28	23,9
Okazywanie sobie miłości	19	33,9	14	23	33	28,2
Lepsza sytuacja materialna	3	5,4	4	6,6	7	6
Lepsza sytuacja mieszkaniowa	2	3,6	3	4,9	5	5,1

Źródło: badania własne

Badani mają oczekiwania wobec własnej rodziny. Najwięcej z nich (34,2%) chciałoby, by rodzice poświęcali im więcej czasu. Dzieci czują się zapomniane, osamotnione, ponieważ rodzice nie poświęcają im wystarczająco dużo czasu. Dzieci także chciałyby aby ich rodzice bądź rodzeństwo okazywało im więcej miłości. Jest to bardzo ważne, ponieważ w ten sposób można je nauczyć jak tą miłość okazywać drugiej osobie. Dzieci uczą się empatii, stają się bardziej wrażliwe.

Na zrozumienie dziecka w rodzinie wskazało 26,5% ogółu badanych a na wspólne spędzanie czasu 23,9%. Dzieci oczekują zrozumienia rodziców i wspólnego spędzania czasu. Jest to istotne dla budowania bliskich relacji w rodzinie i dobrego w niej samopoczucia. Najrzadziej wybieranymi kategoriami były „lepsza sytuacja mieszkaniowa” (5,1%) oraz „lepsza sytuacja materialna (6%). Oznacza to, że dzieciom nie tak bardzo zależy na rzeczach materialnych: na tym żeby mieć ładniejszy pokój lub ładniejsze ubrania. One pragną bliskości, miłości rodzica. Dzieci chcą być rozumiane, szanowane przez rodziców. Spędzając odpowiednio dużo czasu z dziećmi, rodzice nie tylko poprawią z nimi swoje relacje, ale także dobrze wpłyną na ich samopoczucie, poczucie bezpieczeństwa. Dlatego warto jest o nie dbać.

Wykres 3. Samopoczucie dziecka w rodzinie

Źródło: badania własne

Samopoczucie dziecka w rodzinie jest ważne, ponieważ wpływa na jego samopoczucie i nastawienie wobec innych, na odczuwanie radości i zadowolenia z życia. Natomiast złe samopoczucie spowoduje przygnębienie, niechęć do wykonywanych rzeczy, a w skrajnych przypadkach poprowadzi nawet do depresji.

Na samopoczucie dziecka ma wpływ nie tylko rodzic, ale również nauczyciel. Nauczyciel jest odpowiedzialny za samopoczucie swoich uczniów i jego zadaniem jest prowadzenie lekcji w przyjaznej atmosferze sprzyjającej nauce i współzyciu w grupie [11]. Samopoczucie towarzyszące dzieciom w szkole często przenoszone jest do domu więc ważne jest, aby uczeń dobrze czuł się na lekcjach i pomiędzy nimi.

Z wyników badań wynika, że aż 53% badanych dzieci zaznaczało

odpowieź „dobre”. Z negatywnych odpowiedzi dzieci najczęściej wybierały opcję „niezbyt dobre” (10,3%). Oznacza to, że w niektórych rodzinach dzieci nie czują się dobrze lub komfortowo. W takich wypadkach należy porozmawiać z dzieckiem i zapytać dlaczego tak się czuje. Może to mu bardzo pomóc i wpłynąć pozytywnie na atmosferę w domu. Ważna jest też konsultacja z rodzicem, aby wiedział jak dziecko odbiera sytuację domową.

Inne wypowiedzi uczniów to: „Rodzice zawsze mnie wspierają i mogą na nich liczyć”, „Mam kochanych rodziców, na których mogę zawsze polegać”, „W mojej rodzinie czuję się osamotniony, ciągle jestem sam, nie mam z kim porozmawiać o moich problemach”, Rodzice mnie nie rozumieją, nigdy nie mają czasu dla mnie”.

Podsumowanie

Celem podjętych badań było poznanie stylów wychowania w rodzinie, metod rozwiązywania konfliktów oraz samopoczucia dziecka w rodzinie.

Z przedstawionych badań wynika, że w rodzinach badanych dzieci dominuje demokratyczny styl wychowania (69,2% ogółu badanych), który uważany jest za najbardziej odpowiedni, ponieważ sprzyja dobremu samopoczuciu dziecka. Nie tylko dzieci, a również rodzice odnoszą z niego korzyść. Dzieci znają zakres swoich obowiązków, mają swoje prawa, są szanowani przez rodziców i wspólnie z nimi mogą decydować o sprawach rodziny. Rodzice zaś mają kontrolę nad dziećmi, ponieważ są one im posłuszne, mają z nimi dobre relacje oraz są przez nich respektowane. Styl demokratyczny jest najbardziej zbalansowany, ponieważ jest korzystny dla każdego z domowników. Jest on najmniej konfliktowy, dlatego jest zalecany dla wszystkich rodzin.

Niestety istnieją rodziny, w których występuje wiele konfliktów między rodzicami (26,5% ogółu badanych), a także między matką i dziećmi (13,7%), ojcem i dziećmi (16,2%) i samymi dziećmi (35%). Najczęściej są one spowodowane negatywnymi emocjami w relacjach rodzinnych. Często konfliktom towarzyszy wzajemne obwinianie się, krzyki, agresja oraz alkohol. Nie sprzyja to ich rozwiązywaniu, a tylko pogarsza sytuację. Dużo rodzin jednak dąży do tego, aby pogodzić się i zażegnać konfliktowi. Dzieje się to dzięki wspólnym rozmowom i chęci wspierania się. Warto jest dojsz do porozumienia i na nowo zjednoczyć rodzinę, aby przywrócić dobrą atmosferę i przyjazne relacje.

Ostatnim badanym problemem wśród dzieci szkół podstawowych było ich samopoczucie w rodzinie. Dzieci najczęściej odpowiadały, że dobrze się czują w swojej rodzinie (53%) co sugeruje, że w większości rodzin dba się o dobre relacje między rodzicami a dziećmi, które korzystnie wpływają na ich samopoczucie.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Dyrdół M., *Wychowanie w Rodzinie*, tom 10, „Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty”, 2014, s.283-284.
- [2] Sozańska E., *Rodzina jako środowisko wychowania w wartościach*, 2014, s.42.
- [3] Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, 2014, s. 131.
- [4] Dyrdół M., *Wychowanie w Rodzinie*, tom 10, „Relacje rodzice – dziecko i ich prawne konteksty”, 2014, s.285-286.
- [5] Olszewski K., Talik E., Oleś M., *Psychologia Rozwojowa: Martwienie się młodzieży w*

okresie dorastania a percepcja postaw rodzicielskich, tom 21, nr 3, 2016, s. 91.

[6] W. Zaremba, *Konflikty w rodzinie i ich konsekwencje psychospoleczne*, 2012, s. 66-67.

[7] Nowakowska, M. <http://sp10glogow.internetdsl.pl/publikacje/osamotnienie.pdf>, (15.04.2020)

[8] Dybich A., *Sytuacja wychowawcza w nowych typach rodzin a zagrożenie niedostosowaniem społecznym*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, 2016, s.83.

[9] Ziółkowski P., *Pedagogizacja rodziców – potrzeby i uwarunkowania*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy Bydgoszcz 2016, s.52.

[10] *Nieporozumienia i konflikty w rodzinie*, Komunikat z badań CBOS, Warszawa 1995.

[11] Cichocki A., *Nauczyciele jako twórcy edukacyjnego klimatu klasy szkolnej*, 2009, s. 362.

ШЕСТЬ ОСНОВАНИЙ МОРАЛИ

Рубський Вячеслав Николаевич,

доктор философских наук, старший преподаватель,

Одесский национальный морской университет

pavv@te.net.ua

Основания этики всегда вызывали немало дискуссий в среде психологов, философов и общественных деятелей. Ответы, которые выработало человечество, всегда были прекрасны с одной стороны и недостаточны с другой. Ради примирения всех позиций важно знать плюсы и минусы каждой из них. Итак, шесть оснований этики и морали.

1) **Прагматическое.** Суть его в том, что моральность и благочестие может быть прекрасной инвестицией в человеческое доверие, дружбу и т.п. У доброго и честного человека больше шансов расположить к себе других людей. Хороший имидж работает на него. В этом ключе мораль оказывается социально выигрышной линией поведения. Таким образом, её основанием является выгода, т.е. фактор, находящийся вне этики. И когда при смене обстоятельств выгоднее будет поступить иначе, то аморальное поведение окажется оправданным тем же прагматическим основанием моральности.

2) **Биологическое.** Многое в нашей жизни мы производим ради успешной социализации, реализации своих природных задатков и влечений. В книгах лауреата Нобелевской премии Конрада Лоренца «Агрессия (так называемое «зло»)» и «Агрессия. Человек находит друга» автор доказывает, что даже человеческие дружба и любовь являются модусами животной агрессии в нас. Другие исследователи сравнительной психологии человека и животных многократно и разнообразно подтверждают тезис о том, что этическое и моральное поведение не только родом из животной древности, но и, по сути, является одной из её форм. Взаимопомощь, эмпатию, альтруизм и даже героическую смерть за друзей мы можем распознавать, если угодно, уже в поведении одноклеточных. На этом основании вырастает

биологическое (эволюционное) объяснение приоритета хорошего поведения над плохим (асоциальным, деструктивным).

Однако такое основание оказывается внутренне противоречивым, так как моральные установки типа «не бей слабого» или «не кради» явно противоречат эволюции. В животном мире происходит регулярное поедание слабого, захват территорий, внутривидовая жёсткая борьба, и т.п. Белки воруют орешки друг у друга, кукушки обманывают простодушных птиц. В человеческой истории воры способствовали созданию сложных систем, охранения собственности вплоть до государств и империй. Таким образом, обоснование этического поведения через ссылку на эволюцию также обосновывает и неэтическое поведение.

3) **Социально-психологическое** (внушение от культуры) и **бихейвиорально-суггестивное** (внушение от воспитания). Его суть: принято так поступать, как считается правильным. Влияние культурной среды, воспитания и окружения трудно переоценить. Но человек, находящийся на перекрёстке идей может опознать социальные и культурные установки как внешние по отношению к себе. Тогда он заявляет классическое: «а судьи кто?». Таким образом, внушение от культуры и воспитания действуют до тех пор, пока человек не воспримет их как аффекты внешнего влияния среды и социума. Тогда он не перестаёт ощущать их силу, но перестаёт в них верить. Неслучайно преступники, маньяки и асоциалы аргументируют своё поведение той же культурной средой, с которой они взаимодействуют.

4) **Прагматико-теологическое**. Его суть: боги накажут, боги вознаградят. У всех на слуху клятва Гиппократов, которой врачи присягают быть честными, и т.п. В основании этой клятвы прагматико-теологический страх. Начинается клятва так: «*Клянусь Аполлоном врачом, Асклеием, Гигией и Панакеей и всеми богами и богинями, беря их в свидетели...*». И заканчивается надеждой на то, что соблюдение за клятвы боги вознаградят. Такое основание этического поведения вызывало подозрение уже у библейского сатаны в книге Иова. Если в основании морали страх и выгода, то это основание может стать обоснованием и аморального поведения. К тому же современность лишила нас веры в Аполлона, Асклепия, Гигию и Панакею. Так что перед тем как доверять честности врачей, стоит проверить, верили ли они в этих богов, когда давали клятву им?

5) **Горизонтально-личностное**. Подлинное основание этики возможно только в персональном договоре/связи личностей. Когда я обещаю конкретному человеку, я беру ответственность именно перед ним (а не перед абстракциями типа «Родина», «мораль», «совесть», «человечество» и т.п.). Это – горизонтальное основание этики. Оно совершенно в рамках общения личностей. Но его недостатком является то, что оно ведёт к личностному фашизму («фашо» с итал. – связка, пучок): мы будем предпочитать знакомых людей незнакомым. Например, при дилемме: смерть одного вашего родственника или 50 никарагуанцев, о которых вы никогда не слышали и не услышите? Ответ всегда складывается в пользу

своих. Это естественно для горизонтально-личностного основания этики. В этом случае этика становится клановой, мафиозной, расистской, национально-фашистской (связка по признаку нации) или идеологически фашистской (связка по признаку общей идеологии).

б) **Вертикально личностное.** Его суть: я беру на себя ответственность перед слабым Богом. Вертикальное основание этики есть единственное основание, обеспечивающее всеобщность моральных принципов. Это достижимо введением моральных норм в личное общение с Богом. Таким образом, человек берёт на себя ответственность перед Богом за соблюдение своевольно взятых на себя моральных принципов. Бог не выступает здесь как каратель, а как иная личность, соединяющая нас со всеми прочими людьми. Тогда мы имеем основания «не бить слабых», «не воровать» и т.п. даже по отношению к тем людям, которых не знаем. Недостатком этой концепции как основания морали является то, не все люди верят в Бога. А из верующих только немногий процент может принять идею слабого Бога. В конце концов, не все, удовлетворяясь одним из перечисленных оснований морали, интересуются прочими.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Асадуллаев И.К. Новый материализм // Социодинамика. – 2013. – № 2. – С. 379-411. DOI: 10.7256/2306-0158.2013.2.437
2. Левикова С.И. Мораль как неотъемлемый элемент человеческого сообщества и мера человеческого в человеке // Философская мысль. – 2016. – № 11. – С. 87-102. DOI: 10.7256/2409-8728.2016.11.2056
3. Пинкер С. Чистый лист. Природа человека. Кто и почему отказывается признавать её сегодня / Пер. с англ. Г. Бородиной – М.: Альпина нон-фикшн, 2018. – 608 с.
4. Ридли М. Происхождение альтруизма и добродетели. – М.: Эксмо, 2016. – 416 с.
5. Сібе Шаап. Прощання із Всемогутнім. Переоцінка етичного життя / Пер. з англ. І.Лозовий. – Київ: Видавництво Жупанського, 2012. – 296 с.
6. Франс В.М. де Валь. Мораль без релігії. В пошуках людського у приматів. / Пер. Н. Лисовой – Харьков: Клуб Семейного Досуга, 2018. – 272 с.

ЗНИЖЕНА ТА ТАБУЙОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ У ПРОЗІ ЮРІЯ ІЗДРИКА

Самозван Анна,

*студентка IV курсу спеціальності «Філологія
(українська мова та література)»*

НПУ імені М.П. Драгоманова

Науковий керівник –

доцент, кандидат філологічних наук

Григоренко Ірина Василівна

Письменники ХХІ століття, порівняно із попереднім, відрізняються своїм бажанням якнайжиттєвіше донести до реципієнта ідею свого творіння. Винятком не став Юр Іздрік, проза якого «грається» з читачем, щоразу переключаючись із табуйованої, зокрема обсценної, лексики на просторіччя та соціолект, сленг і жаргон, інколи вульгаризми.

Соціально-культурні аспекти ненормативної лексики в сучасній українській мові були сформульовані та описані професором Л. Ставицькою в «Короткому словнику жаргонної лексики» [3]. Попри зафіксовані лексеми, цей різновид більше належить мовленню, ніж мові, тобто має більшу фіксацію в усному використанні задля збільшення емоційного навантаження надання додаткової сенсовості. Табуйованому мовленню властива простота в розумінні та (у більшості випадків) комічність. Повертаючись до мовлення як основного засобу вираження, можемо спостерігати, як просторіччя, сленг та росіянізми зазвичай використовуються в діалогічній організації тексту, тобто здебільшого дослівним передаванням інформації задля збереження повного сенсового навантаження. Наприклад, монолог персонажа з есе Юра Іздрика «Checkpoint», що входить до збірки «Флешка – 2gb»: «*Старий, - сказав він, тицяючи брудним пальцем собі в живіт, - старий, подивися на мене, я раніше був повним козлом і бичарою, тусувався, наркоту хапав, короче, панкував по чорному, потім ширяться почав, ну діло дійшло було, що пару років – і ласті клеїти, без базару...*» [1].

Автор активно використовує різного типу вульгаризми та сленг для вираження суб'єктивної думки, часто навіть додаючи свої тлумачення (як ще один спосіб бути ближчим та зрозумілішим читачеві), наприклад: «... надуживанням ненормативної лексики, що зазвичай не належала художній тканині твору, а була наслідком неусвідомленого авторського бідкання над тяжкою долею українського прозаїка» [1, с. 39]; «*Мудак – він зиний, але завжди мудак*» [2, с.47]. Також часто вживаними у неформальному лексиконі Ю.Іздрика є транскрибовані російські лексеми на кшталт: «... (сєвodayнслушаєт он джаз, а завтра родінупродаст)» [1, с.68]; «*получаєция*», «*удачєция*», «*защищация*», «*напрягация*», «*любов человекєська*» [1, с.234]; «*карочє*»(загалом), «*почьок*», «*проізрастають*», «*в натурі*»(справді),

«соньца», «вопше»(взагалі), «кстаті»(до речі), «када»(коли) [1, с.106].

Усе це різноманіття зниженої та табуйованої лексики вибудовує чіткі образи в уяві читача та є чи не найкращим способом вираження іронії, яку так полюбає Юр Іздрик. Оскільки митець є одним із гуру постмодерну, то дивно було б не зустріти у його художніх текстах *сленг*, адже це одна з ключових прикмет постмодерної української літератури. Сучасна українська молодь підхоплює та продовжує традицію «бунту», започатковану різними субкультурами, до яких належали і чимало письменників-постмодерністів вісімдесятих та дев'яностих. Приклад даної лексики у творчості письменника: «Я аж *пришизів*, *тіпа...*» (пришизів – надміру здивувався) [1, с.19]; «*пініфакс*» (туалетний папір), «*блат*» (послуга, зазвичай надана через знайомих), «*Мама вигребе. І ти вигребеш*» (вигребти – вибратись) [1, с.82];

Найменш суперечливим засобом вираження образності у художньому мовленні Ю. Іздрика є фразеологізми, які все ж тяжіють до просторіччя: «... *позичивши очі в Сірка*» [1, с.128]; «...не може слугувати ниткою розмови, *ниттю Аріадни*, стьожкою вервиці, бла-бла-бла», «*Навіть на зупинках зупинитися не дають, дихаючи в спину, транспортні конкуренти*» [1, с.9]; «... роман *Іржонанаробив галасу...*» [2, с.324.

Вдале у дотепності художнє слово, зокрема і татуйоване, притягує до себе увагу сучасної читацької публіки. Ненормативну та знижену лексику уміло використовує у своїй творчості Юрій Іздрик. Можливо, тому сьогодняшнього тексти все частіше декламуються та поширюються в соцмережах. Нові нестандартні, по-постмодерному епатажні погляди, методи та підходи до літературної творчості – це те, чого вимагає мистецтво зараз, а також вдалий маркетинговий хід (на щастя чи на жаль...). Суспільство дуже швидко розвивається, змінює читацькі смаки, тому не «зловивши правильну хвилю», у письменника посилюється ймовірність не втриматись «на плаву». Але це не про надпопулярного сьогодні Юра Іздрика, який відчуває потребу часу.

Список використаної літератури:

1. Юрко Іздрик. Флешка-2GB(Серія «Deprofundis»). К.: Грані-Т, 2009. 248 с.
2. Юрій Іздрик. Номінація [Текст] : Юрій Іздрик. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 856 с.
3. Ставицька Л.О. Український жаргон: словник. К.: Критика, 2005. 494 с.

**ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ
МИРОБУДІВНИЦТВА:
ВІД ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ
ДО ЗМІН У ОСВІТНЬОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

*Свириденко Денис Борисович,
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри методології науки та
міжнародної освіти,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
denis_sviridenko@ukr.net*

Ризома гібридної війни проникла у всі сфери суспільного життя в тому числі у гуманітарну галузь. Як зазначається в Статуті ЮНЕСКО “Думки про війну виникають в головах у людей, тому в свідомості людей варто вкорінювати ідею захисту миру”. Переважна більшість вітчизняних наукових досліджень не пропонують стратегії виходу із наявної ситуації. Поточна ситуація в Україні демонструє не розкритий потенціал вищої освіти у забезпеченні розвитку суспільства на засадах миру. В якості відповіді на актуальний соціальний та дослідницький запит, групою дослідників Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова з 2019 року реалізується проєкт молодих вчених «Українська вища освіта як інструмент стратегії миробудівництва» (номер державної реєстрації: 0119U002581), фінансований Міністерством освіти та науки України.

Автори проєкту пропонують здійснити розробку концептуальної моделі української вищої освіти як інструменту стратегії миробудівництва. Дана модель має бути сформульована із урахуванням можливості її імплементації у реальну освітню практику, тому проєкт включає у себе як верифікацію в межах проєкту (соціопитування, аналіз зарубіжного досвіду, аналіз міжнародно-правових ресурсів, нормативно-правової бази тощо), так і співпрацю із стейкхолдерами. Проєкт спрямований не лише на розробку положень теоретичного характеру, але й має запропонувати покроковий план (дорожню карту) імплементації нової моделі миробудівництва у вітчизняну освітню політику. В результаті його реалізації будуть розроблені проєкти внесення змін до нормативно-правових актів України, початкова програма з миробудівництва для ЗВО та окремі освітні модулі для реабілітації постраждалих внаслідок військових дій.

Зазначений підхід є не тільки практико-орієнтованою спробою розв’язання протиріч розвитку української освіти у поточних соціокультурних умовах, але й відповідає принципу «Наука з місією», закладеного у якості ціннісного горизонту європейських досліджень на найближчі роки в мажах стратегії HorizonEurope, що приходить на зміну

Horizon-2020. На думку авторів проекту, одним із актуальних завдань досліджень у галузі сучасної української освіти є посилення її потенціалу на шляху забезпечення миру, враховуючи як поточні та і перспективні виклики територіальній цілісності нашої держави. Дана публікація є спробою презентувати ідею проекту, поточні результати його виконання, а також перспективи реалізації, поглибити академічну дискусію, яка вже існує довкола проблеми реалізацією вищою освітою України її миробудівного потенціалу. Важливо підкреслити, що методологічною рамкою дослідження, переважно, виступають підходи філософії освіти та соціальної освіти, а також низки суміжних галузей – правової науки, політологічних, педагогічних та інших досліджень.

Вищезгаданий проект ставить собі за мету розроблення покрокової стратегії використання української вищої освіти української вищої освіти як чинника миробудівництва, а також надання рекомендацій для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних закладів щодо практичних кроків її імплементації. Дана мета, на думку авторів проекту, може бути досягнутою шляхом реалізації низки дослідницьких завдань, зокрема: аналіз міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів з питань миробудівництва; узагальнення напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених з питань припинення конфліктів та примирення в суспільстві; обґрунтування теоретичної моделі використання української вищої освіти як інструменту миробудівництва; прове соціологічну верифікацію теоретичної моделі (фокус-групи, інтерв'ю тощо) у середовищі стейкхолдерів сучасної освіти для експертної оцінки перспектив реалізації зазначених стратегій; розробка модельної програми з миробудівництва для студентів усіх спеціальностей ЗВО; розробка окремих освітніх модулів в навчальні програми дисциплін: Політологія, Право, Історія України, Філософія, Філософія освіти, Освітня політика.

На попередньому етапі виконання проекту (2019 рік) було досліджено проблеми миробудівництва у історії філософії та права, здійснено концептуалізацію проблеми миробудівництвау сучасних соціокультурних умовах; досліджено освітню політику держав, в яких відбуваються збройні конфлікти з метою імплементації їх досвіду в освітню систему України; виявлено кореляцію наявних зарубіжних освітніх моделей та стратегій відповідно до українських реалій; здійсненосоціологічну верифікацію можливостей української освіти як інструменту миробудівництва; виокремлено вузький переліку стратегій, здатних реалізувати логіку миробудівництва; виявлено недоліки у реалізації зарубіжних освітніх проєктів миробудівництва тарозроблено рекомендації щодо можливостей застосування зазначеного досвіду в Україні. За результатами виконання етапу підготовлено низку публікацій, які є апробацією результатів та запрошенням до академічної дискусії у вітчизняному дослідницькому середовищі [1-3].

На 2020 рік дослідницька група ставить собі за мету проаналізувати

міжнародну нормативно-правову базу в галузі освітнього миробудівництва та підготувати проекти змін у вітчизняне законодавство в галузі вищої освіти з метою врахування ефективних міжнародних стратегій; дослідити вітчизняну нормативно-правову базу в галузі освітнього миробудівництва та підготувати проекти змін у вітчизняне законодавство з метою законодавчого супроводу перспективних модернізаційних кроків в українській вищій освіті на шляху реалізації стратегії забезпечення миру; розробити практико-орієнтовану концепцію модернізації української освіти з метою розкриття її потенціалу в якості інструменту забезпечення миру та здійснити соціологічну верифікацію концепції модернізації української вищої освіти як інструменту стратегії миробудівництва із підготовкою уточнених за її результатами проектів змін до нормативно-правової бази в галузі вищої освіти.

Як продемонстрував аналіз, переважна більшість держав, в тому числі й Україна, не у повному обсязі імплементували настанови ООН щодо реалізації ідеології миробудівництва вітчизняне законодавство, зокрема, в галузі вищої освіти, не достатньо реалізуючи освітній миробудівний потенціал в умовах складних геополітичних викликів сьогодення. Якщо для деяких країн проблема миробудівництва є можливим горизонтом подій, то для України вона становить актуальний характер у світлі поточного гібридного військового конфлікту із Росією. На нашу думку, потребують теоретичного обґрунтування проекти змін у вітчизняне законодавство в галузі вищої освіти з метою врахування ефективних міжнародних стратегій, а також пошук окремих недоліків у діючому законодавстві в галузі освіти України.

На думку авторського колективу, мають бути запропоновані пропозиції змін до Закону України «Про освіту», Закону України «Про вищу освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») з метою імплементативної міжнародно-правових імперативів у вітчизняне освітнє законодавство. Отже, в межах даної статті було презентовано підходи, що реалізуються в межах дослідницького проекту «Українська вища освіта як інструмент стратегії миробудівництва», окреслено перспективи його реалізації та потенційний внесок у розв'язання актуальних практичних завдань розвитку українського суспільства, а також поглиблення теоретичного дискурсу проблематики миробудівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Svyrydenko D., Mozhgin W. The Condition of Contemporary Ukrainian Culture: The Postcolonial Retrospective and Perspective. *Ukrainian Policymaker*, Vol. 4, 2019: 43-51. DOI: 10.29202/up/4/7
2. Svyrydenko D., Zou C., Gao W. Higher education as a tool of peacebuilding and decolonization: Ukrainian case and global perspective. *Educational discourse*, Vol. 14(6), 2019: 45-54. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.14(6)-4
3. Terepyshchyi S., Svyrydenko D., Zakharenko K., Bezgin K., Kulga O. Evaluation of Donbas universities' economic potential: problems of personnel training and unemployment. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, Issue 5, 2019: 149-154. DOI: 10.29202/nvngu/2019-5/25

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ГУАМ (1997-2020РР): УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС МІЖДЕРЖАВНОГО ДІАЛОГУ

*Сергеєва Анна Олександрівна,
аспірантка КНУ імені Тараса Шевченка
a.sergeieva@gmail.com*

*Науковий керівник –
Заслужений працівник освіти України
к. іст. н., доц. В.Г. Циватий*

Інституціональна історія міжнародних і регіональних організацій у новому поліцентричному світі XXI століття набуває особливої актуальності [1, с. 26-29]. У зазначеному контексті посилюється інтерес і до історії тих організацій, до складу яких входить Україна, так зокрема – ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток - ГУАМ).

Україна зустріла кінець ХХ – початок ХХІ століття новою незалежною державою, однак умови в яких необхідно було вже самій приймати зважені, життєвоважливі рішення без достатнього інституціонального та іншого досвіду за плечима, були також новими. Пошуки альтернативних шляхів та інструментів забезпечення національних інтересів України актуалізувалися в особливих міжнародно-політичних умовах [2].

Одним з прикладів подібних шляхів є Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ, яка, незважаючи на тривалий період інституціоналізації з його завершенням у 2006 році, залишається ще нерозіграною картою.

У глобальному аспекті, неможливо не згадати теорію Гартленда з Маккіндеровим «Хто контролює Східну Європу, той керує Гартлендом, хто контролює Гартленд, той керує Світовим островом, хто контролює Світовий острів, той керує Світом» [3, с. 150]. Іншими словами – у стабільності регіону зацікавлені всі (чи майже всі).

Однак, варто відзначити, що за сучасних умов, коли зобов'язання про гарантії безпеки [4] взяті на себе згідно із Будапештським меморандумом були не тільки не виконані, а й порушені однією зі сторін, не варто переоцінювати можливості цього аспекту співробітництва. Принаймні, в контексті оборонного співробітництва перспективи не видаються обнадійливими.

Розглядаючи безпекове співробітництво в контексті боротьби з організованою злочинністю, забезпечення енерго- та кібербезпеки, боротьби з тероризмом, обігом наркотиків, протидії торгівлі людьми та незаконній міграції і т.д., варто відмітити, що з більшості питань в рамках ГУАМ створені робочі групи, а програми головування Азербайджану за 2016 рік [5], Грузії за 2017 [6] рік та Молдови за 2018 [7] чітко прописують

пріоритетність вищезгаданих питань. Інша справа з Україною, пріоритети діяльності якої (на офіційному інтернет ресурсі ОДЕР-ГУАМ сама програма відсутня), серед іншого, фокусуються на створенні зони вільної торгівлі (ЗВТ), посилення двостороннього співробітництва з не-членами організації та реформа робочих механізмів ГУАМ [8]. Окремо підкреслюється важливість політичного співробітництва задля забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, а також протидії агресії, окупації та анексії. Однак, зважаючи на вище дану оцінку можливому безпековому (оборонному) співробітництву, нажаль, навряд чи можна вважати цей напрямок співробітництва операційно можливим, а не декларативним. Інша справа з транскордонним співробітництвом, незаконним перетинком кордонів, незаконним обігом зброї та наркотиків, особливо у зв'язку з не підконтрольністю всіх кордонів в Україні. Повноцінна активізація діяльності в безпековому форматі, зважаючи на внутрішні обставини держав-членів, як і в інших напрямках, вбачається можливою за рахунок включення до процесів третіх сторін, таких як ЄС, США, Японія, Канада та Туреччина.

Стосовно економічної складової співробітництва в рамках ГУАМ, варто знову згадати про відмінність політико-економічних інтересів, а також рівнів та специфік економічного розвитку країн-членів. Не зважаючи на існування ЗВТ з 2002 року (фактично на папері), вона не дала відчутних результатів з низки причин. Це і галузева специфіка розвитку національних економік, і різний рівень економічного розвитку, і розбіжності в геоекономічних, часом і геополітичних пріоритетах. В той же час, сторони Угоди про створення ЗВТ не перестають наголошувати на необхідності її актуалізації, вбачаючи взаємовигоди в активізації економічного співробітництва. Вирішенню проблемних питань в організації багатосторонньої торгівлі в межах ГУАМ також сприяє підписання в 2017 році Протоколу між митними адміністраціями держав – членів ГУАМ про взаємне визнання окремих результатів митних процедур щодо товарів та транспортних засобів, які переміщуються через державні кордони країн-членів ГУАМ. Включення партнерів з-поза меж ГУАМ до реалізації конкретних проектів економічного сенсу може також стати фактором економізації спільної діяльності.

Окрема увага приділяється співробітництву по осі ТРАСЕКА-ГУАМ. Україна, як і інші члени ГУАМ, є учасником Транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія, мультимодальної транспортної мережі, що з'єднує Азію з Європою через Кавказ і Україну/Молдову. Згідно зі Стратегією розвитку галузевого співробітництва ГУАМ, основною метою співробітництва України та ГУАМ в енергетичній сфері є розробка пропозицій з оптимізації використання та розвитку існуючих нафто-, газотранспортних маршрутів, визначення перспективних маршрутів поставки енергоресурсів, пошук шляхів зменшення залежності держав від імпорту енергоресурсів. Енергетичне співробітництво в рамках ГУАМ, окрім участі в газотранспортних проектах, полягає в участі у відновленні

малої та середньої гідроенергетики, високовольтних ЛЕП держав-членів ГУАМ та постачанні енергетичного обладнання. Особливий інтерес енергетичного співробітництва характерний для Азербайджану, що має спільні двосторонні енергетичні та транспортні проекти з Грузією. В той же час, Україна, в певний час, також планувала приєднатися до них в частині залізничного транспортного коридору «Україна-Китай».

Оцінюючи мало виражену активність ОДЕР-ГУАМ, можна сказати, що це, певною мірою, зумовлено не стільки не зацікавленістю у роботі по погодженим напрямкам, скільки відсутністю політичної волі, зокрема України, як чи не найпотужнішої держави угруповання, яка могла б стати її рушійною силою. Гарним прикладом цього є Віртуальний торговельний вузол, який був запущений у грудні 2019 за часів головування України [9]. Метою його функціонування є створення умов для надання електронних послуг при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в межах ЗВТ і транспортного коридору, однак, при детальнішому його розгляді, стає очевидним, що відповідні секції ресурсу пустують, і лише, в секції України [10]. Безвідносно оцінки ефективності новоствореного е-хабу, жоден інструмент не стане засобом без наявності відповідного доступу до цього інструменту [11].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, варто зазначити, що задля ефективної роботи по різних напрямкам, в першу чергу, необхідна гармонізація інтересів, пошук точок дотику задля консолідації зусиль. Виходячи з назви організації – Організація за демократію та економічний розвиток - ГУАМ, стає зрозумілим, що основною метою є реплікація західної моделі соціально-економічних відносин задля процвітання та сталого розвитку держави, шляхом реалізації ініціатив у різних дотичних сферах. І хоча, першочерговий інтерес при визначенні цих сфер членами ГУАМ може відрізнятись, основна мета, до якої діяльність в цих сферах веде, залишається незмінною.

Аналізуючи та оцінюючи інституціональне минуле (1997-2019pp.), стає зрозумілим, що далеко не всі спільні проекти (Projects) були реалізовані в рамках ГУАМ, однак, оскільки вони часто залишалися на етапі декларування намірів, їх варто розглядати радше як проектні пропозиції (Project Proposals). В цьому контексті стає зрозумілим, що ці пропозиції можливо просто не були належним чином розроблені для залучення ресурсів зацікавлених сторін та переводу їх у практичну площину.

Зважаючи на певну черговість етапів сплесків активності та періодів застою, закономірним та логічним є питання: на якому інституціональному етапі ГУАМ ми зараз перебуваємо і, у випадку періоду спаду, чи не буде він останнім. У той же час, ми переконані, що ГУАМ як інструмент субрегіонального співробітництва, який має як внутрішню так і зовнішню підтримку, ще не виконав своєї історичної інституціональної ролі.

Література:

1. Циватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26-29.
2. Газета «Сегодня». <https://www.segodnya.ua/politics/ukraina-ne-pojdet-v-odkb-199152.html> Дата входження: 20.04.2020.
3. Maskinder, Democratic Ideals and Reality, p. 150
4. Будапештський меморандум. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/52241/Part/1-52241-0800000280401fbb.pdf> Дата входження: 22.04.2020.
5. Програма головування Азербайджану в ОДЕР-ГУАМ на 2016 рік. <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/03/azerbaijan-chairmanship-2016.pdf> Дата входження: 21.04.2020.
6. Програма головування Грузії в ОДЕР-ГУАМ на 2017 рік. <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2017/03/2017programme.pdf> Дата входження: 22.04.2020.
7. Програма головування Молдови в ОДЕР-ГУАМ на 2018 рік. <https://guam-organization.org/wp-content/uploads/2018/02/Moldova-Chairmanship-Program-2018.pdf> Дата входження: 19.04.2020.
8. Пріоритети головування України в ГУАМ на 2019 рік. <https://guam-organization.org/predsedeatstvo-ukrainy-2019/> Дата входження: 22.04.2020.
9. Офіційний веб-сайт ОДЕР-ГУАМ. <https://guam-organization.org/zapusk-virtualnogo-torgovogo-uzla-guam/> Дата входження: 20.04.2020.
10. Digital Trade Hub of GUAM. <https://guamtrade.net/> Дата входження: 26.04.2020.
11. Chekalenko L.D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsivatyi. – Kyiv, 2016.

**UWAGI DO BIOGRAFII POLSKIEGO MALARZA
STANISŁAWA ŻUKOWSKIEGO (1873-1944) W KONTEKŚCIE
STOSUNKÓW POLSKO-ROSYJSKICH I WYDARZEŃ
HISTORYCZNYCH Z LAT 1918-1923**

mgr. Syzonenko Iryna

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

9sirena@ gmail.com

Promotor- Profesor; doktor habilitowany

Lechosław Jan Lameński

Stanisław Żukowski, syn Juliana (1873-1944) – polski malarz, uznany mistrz malarstwa pejzażowego końca XIX – początku XX wieku. Była to osoba nadzwyczaj szczerze obdarowana, człowiek, który potrafił przeżyć swoje życie barwnie i wyraziście. Żukowski miał wiele pasji, z których trzy były najważniejsze – miłość do Polski, przyrody i sztuki.

We współczesnej Polsce jego nazwisko i twórczość znane są jednak wyłącznie

wąskiemu gronu fachowców i historyków sztuki. Mimo, że jego liczne dzieła są przechowywane w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie i Krakowie, Muzeach Sztuki w Łodzi, Poznaniu i Gdańsku, to nie są organizowane wystawy jego prac i niewiele publikuje się na jego temat. W tym czasie dwa kraje – Rosja i Białoruś podważają przynależność S. Żukowskiego i jego twórczej spuścizny do Polski i polskiej sztuki. Prace Stanisława Żukowskiego są przechowywane w muzeach Federacji Rosyjskiej w Moskwie, Sankt Petersburgu oraz 69 muzeach innych miast rosyjskich. Od 1947 roku jego dzieła były włączane do grupowych wystaw tematycznych, organizowano również wystawy jubileuszowe poświęcone S. Żukowskiemu, wydawano katalogi do tych wystaw. Twórczość malarza doczekała się jednej monografii, siedmiu szkiców (felietonów) i 13 artykułów w gazetach i czasopiśmie. Jego biogram i reprodukcje prac można znaleźć w różnego rodzaju wydawnictwach encyklopedycznych i słownikach artystycznych, w ilustrowanych encyklopediach sztuki rosyjskiej i naukowych wydawnictwach akademickich.

Lustrzane odbicie inicjatyw i działań związanych z twórczością S. Żukowskiego zapoczątkowanych w Rosji, można również zaobserwować na Białorusi. Kolekcja prac malarza znajduje się w zbiorach Narodowego Muzeum Sztuki w Mińsku i w szeregu innych miast białoruskich. W 1973 roku w 100-ą rocznicę urodzin malarza przygotowano i zaprezentowano jubileuszową wystawę prac Stanisława Żukowskiego z zasobów muzealnych i ekspozycji pięciu krajów europejskich (w tym także z Polski). Do wystawy został również przygotowany i wydrukowany katalog.[1] Na temat twórczej działalności artysty powstały dwie monografie i szereg publikacji w czasopiśmie i gazetach.

Celem niniejszego opracowania jest sprecyzowanie i określenie danych biograficznych w życiorysie polskiego malarza Stanisława Żukowskiego w kontekście stosunków polsko-rosyjskich i wydarzeń historycznych z lat 1918-1923. W trakcie realizacji tego celu autorka postawiła sobie za zdanie:

- potwierdzenie narodowości artysty zgodnie z jego metryką;
- określenie powodów wyjazdu S. Żukowskiego z rodziną z Rosji bolszewickiej do II Rzeczypospolitej Polski;
- ustalenia okoliczności i warunków wyjazdu rodziny Żukowskich do Polski, który był obwarowany i stał się możliwy dzięki postanowieniami Traktatu pokojowego podpisanego w Rydze w dniu 18 marca 1921 roku.

Rosyjscy krytycy i historycy sztuki uważają go za (to określenie znajduje się we wszystkich badaniach i publikacjach poświęconych S. Żukowskiemu) wielkiego malarza rosyjskiego, kontynuatora najlepszych tradycji rosyjskiego narodowego pejzażu. Podstawą do takiego stwierdzenia strony rosyjskiej jest fakt, że Stanisław Żukowski w latach 1892-1923 mieszkał na terytorium Rosji.

Strona białoruska w tym bezprecedensowym „dzieleniu” artysty, uważa Żukowskiego za swojego narodowego geniusza: „[...]a dla nas artysta Stanisław Żukowski pozostaje na zawsze białoruskim narodowym geniuszem,

prawdziwym patriotą i mieszkańcem rodzinnej Ojczyzny, którą on słał swoimi nieśmiertelnymi obrazami”[2,s.70]. Również oficjalna opinia krytyków i historyków sztuki oraz wybranych przedstawicieli inteligencji Republiki Białorusi polega na ich niezmiennym stanowisku mówiącym, że Stanisław Żukowski urodził się na terytorium zachodniej Białorusi. Na tej podstawie twierdzą oni, że dany artysta jest wybitnym przedstawicielem, klasykiem narodowej szkoły malarstwa Białorusi. Z tymi błędnymi poglądami i fałszywą informacją można spotkać się tak w różnego rodzaju publikacjach, jak i na stronach internetowych:

„Stanisław Julianowicz Żukowski - rosyjski artysta białorusko-polskiego pochodzenia [...] w wyniku udziału w powstaniu Julian Żukowski (ojciec artysty - od autora) nie mógł utrzymać własności - majątku i stał się jego dzierżawcą, jak i **większość innych przedstawicieli białoruskiej szlachty**”[3];

„Dzieciństwo spędził w majątku ojca Stara Wola w Zachodniej Białorusi”[4]; krytyk E. Sydelnikow stwierdził, że Stanisław Żukowski był rosyjskim artystą białorusko-polskiego pochodzenia. [...] [5].

„Belgazprombank” uzupełni swój korporacyjny zbiór obrazami klasyków narodowej szkoły malarstwa - Ferdynanda Ruszczyca i Stanisława Żukowskiego [...] W Muzeum Narodowym (Mińsk, Białoruś - od autora) znajduje się około 40 obrazów S. Żukowskiego, ale wśród nich nie ma żadnego właśnie pejzażu białoruskiego.”[6];

„W końcu XIX i początku XX wieku twórczość dwóch wybitnych pejzażystów, urodzonych na Białorusi S. Żukowskiego i W. Białynickiego - Biruli, którzy uzyskali wykształcenie w Moskiewskiej Szkole Malarstwa, Rzeźby i Architektury”.[7]

Należy podkreślić, że malarz urodził się w **polskiej rodzinie szlacheckiej**. Głównym i ostatecznym argumentem jest metryka urodzenia S. Żukowskiego.

Zgodnie z wypisem ze świadectwa chrztu z ksiąg metrykalnych Roskiego rzymskokatolickiego kościoła [miasto Roś], gdzie pod numerem 16, numer metryki 14 odnotowano: W dniu 27 maja tysiąc osiemset siedemdziesiątego piątego roku w Roskiem rzymskokatolickim parafialnym kościele ksiądz Wiktor Kozłowski, dziekan i przeor wołkowski, ochrzcił niemowlę o imieniu Stanisław, syna **szlachciców** Juliana i Marii, z domu Wierzbicka, Żukowskich. Dziecko zostało urodzone w dniu 13 maja 1875 roku na terenie tej parafii w majątku Jendrychowskim. Świadcami przy chrzcie byli szlachcice Adam Kołupajło i Maria, żona Ludwika Werzbickiego. Świadectwo to zostało poświadczane pieczęcią i podpisem przeora roskiego kościoła K. Sienkiewicza.[8]

S. Żukowski zawsze czuł się Polakiem, niezależnie od tego, gdzie w danym momencie mieszkał. Narodowa tożsamość obejmuje wspólne dziedzictwo (historię, literaturę, język). Artysta uważał polski za swój język ojczysty. Polska kultura i sztuka miały ogromny wpływ na szerokość horyzontów kulturalnych oraz wzbogacały jego świat artystyczny nowymi natchnieniami i inspiracjami. Swoim talentem Żukowski znacząco wpływał na kulturę obu państw. S. Żukowski był katolikiem i stale odwiedzał nabożeństwa w kościele pw. św. Ludwika w Moskwie.

W warunkach życia w Imperium Rosyjskim, a następnie w Rosji bolszewickiej, samoidentyfikacja artysty z polską narodowością była koniecznością, która ratowała osobę S. Żukowskiego przed beznarodowościowym kosmopolityzmem lub samoidentyfikacją z obywatelami rosyjskimi. Warto tu jeszcze raz podkreślić, że zgodnie z metryką, malarz urodził się w polskiej rodzinie szlacheckiej, posługiwał się językiem polskim i rosyjskim, jednak języka białoruskiego nie znał i nigdy nie mieszkał na terytorium dzisiejszej Białorusi. Mimo to, strona białoruska uważa, że w wyniku tzw. „wyzwolenia ziem Zachodniej Białorusi przez Armię Czerwoną” w 1939 roku i włączenia wschodnich ziem II Rzeczypospolitej do terytorium ZSRR, uprawnione jest twierdzenie o przynależności Żukowskiego i jego twórczej spuścizny bezpośrednio do Białorusi. W takim podejściu Rosji i Białorusi do osoby badanego przez nas malarza jest coś wspólnego, co jednoczy ich pod względem ideowo-politycznym – dążenie do „znacjonalizowania” osoby artysty i jego twórczej spuścizny, jak również włączenia go do swojej historii i kultury.

W 1918 roku po 123 latach niewoli Polska odzyskała swoją niepodległość. Wydawało się, że powrót do Ojczyzny dla rodziny artysty stał się możliwy. Na tej drodze jednak w tym czasie istniało wiele poważnych przeszkód. Radziecki krytyk G. Szczerbakowa w swoim artykule pisze: „Z trudnych i nie do końca jasnych przyczyn on (S. Żukowski- od autora) opuszcza Ojczyznę”. [9,s.17]. W innej opinii radzieckiego krytyka N. Stankiewicza jest wprost zaznaczone, że Żukowski: „[...] dokonał pomyłki losowej” [10,s.45] wyjeżdżając do Polski w 1923 roku. Również w monografii M. Gorełowa, poświęconej życiu i twórczości artysty, autor nie poddaje dokładnej analizie przyczyn decyzji Żukowskiego o opuszczeniu Związku Radzieckiego: „Gdy dla Żukowskiego zwęża się sfera twórczej i wystawkowej działalności, on podjął decyzje wyjechać do swojej Ojczyzny, do Polski.” [11,s.193].

Tendencja do ukrywania właściwych powodów wyjazdu malarza w prasie radzieckiej jest zjawiskiem nieprzypadkowym. Można w tym dopatrywać się ideologicznych podstaw propagandy radzieckiej, której systemowym celem było zniszczenie innych obcych „elementów” dla władzy radzieckiej. W tym kontekście stają się słuszne słowa polskiego premiera Tadeusza Morawieckiego: „W tym czasie być Polakiem w Związku Radzieckim oznaczało wyrok śmiertelny, albo wieloletnie zesłanie.” [12]. Dlatego też Polacy, gdy jeszcze mieli taką możliwość, starali się opuścić tzw. „raj bolszewicki” i powrócić do ojczystego kraju.

Warto pamiętać, że w latach 1918-1920 S. Żukowski nie mógł wyjechać z Rosyjskiej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (dalej RFRR) z oczywistych powodów – czasy były niespokojne i niebezpieczne, trwała wojna domowa w Rosji bolszewickiej, a następnie wojna polsko-bolszewicka. Ostatnia spowodowała, że w Moskwie znacznie wzrosły nastroje antypolskie, panował głód i była realna groźba utraty życia. Dlatego S. Żukowski był zmuszony wyjechać z rodziną do Wiatki - miasteczka na północy Rosji. Można tylko domyślać się – jakie uczucia i nastroje targały duszę i serce artysty w tym okresie. Na szczęście Polsce udało

się powstrzymać pochód armii bolszewickiej na zachód latem 1920 roku W marcu 1921 roku został podpisany rozejm i ustanowiono granicę między Polską a Rosją bolszewicką.

Na początku 1921 roku S. Żukowski z rodziną mógł wrócić do Moskwy, gdzie zajął się organizacją swojej drugiej wystawy w budynku nr 11 przy ul. Wielkiej Dimitrowce. Katalog i plakaty zostały opracowane przez znanych moskiewskich krytyków sztuki I. Chwojnika i I. Krajtora[13]. Pokaz odbywał się w dniach 23 października-23 listopada 1921 roku. Artysta zaprezentował 74 obrazy, które stworzył w ciągu ostatnich czterech lat (1917-1921). Wystawa odniosła sukces i zjednała malarzowi uznanie wśród moskiewskiej publiczności i kolegów artystów, stanowiła panoramę twórczości artysty i była wynikiem jego poszukiwań oraz osiągnięć.

W tym czasie twórczość S. Żukowskiego znalazła się na celowniku proletariackiej krytyki awangardowej. W 1921 roku w czasopiśmie „*Twórczość*” krytyk D. M. (Dmitrij Melnikow) umieścił artykuł „*Wystawa obrazów akademika Żukowskiego*”. W tym artykule on przekonywał, że leitmotyw wszystkich obrazów na wystawie: „[...] to wszystko w przeszłości [...] . Te opuszczone dwory, sale w stylu empire, stylowe meble z czerwonego drzewa, czerwone zachody i złote jesienie wszystko ta poezja wędnięcia i śmierci (w pejzażach), nastrój stanu pogrzebowego, dlatego, że tam sama tęsknota do przeszłości, jaka nigdy nie powróci”[14, ss.63-64]

Bezpośrednio po tym artykule w czasopiśmie „*Teatralny ogląd*” ukazał się tekst Abrama Efrosa „*Odbicie. Dwie wystawy*”. Scharakteryzował on artystę jak „zero” i osobę, która znajduje się „[...] poza kręgiem prawdziwej sztuki” oraz porównał obrazy artysty do „szybko sprzedającego towaru”, „pięknej kobiety z ulicy”[15,s.62]. Stanisław Żukowski nie pozwolił na takie znieważenie i przy pierwszej możliwej okazji zdecydowanie odpowiedział krytykowi – rzucił mu w twarz ten numer czasopisma w obecności tłumu artystycznej inteligencji moskiewskiej. Biorąc pod uwagę czas i okoliczności był to odważny uczynek.

W Kraju Rad rozpoczęto bowiem walkę z dekadentami i formalistami, którą określano „wychowawcza pracą z twórczą inteligencją”. W latach 30-tych XX wieku zakończyła się ona wysyłaniem do obozów i rozstrzelaniem rzeszy ludzi sztuki i kultury: „[...]rozwój radzieckiego malarstwa lat 20. i 30. nie odbywał się na pewno płynnie i spokojnie. To była walka z różnego rodzaju kierunkami i poglądami obcymi dla formującej się sztuki socjalistycznego realizmu”[16, s.24]. Dlatego Stanisław Żukowski razem z żoną podjęli twardą decyzję powrotu do swojej Ojczyzny – Polski.

Był jeszcze jeden poważny powód rodzinny, który nie pozwalał wyjechać S. Żukowskiemu razem z żoną już w 1918 roku. Jego starszy brat Bronisław od dwudziestu lat był sparaliżowany i przykuty do łóżka. W tej sytuacji ciężar utrzymania jego rodziny i troska o ich byt całkowicie spadł na ramiona Stanisława Żukowskiego. Między innymi on zajął się wychowaniem córki starszego brata – Marii Żukowskiej. S. Żukowski pomógł jej otrzymać wykształcenie pedagogiczne. Maria pracowała później jako nauczycielka w szkołach w guberni

twierskiej i moskiewskiej. Na początku 1922 roku jego starszy brat Bronisław i jego żona Olimpiada już nie żyli, a ich córka Maria była już niezależna i pracowała. Droga do Ojczyzny została otwarta.

W 1923 roku znany polski artysta Stanisław Żukowski razem z żoną, powrócił do swojej Ojczyzny - Polski. Stało się to możliwe w wyniku podpisania 18 marca 1921 roku przez Polskę i Rosję i Ukrainę Radziecką traktatu pokojowego w Rydze. Dokument ten kończył wojnę polsko-bolszewicką z lat 1919-1920. Ten Traktat ustalał przebieg granic między tymi państwami oraz regulował inne sporne kwestie. Dokument m. in. wyznaczał granice państwa polskiego na wschodzie, miał regulować sprawy repatriacji oraz polityki wobec ludności polskiej na terenie Rosji i Ukrainy Sowieckiej. Trudno przecenić znaczenie podpisanego traktatu dla losów ponad miliona Polaków mieszkających na wschodzie.

Dokument ten jasno określał, kto mógł skorzystać z prawa zmiany obywatelstwa i paszportu. Artykuł VI traktatu punkt 1 i 2 jasno precyzował: „obywatele byłego Imperium Rosyjskiego, który ukończyli 18 lat, znajdujący się w chwili ratyfikacji niniejszego Traktatu na obszarze Rosji lub Ukrainy i są zapisanymi do ksiąg ludności stałej byłego Królestwa Polskiego. [...] będą uważani za

obywatele Polskich, jeśli w przewidzianym artykule niniejszym trybie opcji wyrażą odpowiednie życzenie.[...] i udowodnią że pochodzą od uczestników walk o niepodległość Polski w okresie od 1830 do 1865 roku, lub że są potomkami osób, które - nie dalej w trzecim pokoleniu - stale zamieszkiwały na terytorium dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, oraz udowodnią, że one same swą działalnością używają języka polskiego jako mowy potocznej [...]” [17]

Traktat pozwolił też na nawiązanie oficjalnych stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską i Rosyjską Federacyjną Republiką Radziecką. Po ratyfikacji strony wymieniły przedstawicieli dyplomatycznych. W Moskwie powstała siedziba Poselstwa Polskiego przy ówczesnej ul. Worowskiego 21 (obecnie ul. Powarska), która działała od 1921 do 1934 roku. W 1923 roku kierował tą placówką *charge d'affaires* Roman Knoll.

Dzięki zapisom tego traktatu Stanisław Żukowski jako optant mógł zwrócić się do polskiej ambasady z odpowiednimi dokumentami i oświadczeniem o zmianie obywatelstwa dla siebie i swojej rodziny. Malarz utrzymywał kontakty z Komisją ds. Repatriacji przy załku Małym Charitoniewskim.

W punkcie 6 traktatu zaznaczono, jaki będzie dalszy przebieg sprawy: „[...] Gdy osoba, która złożyła oświadczenie o wyborze obywatelstwa, odpowiada warunkom, wyszczególnionym w punktach 1 i 2 artykułu niniejszego, konsul lub inny przedstawicielei urzędowy państwa, na którego rzecz dokonywa się wybór, wydają o tym decyzję i przesyła odnośne zaświadczenie wraz, z dokumentami optanta do Ministerstwa (Komisariatu Ludowego) Spraw Zagranicznych. W terminie jednomiesięcznym od dnia przesłania zaświadczenia Ministerstwo (Komisariat Ludowy) Spraw Zagranicznych bądź komunikuje wymienionemu przedstawicielowi sprzeciw co do jego decyzji, i wówczas sprawę rozstrzyga

się w drodze dyplomatycznej, bądź też uznaje decyzję przedstawiciela i przesyła mu zaświadczenie o wyjściu optanta z poprzedniego obywatelstwa.

W razie jeżeli osoba optująca odpowiada wszystkim wymienionym w punktach 1 i 2 warunkom, państwo na którego rzecz dokonywa się opcja, nie ma prawa odmówić przyjęcia do obywatelstwa osoby optującej, zaś państwo, w którym dana osoba przebywa, nie ma prawa odmówić zwolnienia z obywatelstwa.

Decyzje konsula lub innego urzędowego przedstawiciela państwa, na którego rzecz dokonywa się wybór, winny zapaść w terminie najwyżej dwumiesięcznym od chwili otrzymania zgłoszenia wyboru [...].

7. Osoby, które ważnie dokonały wyboru, będą mogły wyjechać bez przeszkód do państwa, na którego rzecz wybór został dokonany. Wszakże, rząd państwa, w którym osoby te przebywają, może zażądać, aby skorzystały one z przysługującego im prawa wyjazdu; wyjazd winien wówczas nastąpić w przeciągu 6 miesięcy od dnia zawiadomienia.”[Tamże]

Wskazane w traktacie pokojowym terminy podania dokumentów, oświadczeń optantów, jak i rozpatrzenie ich przez polskie placówki dyplomatyczne, mówią o tym, że proces wyjazdu z Rosji radzieckiej trwał około jednego roku. Oznaczałoby to, że S. Żukowski i jego żona Zofia podjęły decyzję o wyjeździe jeszcze w 1922 roku. Prawdopodobnie nastąpiło to, po tej brudnej i bardzo niebezpiecznej ideologicznie nagonce krytyków sowieckich na artystę i jego twórczość, o czym była wzmianka wyżej.

Ważne jest ostatnie określenie w punkcie 8 Artykułu VI o tym, że „po dokonaniu opcji optanci w tym państwie, w którym przebywają [...] uważani są za cudzoziemców”[Tamże]. Oznaczałoby to, że rodzina Żukowskich w ciągu ostatnich sześciu miesięcy mieszkania w Moskwie była uważana już za cudzoziemców i nie miała radzieckiego obywatelstwa i paszportów. Biorąc to pod uwagę, błędne jest stwierdzenie np. N. Stankiewicz : „W 1923 roku on (Żukowski- od autora) pojechał do Warszawy i myślał, że to na krótko, ale pozostał w Polsce[...]” [dz. cyt.,s.45], lub w publikacji L. Bobrowskiej: „Kiedy S. Żukowski mieszkał w Warszawie długo zachowywał obywatelstwo radzieckie”[18,s.47]. Byłoby to niezgodne z prawem międzynarodowym i zapisami traktatu ryskiego.

Dobrowolna decyzja artysty o wyjeździe do Ojczyzny (Polski) nie odpowiadała mitowi radzieckiej ideologii i spotkała się z brakiem zrozumienia i nieobiektywną oceną ze strony radzieckich krytyków sztuki. Radziecki krytyk W. Lapszyn pisał : „Wszystko, co [...] stworzył (Żukowski w Polsce - od autora) jest w większości tylko kontynuacją tego, co robił wcześniej w Rosji” [19, ss.19-20]. Podobne pisała i N. Stankiewicz: „Pod wpływem minuty Żukowski dokonał pomyłki losowej. W 1923 roku wyjechał do Warszawy. [...] oderwał się od ojczystych korzeni. Z trudem zaadaptował się na innym gruncie, nie stworzył nic znacznego”[dz. cyt.,s.45]. Radziecka dziennikarka G. Szczerbakowa w ogóle pisze, że „dalej los artysty ułożył się tragiczne [...] on wyjeżdża z Ojczyzny do Polski”[dz. cyt., s.17]. Na czas wyjazdu rodziny Żukowskich z Rosji Radzieckiej oni już mieli obywatelstwo polskie i paszporty polskie, więc nie mogli wyjechać

jako emigracji z RFRR.

W kontekście Artykułu VI Traktatu pokojowego (21 marca 1921 roku) nie mogła to być i nie była to emigracja do kraju urodzenia, jak podają dotychczasowe publikacje radzieckie i rosyjskie. Mimo to, w radzieckich i rosyjskich źródłach zarówno elektronicznych, jak i publikacjach książkowych, spotykamy informację o emigracji artysty do Polski: [20,ss.91-93],[21],[22],[23]. Na Ukrainie nawet zaprezentowali obrazy S. Żukowskiego na wystawie *Stodki smutek*, wraz z obrazami innych 30 artystów-emigrantów z kolekcji ukraińskich kolekcjonerów. Kurator wystawy Ludmila Kostiuik miała zamiar przedstawić „połączenie dwóch toków tworzenia obrazów (własny ojczysty i zagraniczny) w jednym kluczu...pokazania trudnych losów artystów, którzy przez różne okoliczności zostali zmuszeni zostawić swoją Ojczyznę [...] To [...] Konstantin Wróblewski, Władysław Golinski, Stanisław Żukowski[...]”[24][25].

W 2019 roku na Ukrainie ukazała się publikacja Dniepropetrowskiego Muzeum Sztuki album-katalog *Malarstwo końca XVII początku XX wieku. Wybranie utwory*. W rozdziale *Stanisław Żukowski* historyk T. Szaporenko pisze: „Stanisław Żukowski jak i tysiące Polaków wyemigrował do swej historycznej Ojczyzny”[26,s.104-107]. Zgodnie z postanowieniami wspomnianego traktatu była to jednak nie emigracja, ale repatriacja. Sprawami tymi zajmowało się polskie przedstawicielstwo dyplomatyczne w Moskwie oraz Komisja ds. Repatriacji przy załku Małym Charitoniewskim. Pojawia się więc pytanie - skąd taka błędna informacja u ukraińskiego historyka? Wynika ona, z takiego samego błędnego źródła - ukraińskiej wikipedii[27].

„W ramach repatriacji powrócił do Ojczyzny zdołało ponad milion rodaków. Resztę – ponad 1,5 mln - spotkał tragiczny los: wysiedlenia, prześladowania, katorka, głód i śmierć”[28].

W danym przypadku współcześni badacze życiorysu i twórczości S. Żukowskiego z Rosji, Ukrainy i Białorusi nie przeprowadzili dogłębnych badań i tylko powtarzali lub powielali dotychczasowe błędy. Czy to poprzez świadome ignorowanie obiektywnych danych, czy falsyfikacje swoich poprzedników z epoki radzieckiej. Stosowanie takich zasad i metod oczywiście negatywnie wpływa na poziom omawianych prac, które trudno w tej sytuacji uważać za naukowe. Takie podejście nie rozwija nauki i nie wnosi nic nowego.

Bibliografia

- 1.Bardin R., (oprac.) *Stanisław Julianowicz Żukowski (1873-1944). Katalog wystawy jubileuszowej*, Minsk 1973
- 2.Prokopcow W., *Stanisław Żukowski* (seria: *Wybitni artyści z Białorusi*), Minsk 2012
- 3.Live journal <https://je-hny.livejournal.com/6998348.html>
- 4.[www.artcyclopedia.ru/zhukowski stanislaw yulianovich.htm](http://www.artcyclopedia.ru/zhukowski_stanislaw_yulianovich.htm);artcyclopedia.ru
- 5.Sidelnikow E., 2018, S. J. Żukowskowsky 21sierpna 2018 11:05 [dok.elektr.]dostęp online:[https:// artchive.ru/stanislawzhukovsky](https://artchive.ru/stanislawzhukovsky)
- 6.<https://news.tut.by/culture/442182.htm?crnd=84100>;Nowosci TUT BY,1kwienia 2015
- 7.https://ru.wikipedia.org/wiki/nacionalnyj_chud_muzej_Respublika_Belarus#
- 8.Księga metryk Roskiego rzymskokatolickiego kościoła
- 9.Szczerbakowa G., *Malarz. Poeta, „Ogoniok”* : Wydawnictwo „Prawda”, Moskwa, nr 36 (2409)

- 1września 1973
10. Stankiewicz N., *Stanisław Julianowicz Żukowski*. : Wydawnictwo „Chudożnik RSFSR”, Leningrad 1974
11. Gorelow M., *Stanisław Julianowicz Żukowski. Życie i twórczość (1875-1944)*: Wydawnictwo „Sztuka”, Moskwa 1982
12. <https://premier.gov.pl/en/news/statement-by-the-prime-minister-of-poland-mateusz-morawiecki.html>
opublikowane: 29 grudnia 2019
13. Chwojnik I., Krajtor I., *Akademik malarstwa S. Żukowski. Katalog do wystawy prac*, Moskwa 1921
14. D. M. (Dmitrij Melnikow) *Wystawa obrazów akademika Żukowskiego, „Twórczość”*: Moskwa 1921, nr 4-6
15. Efros A., *Odbicie. Dwie wystawy, „Teatralny przegląd”*: Moskwa 1921, nr 8
16. *Radziecka Sztuka 1917-1941*: Moskwa 1977
17. Traktat Pokojowy między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1928 roku
18. Bobrowska L., *Stanisław Żukowski*: Wydawnictwo „Białe miasto”, Moskwa 2003
19. Lapszyn W. *Stanisław Julianowicz Żukowski*: Wydawnictwo „Radecki Chudożnik”, Moskwa 1972
20. Trifonow W., *Nie zakończony portret. Studium o rosyjskich artystach*: Petersburg 1997
21. euro-art.com.ua/2page_id=946; DomAukcyjny EVR@ARTKijow
22. artcyclopedia.ru/zhukovski/_stanislaw_Julianowich.htm
23. https://sovkom.ru/avtori/avtor/ж/107/?p_f_2_1=107&p_f_3_1=107
24. Kostiuk L. (wstęp, oprac.) *Słodki smutek. Wystawa obrazów artystów - emigrantów*. Galeria malarstwa europejskiego „Euro Art”, Riwne 2018
25. <https://m.day.Kyiv.ua/uk/article/kultura/solodki-smutek/> // HYPERLINK “<https://m.day.Kyiv.ua/uk/article/kultura/solodki-smutek/>” m.day.Kyiv.ua/uk/article/kultura/solodki-smutek/ ; opublikowane: 5 lipca 2018
26. Szaporenko T., Stanisław Żukowski [w:] *Malarstwo końca XVII- początku XX wieku. Wybranie utworów*. Album-katalog: Dnipro 2019
27. https://uk.wikipedia.org/wiki/Жуковский_Станіслав_Юліанович
28. Polskie Radio/Historia Artykul, ost. aktualizacja: 21.09.2019 06:00.

КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ: КРЕАТИВНІСТЬ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Скакун Наталія Сергіївна

аспірантка кафедри педагогіки та загальної психології, навчально-наукового інституту педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтв Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, creativnost2020@gmail.com

Традиційна система вищої освіти повинна сприяти розвитку саме тих компетентностей, які гарантуватимуть успішну професійну реалізацію та конкурентоздатність молодих спеціалістів. Серед найважливіших якостей сьогодення саме й виступають вміння та навички критичного мислення

та креативності. Під час фахової підготовки майбутніх учителів біології вважаємо за доцільне розвивати креативність засобами критичного мислення, адже навички аналізу та синтезу, оцінювання та ідентифікації інформації вимагає від особистості також вміння генерувати ідеї, знаходити оригінальні рішення та створювати новий продукт педагогічного призначення.

В Україні з 2016 року, року впровадження реформ Нової Української школи, почали цікавитися міжнародними програмами, зокрема методами навчання з міжнародного досвіду, які доцільно було б впроваджувати в українську систему освіти. Однією з таких методик стала «Філософія для дітей» Метью Ліпмана, що була презентована за круглим столом у Міністерстві освіти та науки України за участю віце-президента міжнародної ради з «Філософії для дітей», професора Кйонсанського національного університету (Південна Корея) Джінвана Парка[9].

В основі курсу розвитку критичного та креативного мислення «Філософія для дітей» лежать проблемно-діяльнісні методи отримання знань, які спрямовані на розвиток самостійного осмислення проблем, пробудження творчого потенціалу учасників навчальної взаємодії. Розвиток творчого потенціалу методами залучення критичного мислення та уяви і є креативністю. Дослідники переконані, що креативність – це творча, новаторська діяльність спрямована на створення нового в умовах невизначеності та широкої варіативності рішень [4]. Як зазначає Ю.О. Наріжний, «Філософія для дітей» як педагогічна стратегія є сучасною інноваційною концепцією і практикою формування не тільки критичного та продуктивного мислення, а й демократичного світогляду, а також є найбільш перспективною стратегією розвитку креативного мислення молоді[7].

Як зазначає С. Ганаба сьогодні освіта зосереджується на розвитку суб'єктів пізнання, розкритті їх *творчого потенціалу*, плеканні навичок самостійного, критичного осмислення проблем. Співпраця учасників навчальної взаємодії щодо творення знань, відкриття їх нових властивостей і характеристик у вирішенні практичних проблем суттєво впливає і на їх морально-ціннісний світ, робить освіту по-справжньому особистісно зорієнтованою. Зокрема обстоюється евристичний потенціал програми «Філософія для дітей» у формуванні рефлексивної людини, яка здатна до креативного розгляду, осмислення та усвідомлення отриманих знань[2].

«Філософія для дітей» розгортає свої смисли в контексті комунікативно-креативної моделі педагогічної діяльності, в центрі якої є *розуміння*, як спосіб освоєння світу, що веде до самоусвідомлення, осмисленого проживання свого буття, життєтворчості, набуття внутрішньої свободи[1]. Для вдалого процесу розмірковування, знаходження аргументів та контраргументів у спільноті дослідників існує *діалог*, який, як зазначає сам М. Ліпман «*допомагає розвинути засоби дослідження першопричин, правил і припущень і бути дійсно креативним у віднайденні нових шляхів розв'язання проблем*»[10, с.110].

Використання методики «Філософія для дітей» М. Ліпмана у різній нестандартній формі (потужний арсенал мистецтва, ігровий контент, мислення метафорами, «згустками сенсів», «гештальтами», мислення парадоксами з використанням гумору [7], з власного педагогічного досвіду: «креатив-лабораторія думки», філософський кіш «Роздуми коло води», філософський практикум «Дорослі діти», філософська «Каво-книгарня» тощо) дозволяє «включити» у всіх учасників освітнього процесу процес логічного, критичного, креативного, рефлексивного та інших продуктивних типів мислення.

Перевагами застосування методики «Філософія для дітей» під час розвитку креативності у майбутніх учителів біології є робота у невеликих творчих групах, позитивний, емоційно-забарвлений клімат занять, а також нестандартність кожної зорганізованої зустрічі. Тексти, які викладач обирає для обговорення та завдання, якими буде послуговуватися група, завжди ґрунтуються на наявності (а)біогенних факторів будь-якої екосистеми, що корелюватиме з професійними знаннями майбутніх учителів. Серед основних принципів розвитку критичного мислення за даною методикою, ми виокремлюємо наступні стадії у ретроспективі креативної динаміки особистості:

- ✓ виклик «креативному Я» кожного учасника заняття під час оголошення теми та педагогічної мети;
- ✓ оригінальна робота з текстовою інформацією: виділення нового, пошук ідей, постановка товстих та тонких запитань, генерування нових рішень тощо;
- ✓ опанування нових інструментів (візуальних, вербальних) креативного розвитку особистості;
- ✓ творча рефлексія та виділення критеріїв для оцінювання результатів роботи.

У процесі фахової підготовки студенти біологи, з метою розвитку власної креативності, на нашу думку мають опанувати методику М. Ліпмана «Філософія для дітей» у двох різновидних, але однаково дієвих, форматах, зокрема, використовуючи вербальні засоби художніх текстів (казки, притчі, есеї, оповідання, метафори) та візуальні образи творів мистецтва віртуального художнього музею (Philosophy @ VirtualArtMuseum), англomовного сайту створеного з метою стимулювати філософських дискусій.

Перевагою використання візуальних образів віртуального музею є не тільки ознайомлення студентів та залучення їх до філософського пізнання творів мистецтва й психології творчості, а й можливість організації як інтерактивних занять, безпосередньо використовуючи віртуальний музей онлайн, так і варіант креативних занять (інтенсивів, воркшопів, майстер-класів) з використання друкованих білінгва карток з матеріалами сайту [8, с.35].

Критичне мислення є мисленням вищого порядку, яке характеризується

самостійністю, цілеспрямованістю, обґрунтованістю, рефлексивністю тощо[3, с.2]. Розвиток мислення як природного акту та вміння висловлювати свої думки вербально є головними засадами філософських практик під час освітнього процесу[5, с.148-150; 6]. Разом з цим серед характеристик розвиненого критичного мислення зазначають також вміння оригінального та нестандартного генерування нових ідей, розширювати межі шаблонного мислення, знаходити причини, наслідки, альтернативи, взаємозв'язки, а також змінювати свою позицію на основі нових фактів та аргументів. Перераховані характеристики відображають креативність особистості, яка може розвиватися відповідно до зазначених умов, які мають свої обмеження

Свого часу великий критик та мислитель Платон сказав пророкуючу фразу: «Все, що надає змісту порожнечі – і є творчістю». Саме сьогодні найважливішими вміннями та навичками успішної особистості є креативність (створення нового змісту), критичне мислення (вміння виокремлювати цінне знання), комунікація та кооперація (як навички злагодженої вербальної взаємодії). Майбутній учитель біології зобов'язаний розвивати в собі такі компетентності, адже в його руках важлива місія – навчити дітей створювати новий та корисний зміст кожного дня нашого життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Н. «Спільнота дослідників» М. Ліпмана / Н. Адаменко // Режим доступу: <http://enpuii.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12860/1/Adamenko.pdf>
2. Ганаба С. «Навчати мислення»: епістемологічний проект Метью Ліпмана / С. Ганаба // Режим доступу: [Vird_2013_29_3%2.pdf](http://vird_2013_29_3%2.pdf)
3. Козира В.М. Критичне мислення як база для STEM-освіти / В.М. Козира // Електронний ресурс: <http://elar.ipro.edu.te.ua:8080/bitstream/123456789/4580/1/Kozyra.pdf>
4. Магдиева С.С. Технология критического мышления как средство развития креативного письма студентов высших образовательных учреждений / С.С. Магдиева, Ш.И. Расулова, А.К. Абдуназарова. — Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2013. — № 5 (52). — С. 736-738
5. Нарижный Ю.А. Философия для детей / Ю.А. Нарижный // Днепропетровск. – 2004. – 232с.
6. Нарижный Ю.А. Введение в этику / Ю.А. Нарижный // Днепропетровск: Днепрокнига. – 2005. – 448с.
7. Нарижный Ю.О. Чи будуть діти в Україні навчатися філософії в школі? / Ю.О. Нарижный // Постметодика. – 2013. – 130 с.
8. Скакун Н.С. Методика М. Ліпмана «Філософія для дітей» як інструмент розвитку креативності майбутніх учителів біології / Н.С. Скакун// Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, VII, Issue: 203, 2019. – с.31-36
9. Тищенко К. Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню / К. Тищенко // Назва з екрану. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/5/214729/>
10. Lipman M. Philosophy goes to school. / Matthew Lipman. – Philadelphia: Temple University Press, 1988. – 229 p.

SOCIAL SPACE AS A CULTURAL SPACE FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

Smorzewska-Mickiewicz Bożena

University of Szczecin

doctoral student

bozibuzi@wp.pl

Introduction

Disability can affect any of us, at any stage of life. Ageing of the population and growing number of people with disabilities require their basic needs to be taken into account by providing them with, inter alia, an accessible and welcoming environment. The European Union seeks to build a society of equal opportunities by promoting universal design ideas and standards. Culture determines and modifies human life, becoming a fundamental premise in the analysis of collective life. Space, next to time, is the most universal dimension of human life. Space is an expression of society [1, p. 435]. In this article we will refer to the issue of social space, which social dimension is a starting point to development of any space in cultural terms.

The aim of the article is to discuss selected elements of social space as a cultural space for people with disabilities. The research method used in the article was secondary analysis of statistical data. The publication was based on statistical data, foreign and domestic literature.

Culture - selected issues

In historical terms, culture (in Latin) comes from the verb *colo, colere*, meaning to cultivate. Over time the meaning of the word has been extended to everything that can be cultivated, including human and nature evolution. Originally it was not a concept which functioned independently, as it was always a culture of something - spirit or mind. Applying this expression metonymously, Marek Tulliusz Ciceron wrote about the culture of the spirit realized by philosophy [2, pp. 43–45].

Theoreticians and researchers of culture point out that the concept is so complex and so differently applied, that there is no possibility or necessity to point out the basic meaning [3, p. 7]. In *The Introduction to Cultural Studies* we read that „it can be anything or nothing, it can include Shakespeare, but also Superman, opera, but also American football, the problem of who washes dishes at home [...]. Children, teenagers, adults and retired people - they all have their own cultures, but at the same time they can participate in the common culture” [4, p. 24].

Throughout the centuries various approaches to culture have appeared. The universalization of the notion of culture is attributed to Johann Gottfried Herder, who wrote in *Thoughts about the philosophy of history* that culture is a certain

compensation for human, because thanks to culture he can produce various tools and mechanisms that help him fight for existence. Alfred Louis Kroeber and Clyde Kluckhohn made an attempt to systematize and organize the expressions by dividing the collected definitions into categories: descriptive, historical, normative, psychological, structuralist and genetic [2, pp. 47–49].

Culture is a feature of society which shapes social life and gives it an appropriate structure. Today it has an unprecedented mission: it is to be an official and continuous search for a new human sensitivity [5, p. 69]. Following Marian Golka, we will understand culture as „an arrangement of patterns of behaviour, the behaviours themselves and their creations which are created, acquired, applied and transformed in the process of social life” [6, pp. 54–55]. Culture establishes value systems and criteria defining the value hierarchy. It influences, among others, social life by establishing models of behaviour of institutions and objects. It indicates which patterns of behaviour should be the source of aspirations of an individual or community, and which patterns should be condemned and rejected. From the point of view of our further deliberations, it is important to reject harmful stereotypes and prejudices related to disability and build a positive image of people with disabilities. All people, regardless of their state of health or existing disability, have their right to freedom and full participation in society - in short: to live their lives without barriers.

Social space

You cannot live outside of space, nor can you separate human life and social behaviour from it. In the humanistic concept, space is understood as a work and arena of human life. It is an anthropogenic, cultural and social creation, i.e. created by human individuals, groups and communities [7, p. 314]. The evolution of the understanding of time and space is connected with the Einstein theory of relativity, which is close to the sociological concept of space and time dependent on the perceiving subject [8, pp. 179–195]. In contemporary scientific discourse, interesting research paths have been proposed by postmodernists of the economic trend, showing great interest in capital, especially its over-accumulation (the so-called excessive abundance). They also claim that culture or a system of symbols emerge from economic processes and influence not only the economy but also all other aspects of human activity [9, p. 699].

The social space exists as long as social practices are organized and implemented, and disappears with their cessation. Bohdan Jałowiecki and Marek Szczepański defined the social space as „a territory inhabited by a social group with certain defined characteristics to which it has designated functions and gave meaning” [7, p. 316].

The social space has an anthropological dimension. It is a fragment of the space of human existence containing various determinants (informational, cultural, economic, political, ect.). According to Waldemar Chyła, the classical social space in dynamic terms is „first and foremost a mediation space between individual and collective interest, between civil society and the state; it is a

historical form of mediation (*agora, forum*), making politics visible” [10, pp. 29–30].

In static terms, the classical social space is a particular, real, separated public place, architectural space [11, pp. 37–39]. A space full of symbols, characteristic buildings and cultural designations, to which everyone has access by virtue of a social contract and lead a constant discourse and exchange views [12, p. 111]. It can be stated that the classical social space is democratic. Today’s social space is a space without permanent places, present everywhere and nowhere at the same time. It is an area of virtual space (*the so-called cyberspace*) characterized by fluidity and flexibility. Modern social space, despite the availability of an individual to information sources and media, restricts free communication and is not democratic, as it is no longer a discussion forum. It is probably a space for media - a space of degenerated, simulated information. In a closed electronic system it is impossible to point out the rulers and the ruled, nor is it possible to take a position outside of the system [13, pp. 44–45].

People occupy certain spaces and operate on their territory creating cultural, economic and social systems. They give shape and meaning to the occupied spaces (states, cities). Territorial units and architecture, houses, public buildings, streets and other elements of the landscape constitute a socially created space in which interaction takes place. The cultural aspect is important here, i.e. the meaning and values that people in different cultures give to physical space. A feature that affects social relations is the layout of space: the centripetal systems favour contacts, the centrifugal ones limit them. Open spaces are perceived as common and conducive to social contacts, closed spaces foster a sense of privacy. Many times in history, depending on the political system, human’s social space has been manipulated by building huge palaces or turning the centres into places for manifesting spontaneous support [14, pp. 46–48]. At this point the question arises whether the shaping of space is equal for all participants of culture. From the presented perspective we have to say that it isn’t. Referring to contemporaneity an important view is presented by Krzysztof Nawratek, pointing out that only a strong ideology, often authoritarian, is able to make its mark in architecture in a clear and unambiguous way, and that „what happens in contemporary cities (...) what deforms space and is the driving force behind the creation - or not - of infrastructure, are the ideologies of regimes governing cities” [15, p. 4].

And yet, public space plays a fundamental role in guaranteeing an individual’s quality of life. This applies to both non-disabled people and people with disabilities (hereafter: DP).

There is no single, universal definition of disability because it concerns both the individual and the social problem. For our consideration, we assume that people with disabilities are those whose „physical, mental or psychological condition permanently or periodically hinders, restricts or prevents them from fulfilling social roles and in particular, restricts their ability to carry out their work” [16, p. 1]. Disability at different stages of life affects almost every family. The limitations resulting from the disability affect DP’s ability to use

broadly defined space. It is not about individual limitations, but about poor social organization which generates physical, social, legal and economic barriers. The physical barriers mentioned above are objective obstacles, because the obstacle is the disability itself, i.e. biological or mental imperfection of the organism. Among the physical limitations the most frequently mentioned are *architectural barriers*, by which we understand „all building elements which, due to their form or manner of use, hinder or even prevent freedom of movement for people, especially those with limited physical fitness. This applies to fragments of buildings, sets of functional elements and technical devices, occurring inside the objects or constituting independent spatial elements” [17, p. 10]. Therefore, in addition to assistance aimed at the inclusion of the individual, it should be ensured that the common social space is transformed in such way that it is adapted to the needs of all members of the community.

The most severe effect of disability which is in a way a consequence of architectural barriers is social exclusion. Existing stereotypes, stigmatization, or the fact of projecting physical features on mental qualities, makes disability an insurmountable barrier. As a result the quality of life of people with disabilities differs from the level achieved in a given culture, reducing their chances for integration and participation in social life. Negative stereotypes (the so-called deviant stereotypes) lead to the rejection by society of people corresponding to such stereotypes and provide basis for categorising individuals who are formally stigmatised [18, pp. 349–352]. The key elements of the stereotype of people with disabilities are: disability, weakness and a tendency to social isolation, therefore are perceived as passive, dependent on other individuals and withdrawn from social life. The stereotype deliberately omits individual characteristics which even more leads to justifying, maintaining and perpetuating the social stigma.

Culture sets standards and norms but also affects stereotypes common to societies in certain time and space. Reactions to disability and the way people with disabilities are treated are culturally conditioned. In the process of social learning an individual acquires beliefs about specific groups functioning in a given community. The carrier of cultural communication is the language through which the individual receives detailed information about the characteristics associated with people with disabilities [19, p. 116]. According to Barbara Gaćiarz, „disability as a relative characteristic, resulting from the quality and nature of interaction between the individual and society, is a specific form of social oppression, a type of discrimination which overcoming requires self-organisation of people with disabilities and an anti-discriminatory reorientation of public policy” [20, pp. 10–11].

The process of exclusion may take the form of exclusion from, among others, normal communities, professional activity, consumption, or mechanisms of influence and power. The sources of exclusion are:

- the excluded individual (personal characteristics) - stigmatises individuals e.g. because of existing disability, poverty, lack of education, old age or addictions,

- situation of exclusion (legal barriers, lack of access to goods and services) - defines the process of breaking social ties, leading to deprivation of the possibility to participate fully in public space, by limiting access to specific social and civil rights of an individual,

- social functioning of the individual (relations with the society) - deficits in the social functioning of the individual leading to the inability to perform important social roles [21, p. 21].

Freedom from stereotypes or social fears requires long-term educational activities and state support. An interesting aspect of overcoming barriers is the idea of volunteering. In many EU countries it is very popular for the society to get involved in helping people in need. Connecting people has a positive effect on building a responsible and strong civil society [22, pp. 158–166].

Public space

Public space brings the life of local communities together. If it is accessible to all participants of life it increases the chances of integration, influences the development of social ties and culture in the broadest sense. The need to equalise opportunities for people with disabilities is an important area in international legislation and in Polish legal acts.

The situation of people with disabilities has changed since Poland joined the EU. *The Charter of Fundamental Rights* states that „The Union recognises and respects the right of persons with disabilities to benefit from measures designed to ensure their independence, social and occupational integration and participation in the life of the community” [23, p. 1]. An extremely important role play the EU funds which finance investments are aimed at eliminating barriers. In the design of public space extremely important is the principle of full accessibility regardless of the type of disability and traffic or perception-related restrictions. By public space we mean all places accessible to the public and free of charge. It must satisfy the demand of social expectations and preferences [24, p. 289].

The concept of public space is important in the context of legal situation of people with disabilities. The examples of legal regulations in Poland are: *Building law* [25, p. 1], activities undertaken for the social rehabilitation of people with disabilities [16, pp. 1–6], and the need to take into account the needs of people with disabilities when developing a transport plan [26, p. 1]. Adaptation of space to the capabilities of people with disabilities is specified in the *Regulation on technical conditions to be met by buildings and their location* [27, p. 1].

A friendly public space is a place where we feel safe. From the point of view of a person with disabilities it is important to move safely in a public space without architectural barriers. After all, we all have the need and right to be independent, to choose our own life, to live without obstacles. Poorly designed or constructed facilities and public spaces restrict access to basic civil rights for people with disabilities. Therefore it is necessary to ask whether public space in Poland shapes an environment friendly to people with disabilities? Unfortunately,

we often face contradictions resulting from attempts to facilitate the mobility of all people with disabilities. On one hand, lowering curbs makes it easier for people in a wheelchair to move around, on the other hand, it exposes people with visual impairment to uncontrolled entry into the roadway. It may therefore be worthwhile to design a public space both for people with no disabilities and those with disabilities, finding a consensus common to all participants of social life.

Conclusions

The article discusses issues related to the development of social space in cultural terms. Selected elements of social space were characterized as a cultural space for people with disabilities. The quality and accessibility of social space is primarily associated with public awareness. Long-term education and multi-level state support play an important role in shaping it. A form of breaking down barriers is undoubtedly involving society in aid activities. People's action for the common good during crisis, epidemic or disaster has a positive effect on building a responsible and strong civil society. It leads to the creation of a culture of integration and participation of all members of the community, both non-disabled and those with disabilities.

BIBLIOGRAPHY:

1. Castells, M. (2010), *Społeczeństwo sieci*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, p. 435.
2. Daszkiewicz, W. (2010), Podstawowe rozumienie kultury - ujęcie filozoficzne, *Roczniki Kulturoznawcze*, T. 1, 2010, pp. 43–45.
3. Jenks, Ch. (1993), *Kultura*, Poznań, Zysk i s-ka, p. 7.
4. Baldwin, E., Longhurst, B., McCracken, S., Ogborn, M., Smith, G. (2007), *Wstęp do kulturoznawstwa*, Poznań, Zysk i S-ka, p. 24.
5. Bell, D. (1994), *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, Warszawa, PWN, p. 69.
6. Golka, M. (2008), *Socjologia kultury*, Warszawa, Wyd. Naukowe „Scholar”, pp. 54–55.
7. Jałowiecki, B., Szczepański, M. (2010), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa, Wyd. Naukowe „Scholar”, p. 316.
8. Konecki, K. (1998), Czas w badaniach socjologicznych, [In:] „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, 27, pp. 179–195.
9. Turner, J. H. (2010), *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa, PWN, p. 699.
10. Chyła, W. (1998), Technologicznie zapośredniczona (medialna) przestrzeń publiczna: ponowoczesna maszyna rządzenia bez ludzi, [In:] J.S. Wojciechowski, A. Zeidler-Janiszewska (ed.), *Formy estetyzacji przestrzeni publicznej*, Warszawa, Instytut Kultury, pp. 29–30.
11. Norberg-Schulz, Ch. (2000), *Bycie, przestrzeń, architektura*, Warszawa, Murator, pp. 37–39.
12. Krier, L. (2001), *Architektura. Wybór czy przeznaczenie*, Warszawa, Arkady, p. 111.
13. Mikina, E. (1998), *Cyberprzestrzeń*, [In:] J.S. Wojciechowski, A. Zeidler-Janiszewska (ed.), *Formy estetyzacji przestrzeni publicznej*, Warszawa, Instytut Kultury, pp. 41–45.
14. Cobel-Tokarska, M. (2015), *Przestrzeń społeczna: świat - dom - miasto*, [In:] A. Firkowska-Mankiewicz, T. Kanash, E. Tarkowska (ed.), *Krótkie wykłady z socjologii. Przegląd problemów i metod*, Warszawa, APS, pp. 46–48.
15. Nawratek, K. (2008), *Urbanizm jako ideologia. Kultura miasta. Miasto w kulturze 1(1) 2008*, pp. 2–4.
16. *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*. Dz. U. 2011, Nr 127, poz. 721 późn. zm.), (accessed on: 01.04.2010).
17. Jaranowska, K. (1996), *Osoby niepełnosprawne w środowisku miejskim*. Warszawa,

COBO-PROFIL, p. 10.

18. Siemaszko, A. (1993), *Granice tolerancji: o teoriach zachowań dewiacyjnych*. Warszawa, PWN, pp. 349–352.

19. Głodkowska, J. (2005), *Między integracją a izolacją - jedność w zróżnicowaniu a oddzielenie w odmienności*, [In:] M. Ostrowska (ed.), *Skazani na wykluczenie*, Warszawa, APS, p. 116.

20. Gąciarz B. (2014), *Integracja społeczna osób niepełnosprawnych jako wyzwanie dla nauki i praktyki społecznej*. *Studia Socjologiczne*, 2(213), pp.7–14.

21. Kurowski, P., Szarfenberg, R. (2003), *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, p. 21.

22. Konarska, J. (2015), *Bariery aktywności psychospołeczne osób z niepełnosprawnością - mity i rzeczywistość*, *Przegląd badań Edukacyjnych*, nr 21 (2/2015), pp. 158–166.

23. D.U. UE C 83/99, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:pl:PDF>, (accessed on: 01.04.2010).

24. Gwarecki, T. (2013), *Wybrane zadania zarządcy drogi w kształtowaniu i ochronie przestrzeni publicznej*, [In:] J. Zimmermann (ed.), *Przestrzeń w prawie administracyjnym: III Krakowsko-Wrocławskie Spotkanie Naukowe Administratywistów*, Warszawa, Lex a Wolters Kluwer business, p. 289.

25. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, Dz. U. z 2013 r., poz. 1409 ze zm. <https://piib.org.pl/budownictwo-aktyprawne-61/prawo-budowlane-aktyprawne-177/1201-ustawa-z-dnia-7-lipca-1994-r-prawo-budowlane>

26. Ustawa dnia 16 grudnia 2010 r. o publicznym transporcie drogowym. Dz. U. z 2011 r. Nr 5, poz. 13 ze zm

<http://kmlkrakow.pl/attachments/article/37/Ustawa%20o%20publicznym%20transporcie%20zbiorowym.pdf>, (accessed on: 01.04.2010).

27. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. Dz. U z 2002 r. Nr 75, poz. 690 ze zm. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20020750690>, (accessed on: 01.04.2010).

**ДИПЛОМАТИЧНА ПРАКТИКА І ДИПЛОМАТИЧНА
СИСТЕМА ФРАНЦІЇ ТА АНГЛІЇ В МІЖНАРОДНО-
ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ
ЄВРОПИ СЕРЕДИНИ XVI СТОЛІТТЯ:
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕТАМОРФОЗИ КАТО-
КАМБРЕЗІЙСЬКОЇ (ДОВЕСТФАЛЬСЬКОЇ/
СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ) СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ**

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

Для доби раннього Нового часу характерний об'єктивно обумовлений процес завершення інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб провідних держав Європи, зокрема – Франції, Англії, Італії та Іспанії. Відповідно й постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». Інституціоналізація та формування моделей дипломатії провідних держав Європи в цей період відбувається в контексті формування Като-Камбрезійської (Довестфальської/Середземноморської) системи міжнародних відносин (класифікація політико-дипломатичних систем введена в науковий обіг автором статті – В.Ц.)

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики та дипломатії є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань.

З кінця XV-XVI ст. у Франції та Англії, так як і в інших державах ранньомодерної Європи, відбулися значні зміни в суспільно-політичному устрої, що проявилось в зміцненні королівської влади та інтенсифікації процесу формування національної держави. Поряд із державотворчими процесами, та як їх органічна складова, активізувалися міжнародні відносини і дипломатія, що спонукало за собою встановлення нових принципів міждержавних відносин і зовнішньополітичних стратегій [1, р.15]. Від спорадичних і несистемних місій європейські держави розпочали поступовий перехід до постійних дипломатичних представництв.

Трансформація різних сфер життя соціуму ранньомодерної Європи, у тому числі й у становленні нового формату (нових норм) міжнародних відносин, сталися під впливом гуманістичних ідей Ренесансу та Реформації, що дали могутній імпульс для розвитку всіх вимірів суспільного буття

– соціально-політичного, економічного та соціокультурного. Головним «актором» на цій сцені перетворень стає індивід. Міжнародні відносини, зовнішня політика і дипломатія Франції раннього Нового часу другої чверті XVI століття уособлювалися в образі та діях французького правителя – Франциска I Валуа (1551-1547), оскільки підходи, принципи, переконання, рішення та практичні дипломатичні дії багато в чому визначали поступ французької дипломатії XVI ст. (зокрема, його наступників – Генріха II і Карла IX), і визначили її подальший розвиток протягом XVI-XVIII століть.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблематиці, залишається багато дискусійних питань щодо зовнішньополітичного курсу й дипломатичної діяльності Франциска I. Адже в документальних свідченнях присутній чіткий слід від резонансності дій короля та критики його політичних противників, що породжує неоднозначні суперечливі висновки дослідників. Найбільше це стосується оцінок значення союзу Франції з мусульманською Портою: чи були дії французького короля сумісними із усталеною моделлю християнських стосунків щодо мусульманського світу, чи не були зрадницькими по відношенню до християнської Європи, чи можливий був зовнішньополітичний і дипломатичний консенсус європейської Франції та східної Порти. Варті уваги також і англо-французькі відносини цього періоду, як приклад міждержавних відносин континентальної Європи і острівної Англії.

Не менш важливим у цьому контексті є й питання – наскільки ці міждержавні відносини і союзи були необхідними для підтримання авторитету Франції та монаршої влади у цей складний політико-дипломатичний та інституціональний період.

Період правління Франциска I відзначився гострим протистоянням Франції зі Священною Римською імперією, що тривало з кінця XV по середину XVI ст. Британський дослідник Дж. Елтон резюмував позицію більшості істориків щодо Італійських воєн (1494-1559рр.), назвавши їх деструктивною та малозрозумілою дуеллю між двома висококультурними ренесансними правителями – Карлом V Габсбургом і Франциском I Валуа [2, р. 377].

Незважаючи на різні оцінки дослідників щодо цього протистояння, залишається фактом, що там, де зіткнулися зовнішньополітичні інтереси двох амбітних правителів, французький король намагався використати як традиційно звичний дипломатичний інструментарій, традиційні засоби – залучитися підтримкою впливових правителів (наприклад, англійського монарха Генріха VIII та пап римських), так і доклав зусиль для встановлення контактів з некаатолицькими володарями (османами, протестантськими князями Шмалькальденського союзу), що було значним порушенням традиційного порядку середньовічного світу (тогочасної дипломатичної системи) [3, с. 136-141].

Безпосередньо на встановлення взаємовідносин між державами вплинув полон Франциска I після поразки французької армії в битві під

Павією 24 лютого 1525 р. Новим поштовхом до поглиблення співробітництва Франції з Портою було чергове загострення відносин з імперією Карла V в 30-х рр. XVI ст. Зовнішня політика і дипломатія французького короля цього періоду мала яскраво виражений світський характер. Зрілий монарх, політик і дипломат, Франциск I, у протистоянні з Карлом V, укотре відставив на другий план релігійний фактор та вступив у переговори з ворогами імператора протестантськими князями.

Одночасно Франциск I вів переговори з англійським королем Генріхом VIII. Не виключено, що Франциск з метою налагодження стосунків з Англією використав момент, коли Генріх розірвав відносини з Ватиканом та оголосив себе главою англіканської церкви. Саме восени 1532 р. між Францією та Англією був укладений Лондонський договір, згідно з яким монархи зобов'язувалися надавати один одному допомогу в разі війни однієї зі сторін з імператором.

Також, у жовтні цього ж року в Булоні пройшла зустріч правителів, ключовою темою якої були вже не відносини з Карлом V, а питання турецької загрози та спільне протистояння їй. Необхідно відзначити, що Франциск не планував починати військові дії проти Сулеймана, проте це не завадило йому залучитися підтримкою Англії. До того ж, відзначимо, що Франциск у виборі англійського короля союзником зовсім не керувався релігійною приналежністю.

Тонка дипломатична гра французького короля у міждержавних відносинах тогочасної Європи впливала і на розвиток та удосконалення всього європейського дипломатичного інструментарію та моделюванню системи міжнародних відносин середини XVI століття.

Після смерті папи, у 1534 р., Франциск почав розглядати нові комбінації дипломатичних домовленостей і політичних союзів, які б могли зміцнити його становище. Не дивно, що погляд монарха знову впав на Османську імперію та Англію, які вже не один раз проявляли бажання співпрацювати з Францією. У цьому контексті, можемо говорити, що нові принципи та напрями французької зовнішньої політики, і відповідно – дипломатичний інструментарій, стали наслідком світоглядної трансформації короля. Проте необхідно з'ясувати ще одне питання: як став можливим процес секуляризації свідомості самого Франциска I.

Сучасники відзначають, що міжнародно-політична і дипломатична діяльність Франциска I викликала значний резонанс у європейському суспільстві, проте вона цілком дзеркально відтворювала звичну середньовічну модель міжнародних відносин: союзи між державами зміцнюються династичними шлюбами; співпраця з мусульманським володарем можлива лише в разі прийняття ним християнства, а хрещення його сина мало стати запорукою «чистого» потомства від майбутнього шлюбу. У такому трактуванні Франциск, направляючи до Константинополя посольство, виступає ще й християнським місіонером [4; 5].

Такою інституціоналізувалася світоглядна парадигма непересічного

ренесансного правителя Франциска I, відкритого до всього нового, нехай неприйнятної для більшості, зокрема, як співпраця Франциска I, короля великої християнської держави, з мусульманською Портою. Ця подія не залишилася непоміченою і в європейському суспільстві, т. зв «союз лілії та півмісяця». Однак, ніхто із впливових суб'єктів міжнародних відносин XVI ст. не приймав ніяких санкцій щодо Франції. Крім того, у 40-х роках, в останній період свого правління, король продовжував використовувати контакт з протестантськими князями, англійським престолом і османським правителем задля зміцнення своїх зовнішньополітичних позицій та дипломатичного авторитету.

Цілком очевидно, що співпраця Франції як з османами, так і з німецькими князями, була прямим наслідком боротьби двох могутніх європейських династій, Габсбургів і Валуа, за гегемонію в Європі, у ході якої Франциск I керувався не стільки традиційними підходами, скільки діяв з розрахунку на користь французькому королівству. Офіційний титул Франциска I – «Богою милістю король Франції» доповнився принципом: «Король є імператором у своєму королівстві», а тому не залежить від зовнішніх сил (папи чи імператора) [6, р. 48-54; 7; 8; 9].

Отже, Франція, в особі Франциска I Валуа (1515-1547), вступає в дипломатичну, військово-політичну та економічну взаємодію з правителями різного віросповідання. Король ставить державні справи на перше місце, посуваючи на другорядні позиції релігійний фактор. У зовнішній політиці монарха чітко відчуваються віяння нового часу, відхід від середньовічних норм взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Ігноруючи антагонізм між християнським Заходом і мусульманським Сходом, Франциск I демонструє власну зовнішньополітичну позицію та дипломатичні погляди, очищені від релігійних середньовічних переконань.

На рубежі XV-XVI століть відбувається генеза інституціональних процесів нової зовнішньої політики і дипломатії, які знайдуть своє виявлення протягом доби раннього Нового та Нового часу. Одними із впливових політико-дипломатичних акторів і фундаторів цих процесів стала Франція та Англія, саме їх моделі дипломатії слугували взірцем для створення та ефективного впровадження дипломатичного інструментарію у всіх державах Європи досліджуваного періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Doucet R. Étude sur le gouvernement de François I-er dans ses rapports avec le Parlement de Paris (1525-1527). – Alger-Paris, 1926.
2. Elton, G. R. The New Cambridge Modern History. – New York, 2004. – Vol. 2: The Reformation, 1520-1559.
3. Ціватий В.Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. – К.: ДАУ при МЗС України, 2016. – Вип. 21. – Частина I. – Серія «Історичні науки». – С. 136-141.
4. Bennassar B., Jasquart J. Le XVI-e siècle. – Paris, 1972.
5. Sée H., Rebillon A. Le XVI siècle. – Paris, 1934.

6. Henry VIII and Francis I: the final conflict, 1540-1547. – Leiden, 2011.
7. Dumont J. Corps universelle diplomatique du droit des gens. – Amsterdam, 1726. – Т.3-4.
8. Циватый В.Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект // *Codrul Cosminului*. – 2012. – Т. XVIII. – No. 2. – P. 287-294. (Румыния).
9. Циватый В.Г. Институционально-исторические традиции политико-дипломатических систем и дипломатии: социологический аспект // *Социология дипломатии: Гипотеза, структура и тематические исследования: Монография* / Милан Язбец, Вячеслав Циватый и др. Киев: Дипломатическая академия Украины при МИД Украины, 2015. С. 269-280.
10. Knecht R. J. Francis I. – Cambridge, 2005.

ЗМІСТ

TWO FACES OF PILSUDSKI ON THE EXAMPLE OF CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE mgr Joanna Kukier.....	5
BEZPIECZEŃSTWO EDUKACJI W SYTUACJI KRYZYSU EPIDEMICZNEGO W POLSCE- RAPORT Z BADAŃ Dr Beata Świątek, Mgr Marta Kuliś.....	14
ZADANIA I OSOBOWOŚĆ NAUCZYCIELA WOBEC ZMIENIAJĄCEGO SIĘ ŚWIATA Leśniewski Paweł.....	22
RODZINA ZREKONSTRUOWANA ROLA MACOCHY I OJCZYMA BUDOWANIE RELACJI Z PASIERBAMI Magdoń Marta	32
ІДЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ОБРАЗІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ЯК СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МІФОТВОРЧІСТЬ Майхрович Юрій Іванович.....	38
VEŠČI, ÒPI, KRÔSNĪATA? KASZUBSKA DEMONOLOGIA O ISTOTACH CZYHAJĄCYCH NA DZIECKO Małek Agnieszka.....	41
LONELINESS IN JAPAN Malimon Vitalii.....	48
ZARYS HISTORII SPOŁECZNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W BRZEZINACH W ŚWIETLE WYBRANYCH MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH Magdalena Milerowska.....	51
ЛЕПБУК У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ Мельниченко Людмила Ігорівна.....	58
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦИРКОВОЙ ТРУППЫ ТЕАТРА ВНУТРЕННЕЙ МОНГОЛИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТЕАТРАЛЬНОГО ИСКУССТВА КИТАЯ XX В. Мэн Янь.....	61
PRAGMATYZM UKRAIŃSKIEJ SZTUKI AWANGARDOWEJ NA TLE EUROPEJSKIEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO mgr Możgin Wiktor.....	64
MATERIALNY WYMIAR PAMIĘCI I STRATEGIE KSZTAŁTOWANIA PAMIĘCI ZBIOROWEJ W PERSPEKTYWIE PAMIĘCI SKONFLIKTOWANYCH Moroz Anna	74
WYMIARY KULTUR NARODOWYCH GEERTA HOFSTEDE I ICH ROLA W ANALIZIE KULTUR Marcin Ogrodnik.....	81

НАСТУПНІСТЬ У РОБОТІ ЗДО І ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ Остапшин Уляна Іванівна.....	87
MEDYCZNE SKUTKI PANDEMII NA TLE STANDARDÓW OCHRONY ZDROWIA Paradowski Mariusz, Podgórska Julia	91
REALIZACJA TEORII KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W OPARCIU O STADIUM PRZYPADKU CARLA SAGANA mgr Piątkowska Marzena.....	98
TAM GDZIE PRZEMAWIA HISTORIA – ZAMKI ZIEMI WAŁBRZYSKIEJ NA ŁAMACH KALENDARZA LUDOWEGO „SCHLESISCHER BERGLAND-KALENDER” dr Południak Natalia	106
STYLE WYCHOWANIA A KONFLIKTY I SAMOPCZUCIE DZIECKA W RODZINIE W PERCEPCJI UCZNIÓW SZKÓŁ PODSTAWOWYCH Urbański Mateusz	114
ШЕСТЬ ОСНОВАНИЙ МОРАЛИ Рубський Вячеслав Николаевич	124
ЗНИЖЕНА ТА ТАБУЙОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ОБРАЗНОСТІ У ПРОЗІ ЮРІЯ ІЗДРИКА Самозван Анна	127
ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МИРОБУДІВНИЦТВА: ВІД ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ДО ЗМІН У ОСВІТНЬОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ Свириденко Денис Борисович	129
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ГУАМ (1997-2020РР): УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС МІЖДЕРЖАВНОГО ДІАЛОГУ Сергеева Анна Сергіївна	132
O POTRZEBIE SPRECYZOWANIA DANYCH BIOGRAFICZNYCH W ŻYCIORYSIE POLSKIEGO MALARZA STANISŁAWA ŻUKOWSKIEGO (1873-1944) W KONTEKŚCIE WYDARZEŃ HISTORYCZNYCH Z LAT 1918-1923 W STOSUNKACH POLSKO-ROSYJSKICH mgr. Syzonenko Iryna	135
КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ: КРЕАТИВНІСТЬ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ Скакун Наталія Сергіївна	143
SOCIAL SPACE AS A CULTURAL SPACE FOR PEOPLE WITH DISABILITIES Smorzewska-Mickiewicz Bożena	147

**ДИПЛОМАТИЧНА ПРАКТИКА І ДИПЛОМАТИЧНА
СИСТЕМА ФРАНЦІЇ ТА АНГЛІЇ В МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ
ЄВРОПИ СЕРЕДИНИ XVI СТОЛІТТЯ:
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕТАМОРФОЗИ КАТО-КАМБРЕЗІЙСЬКОЇ
(ДОВЕСТФАЛЬСЬКОЇ/СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ) СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНОГО ЧАСУ**

Ціватий Вячеслав Григорович154

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 33

(Том 2)

Матеріали

II Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика»
(30.04.2020),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 27.05.2020.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. 10,13. Умов. друк. арк. 9,42.
Обл.-вид. арк. 10,86.
Наклад 100 прим. Зам. № 2933/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>